

NEDERLANDS-INDIË
50 JAAR GELEDEN

M.S.
000258
161
3

Militaire Spectator

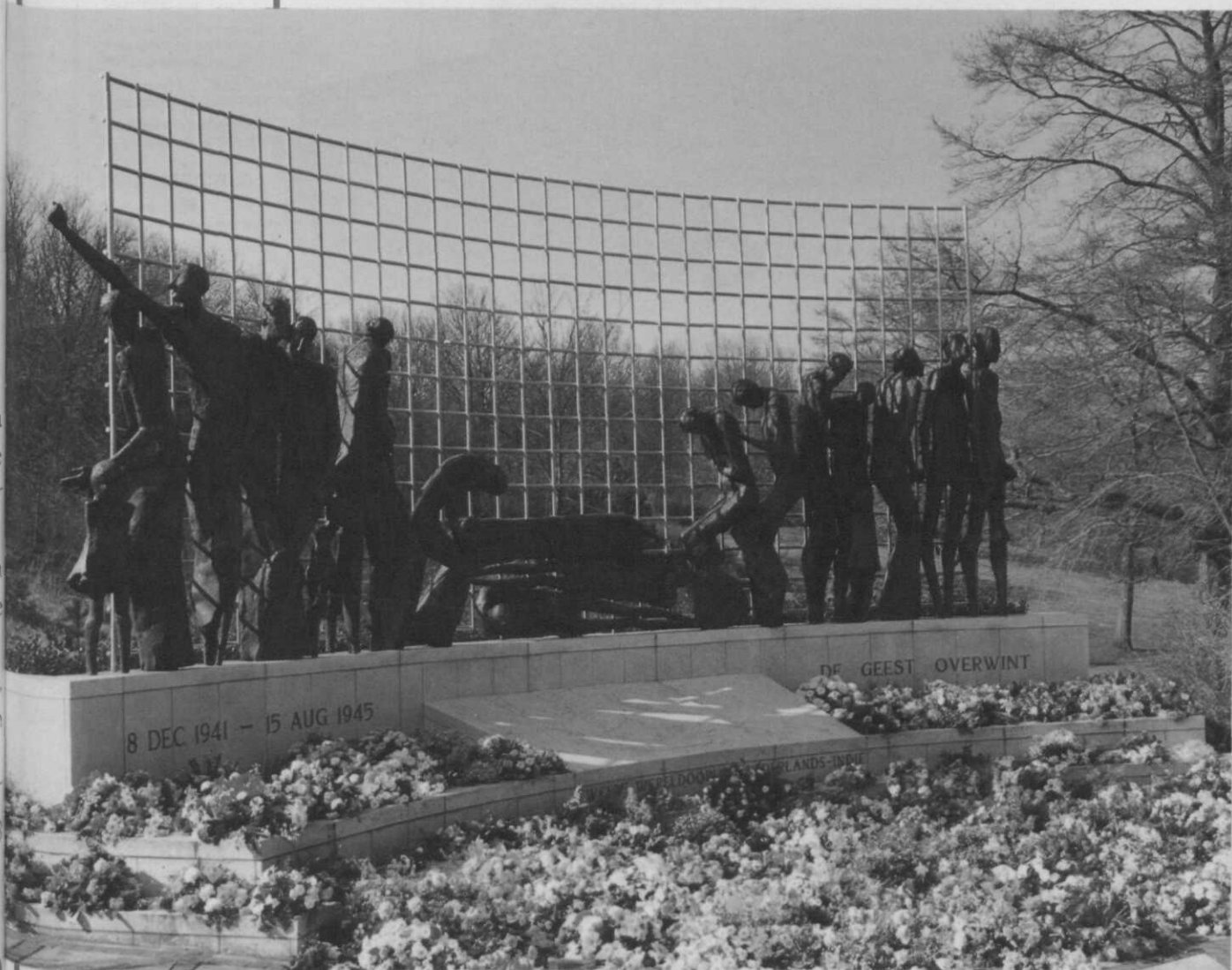

FOTO W. KRUMBHOLZ

WAARIN OPGENOMEN DE
OFFICIËLE MEDEDELINGEN
VAN DE KONINKLIJKE
LANDMACHT EN DE
KONINKLIJKE LUCHTMACHT

Het Indisch Monument bij de Waterpartij in de Scheveningse Bosjes te Den Haag, op 15 augustus 1988 onthuld door Hare Majesteit Koningin Beatrix

Militaire Spectator

MAANDBLAD

waarin opgenomen de officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke luchtmacht

UITGAVE:

Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap

Secretaris: A. G. D. van Osch
Beringlaan 13, 2803 GA Gouda

Ledenadministratie:
K. Doormanlaan 274, 2283 BB Rijswijk

HOOFDREDACTEUR:

T. de Kruijf
generaal-majoor der genie
p/a Defensieleergangen MPC 16Y
Postbus 20701, 2500 ES Den Haag
Telefoon (015) 15 24 00

ADJ.-HOOFDREDACTEUR:

B. A. C. Droste
commodore Koninklijke luchtmacht

REDACTEUREN:

J. F. W. van Angeren
luitenant-kolonel Koninklijke luchtmacht

ir. J. W. van Bommel
kolonel van de technische staf

J. M. J. Bosch
kolonel der cavalerie

drs. P. H. Kamphuis
hoofd Sectie Mil. Geschiedenis LAS

drs. Ch. F. Turpijn
kolonel van de militair psychologische en sociologische dienst

BUREAUREDACTIE/PRODUCTIE:

Kalvermarkt 28, 2511 CB Den Haag
Telefoon (070) 3 18 68 67

ABONNEMENTEN:

f 30,-, buitenland f 40,- per jaar
Losse nummers f 3,-

ADVERTENTIES:

N.V. Noord-Nederlandse Drukkerij
Postbus 6, 7940 AA Meppel
Telefoon (05220) 6 86 66
i.s.m. CET Reclame & Publiciteit
Rogge 19, 5521 RX Eersel
Commerciële zaken: A. H. C. Thijssen
Telefoon (04970) 1 67 89

NADRUK VERBODEN

<i>Officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke luchtmacht</i>	100
<i>Editoriaal:</i> Het verlies van Nederlands-Indië	101
prof. dr. G. Teittler: De oorlog om Indië, 1941-1949. Clio en Ares in het Verre Oosten	103
dr. H. L. Zwitzer: Nederlands oorlogsverklaring aan Japan	109
dr. Ph. M. Bosscher: De slag in de Javazee en wat daaraan voorafging	121
drs. W. Mastenbroek: De Militaire Luchtvaart van het KNIL. Nederlands-Indië val een keerpunt	129
dr. C. M. Schulten: De media en de aanval op Indië	137
<i>Boeken</i>	144
Regels voor kopijverzorging	147

OFFICIËLE MEDEDELINGEN

KONINKLIJKE LANDMACHT
KONINKLIJKE LUCHTMACHT

KL/KLu-mededelingen/ orders cf VS 2-1100

KL-order (CLAS/BSL) 15/6. Lijst van te nemen maatregelen in geval van een calamiteit (900724).

KL-order (BLS) 53/86. Regeling gedragswetenschappelijk onderzoek in de KL (900724).

KL-order (DEBKL) 21.2/33. KL-publicaties t.b.v. KLu (900724).

KL-order (CLAS/BLS) 04.2/27. Hoogste bedragen voor: A Onderdeelsondersteuningsfonds, B schoonmaakartikelen (900814).

KL-med. (BLS) 85.1. Berichten die op civiele adressen moeten worden afgeleverd (901001).

KL-med. (CLAS/BLS) 85.2. Facsimileberichten (901001).

KL-order (DEBKL) 04.8/15. Procedure rapporten accountantsdienst (901001).

KL-order (DEBKL) 55.3/2. Informatieverstrekking aan de algemene rekenka-

mer (901001).

KL-order (LAS) 78.554. Brevetten voor militaire parachutisten (901001).

KL-order (DEBKL) XX.X/1. KL-orders en KL-mededelingen (901001).

KL-order (CLAS) 45/1. Het beheersen van het energieverbruik (910123).

Mededelingen van het Commando Opleidingen Koninklijke landmacht

Verschenen en opgenomen in VS 2-2506, Index van voor de KL van kracht zijnde boekwerken.

VS 7-514, 2e ovr. Pistoolmitrailleur 9 mm Uzi, M61.

VS 44-32. Pantserluchtdoelartillerie.

VS 44-33. Bediening van het kanon, luchtdoel, zelfvoortbewegend.

KL-order (DPKL) 51.2/200. Opkomst-

De aandacht wordt erop gevestigd, dat de officieren, die maandelijks van Rijkswege de „Militaire Spectator” ontvangen, bij wijziging van hun adres, dit dienen bekend te maken aan de administratie van de eenheid waarbij zijn in onderhoud zijn.

data, bevorderingsdata alsmede data groot verlof en klein verlof in afwachting van groot verlof voor dienstplichtigen der Koninklijke landmacht (910123).

KL-order (Ministeriële regeling) 86/14. Telecommunicatie-aangelegenheden Koninklijke landmacht; niet van toepassing in tijd van oorlog (901108).

Mededelingen van het Commando Verbindingen Koninklijke landmacht

VS 11-2/2. Berichtenverwerkingsprocedure, dl 2 -Berichtenverwerkingsprocedure bij eenheden met een berichtenkantoor (2e dr.). Wijzigingen i.v.m. automatisering (invoering abdis, PCT) en de ingebruikneming van de fax als militair verbindingsmiddel hebben geleid tot deze 2e druk. Tevens zijn de in de 1e druk voorkomende, vervallen berichtenformulieren (If 15905, 2e dr.) vervangen door df 480, 2e dr. en het reçuformulier If 5008 door de 2e druk. Opgenomen zijn voorts If 16903, Ordonnansgeleidelijst/verzamelreçu, alsmede het NAVO-koeierscertificaat conform Stanag 2109, 2nd edn.

IK 11-55. Memorandum voor abonnees van het Legerkorpsrayonverbindingsstelsel (2e dr.; uitg. 1 feb 1991). Enkele geconstateerde tekortkomingen tijdens de introductie van het Zodiac-fase 3-systeem bij de gebruikers maakten een 2e druk noodzakelijk.

Einde van de Officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en Koninklijke luchtmacht

KONINKLIJKE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE KRIJGS WETENSCHAP

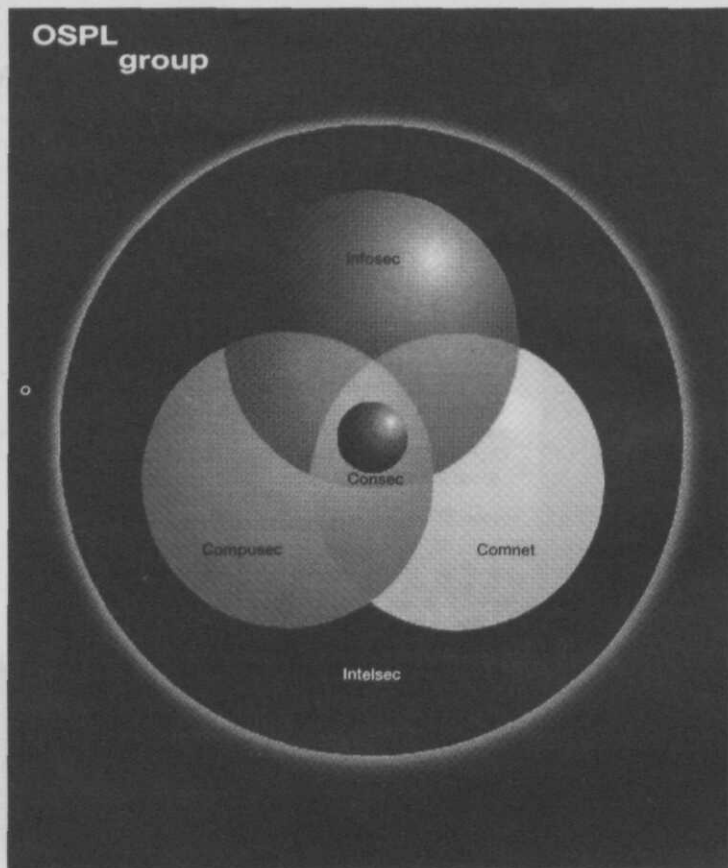
Op donderdag 5 maart a.s. houdt de vereniging voor leden en andere geïnteresseerden een bijeenkomst in de Ronde zaal van het Defensievoorzichtingscentrum, Korte Houtstraat 21, Den Haag, waar mr. A.W.H. Docters van Leeuwen, hoofd Binnenlandse Veiligheidsdienst, zal spreken over

Nederlandse inlichtingendiensten

Na de voordracht is er gelegenheid voor discussie.
Zaal open 19.00 uur, aanvang 19.30 uur, einde 22.00 uur.

Aanmelding: tel. (070) 3 16 75 07, tijdens werkuren.

OSPL
group

OSPL Products & Services include:

Secure Information Technologie and Communications Systems

TEMPEST and controlled emission products:

Personal and mid-range computers
DEC Terminals, Printers, Facsimiles
Typewriters, Multiplexers, Line Drivers,
Encryption Devices, Fibre optic Solutions
RFI shielded enclosures
Product development and Testing
Site Surveys and Testing, Ruggedisation

Computer and Network Security Products:

Access Control - Hardware and Software
SecurID - Authentication
PC Logical Access Control
PC Physical Access Control
Secure Modems, Secure Facsimiles
Combined Voice/Data/Fax protection
Trusted Network Design, Encryption

Communications and Networking Products:

Network Design and Installation for:
Local Area Networks, Wide Area Networks
Structured Cabling Systems, Modems
Multiplexers, X.25 switches, PADS
FDDI, Token Ring, Ethernet

AS400/3270 Solutions, Passive Stars
Line Drivers, Telecommunications Cabling
CCTV, Fibre Optic Cabling and
Terminations

**Keypoint Site, Controlled Access
and VIP/Vehicle Security Systems**

GROUNDWATCH Integrated Perimeter
Security Systems incorporating CCTV,
Laser and Seismic Sensing
Covert Access Control
VIP Protection Systems
Anti-Terrorist Devices

**Consultancy, Systems Integration
and other services**

Threat Assessment
Security Audits
Risk Awareness
Training Programmes
EMC/EMPP/RFI Consultancy
Project Management, Tasking Services
Research Systems, Product Design
Product Development, Testing
Installation, Commissioning, Maintenance
Total Intergration of Electronic and
Communications Security Systems

The OSPL Group is a market leader specialising in the provision of fully integrated systems to solve electronic security and communication networking problems. Since the 1970's OSPL has designed and implemented advanced technology security and communications solutions to meet corporate, governmental and military requirements the world over.

OSPL's in-depth, in-house expertise covers complete site and information protection from integrated perimeter security through secure premises design to computer and information systems access control. In addition OSPL design and supply a wide range of equipment to control electronic signal emission (TEMPEST) and is a fully accredited supplier to Nato, the UK Government, Military and major European defence contractors. OSPL Group is a founder member of the industrial Tempest scheme and is assessed to AQAP I and AQAP 13.

The OSPL Total Approach to electronic and communications security incorporates a complete range of disciplines.

- Security audit
- Risk and threat analysis
- Secure policy creation
- Research, development and testing
- Design of integrated security and communications networking systems
- Design and manufacture of secure and fibre optic products
- Installation, commissioning and rapid response maintenance
- Training and security management

OSPL operate on a divisional basis

MEMBERS
OF THE
INDUSTRIAL
TEMPEST
SCHEME

**Total electronic and
communications security
you can trust**

OSPL

N E D E R L A N D

KRONEHOEFSTRAAT 62,
5622 AC EINDHOVEN
TELEPHONE: 040 - 46 23 09
FAX: 040 - 46 22 81

Het verlies van Nederlands-Indië

Dit editoriaal beoogt niet schuldigen aan te wijzen. In Indië moest een opdracht worden uitgevoerd met de ter beschikking gestelde middelen die – zoals in het volgende wordt aangegeven – onvoldoende waren. Wel worden punten vermeld waaruit voor de toekomst lering zou kunnen worden getrokken.

De strijd in Zuidoost-Azië tussen de Geallieerden en Japan heeft tussen december 1941 en maart 1942 een dramatisch verloop te zien gegeven. Aan het einde van die periode was de militaire macht van de Geallieerden in dat gebied weggevaagd en nagenoeg alle koloniale gebieden waren verloren gegaan.

Over de oorzaken van dat snelle verlies en de daarbij geleden militaire nederlagen zijn inmiddels vele geschriften verschenen. De middelen, zowel personeel als materieel, waren onvoldoende en niet afgestemd op de wijze van oorlogvoering zoals die door de Japanners werd toegepast. Een deel van de troepen was geoefend voor het Europese strijdtoneel en een ander deel was primair ervoor bestemd om als politietroepen de interne rust en orde te handhaven. Bovendien hadden de geallieerden verschillende oorlogsdoelen voor ogen en richtte men zich in eer-

ste instantie op de verdediging van de eigen gebieden.

Voor wat betreft de situatie in Nederlands-Indië krijgt men de indruk, dat zowel de Nederlandse als de Indische regering zich onvoldoende bewust waren van de werkelijke machtsverhoudingen en diensengevolge van de invloed die Nederland nog had. De Nederlandse regering meende, ook na mei 1940, nog de status van middelgrote mogendheid te hebben en zodoende te kunnen meepraten over strategische doelen en de wijze van oorlogvoering. De Nederlandse bewindslieden zagen kennelijk over het hoofd, dat Nederland de neutraliteitspolitiek niet uit overtuiging had verlaten, maar alleen omdat het zelf was aangevallen. Ook na aankomst in Londen wilde de Nederlandse regering voor Nederlands-Indië de neutraliteitspolitiek ten opzichte van Japan nog handhaven. Afgezien van de feitelijke positie van de Nederlandse regering, was die houding bij de Britten zeker geen reden om gezamenlijk voor het Verre Oosten een gemeenschappelijke strategie vast te stellen.

Hoe de Nederlandse positie werkelijk was, blijkt wel uit de actie, die de Britten, gezamenlijk met de Fransen, nog in mei 1940 ondernamen om de Nederlandse Antillen onder hun controle te brengen. Op soortgelijke wijze kwamen later de bauxietmijnen van Suriname onder Amerikaanse controle.

Toen de Japanse dreiging in het najaar van 1940 meer manifest werd, heeft Nederland nog gepoogd met de Britten regelingen te treffen voor een gezamenlijke verdediging. De laatsten waren op dat moment daartoe minder genegen, omdat ze reeds genoeg verplichtingen elders hadden. Toch werd, in Singapore, overleg gevoerd waarbij slechts globale afspraken werden gemaakt en men zich verder beperkte tot het uitwisselen van liaison-officieren. Helfrich verhaalt in zijn memoires van dit bezoek, dat hij samen met de legercommandant bracht; de Indische regering achtte het vanwege de neutrale positie t.o.v. Japan gewenst, dat het bezoek in burger zou worden afgelegd. Ironisch wordt vermeld, dat het gezelschap in een Nederlands militair vliegtuig reisde en met een bemanning in uniform. Opmerkelijk is, dat sedert het begin van deze eeuw de Japanse dreiging reeds als de voornaamste was

onderkend en dat in de Defensiegrondslagen van 1927 reeds expliciet was opgenomen, dat externe steun nodig zou zijn indien een land zou pogen de archipel te bezetten.

Deze grondslagen vermelden tevens, dat het KNIL was bestemd „voor de handhaving van het Nederlandse gezag in de Archipel tegen onrust of verzet binnen de grenzen”. De organisatie en de uitrusting van het leger waren dan ook gericht op de uitvoering van die positionele taak en het was daartoe verspreid over het gehele gebied. Dat had tot gevolg dat voor de verdediging van Java, het hoofdeiland, slechts een beperkt aantal eenheden ter beschikking stond. Ondanks het invoeren van modern materieel, zoals tanks, pantserwagens, vliegtuigen en luchtdoelgeschut in de jaren vóór de oorlog, was de gevechtskracht op Java onvoldoende om een grootscheepse aanval af te slaan.

De verdediging van Indië tegen een buitenlandse dreiging was primair de taak van de Koninklijke marine. Daarvoor stond, als gevolg van het afwijzen van de Vlootwet in 1923, minder dan het „halve minimum” ter beschikking. Gegeven deze zwakke positie en het standpunt, dat externe hulp nodig zou zijn, is het eigenlijk onbegrijpelijk dat zo lang is vastgehouden aan een onrealistische neutraliteitspolitiek en dat niet tijdig afspraken met de potentiële bondgenoot, Groot-Brittannië, zijn gemaakt.

Na Pearl Harbor kwam de samenwerking tussen de Geallieerden eindelijk, zij het moeizaam, op gang. De tijd die nog beschikbaar was zou te kort blijken om effectief te kunnen opereren. Door de onophoudelijke verliezen, met name op en bij Malakka,

verzwakte de geallieerde positie snel. Het moet toen duidelijk zijn geworden dat de externe steun, nodig voor de verdediging van Indië, niet meer in voldoende mate ter beschikking was of zou komen.

Uitgaande van deze situatie is het strategisch gezien minder juist geweest, het geallieerde eskader in de Javazee te laten om dreigende landingen op Java te voorkomen. Ondanks de ongetwijfeld negatieve indruk ervan op de Indische bevolking had een tijdige terugtrekking naar de Indische Oceaan mogelijkheden geboden de noodzakelijke maritieme gevechtskracht op te bouwen om in dit deel van het operatiegebied pariteit met de Japanse vloot te verkrijgen. Door de Gouverneur-Generaal werd, ondanks aandringen van verschillende kanten, een grootscheepse evacuatie op deels legalistische gronden en ook om psychologische redenen afgewezen. Het gevolg is geweest, dat alle Europeanen in de kampen zijn verdwenen en de Japanse bezetting als een nachtmerrie hebben ervaren. De erbarmelijke omstandigheden hebben velen het leven gekost en de overlevenden, mede door het geringe begrip in Nederland voor het ondervonden leed, een trauma bezorgd.

Alhoewel het maken van opmerkingen achteraf altijd gemakkelijk is, verdient de genoemde beslissing toch nadere aandacht. Het besluit geeft de indruk dat men onvoldoende op de hoogte was van de behandeling door de Japanners van de bevolking van China en van de Japanse benadering van overwonnen tegenstanders. Mogelijk zouden die kennis en het benutten ervan tot een andere beslissing hebben geleid.

prof. dr. G. Teitler

hoogleraar militaire geschiedenis en algemene strategie KIM

De oorlog om Indië, 1941-1949

Clio en Ares in het Verre Oosten

Eind 1983 aanvaardde de hoogleraar J. C. H. Blom zijn ambt met een oratie over *In de ban van goed en kwaad* [1]. Hij stelde daarin vast, dat die tegenstelling en geschiedbeoefening inzake de Duitse bezetting beheerste. Hij trok de waarde ervan niet in twijfel. Wel bepleitte hij eens nieuwe inzichten op de jaren 1940-1945 toe te passen. Het veedelige werk van dr. L. de Jong omschreef hij als hoofdzakelijk beschrijvend. Van analyse bleek hem weinig en ook in dat opzicht brak Blom een lans voor bijsturing. Er waren meer detailstudies nodig; van dorpen, wijken, beroepen, kerkgenootschappen, enz. Behalve „goed en kwaad”, verzet en collaboratie, verdiende het verschijnsel „aanpassing aan de bezetter” aandacht. Per slot had misschien wel de meerderheid van de bevolking voor die houding (zelf vol schakeringen overigens) gekozen. Voor analyse tot slot waren vergelijkingen nodig. Waarom waren uit Nederland relatief zoveel méér joden weggevoerd dan uit omringende landen? Wie alleen Nederland bestudeerde, kon daarop geen antwoord geven. Sterker nog, zulk een onderzoeker zou die vraag niet eens hebben gesteld. Vergelijkingen waren bovendien nodig in de tijd. Uit de bezetting, hoopten velen indertijd, zou een nieuw Nederland verrijzen. De schok van de bezetting stond daarvoor borg. Wat is van die blijde verwachting terechtgekomen? Alleen met behulp van vergelijkend onderzoek kunnen historici antwoord op die vraag geven.

Bloms bedoeling was, te waarschuwen voor de opvatting dat na voltooiing van De Jongs levenswerk alles wel bekend zou zijn over oorlog en bezetting. Hoewel zijn oratie uitsluitend inging op Nederland, gaat zijn waarschuwing ook op voor Indië. Ook ten aanzien van dat gebied blijft, alle studie ten spijt, veel stof tot nader onderzoek over. Bovendien heeft dr. De Jong juist ten aanzien van Indië gemerkt hoezeer visies kunnen bot-

sen. Een vergelijkbare tegenstelling openbaart zich inzake de Japanse interneringskampen. Een artikel hierover van R. Kousbroek in *NRC-Handelsblad* van begin september '91 riep diverse ongemeen felle reacties op.¹ Die felheid is tekenend voor de omgang met een brok onverwerkt verleden. Dat de schurk uit dat verleden nu rijker is dan ooit, strooit zout in open wonden. Daartegenover betoogt Kousbroek, dat niemand slechter af is met inzicht en perspectief. Wat hij wil, komt overeen met wat Blom bepleitte. Beiden vrezen, dat één dominante visie op het verleden tot mythevorming leidt. Beiden leggen daarom nadruk op vergelijkend onderzoek, op nieuwe inzichten en nieuwe vragen aan het verleden. Beiden hopen, door eerst meer afstand te scheppen, de bezetting — beleving en praktijk — uiteindelijk dichterbij te brengen. Alleen afstand schept perspectief en alleen perspectief zorgt voor verdieping. Een eerste resultaat hiervan is het besef dat de oorlog om Indië niet afliep in 1945. Dat was pas in 1949 het geval. Nederland werd bevrijd en had daarmee deel aan de overwinning. Nederlands-Indië behoorde uiteindelijk tot de verliezers.

Over de oorlog in het Verre Oosten is veel geschreven. Sommige studies zijn zó breed van opzet en graven zó diep, dat zij het etiket „standaardwerk” verdienen. Met dat al blijkt, vijftig jaar na de Japanse aanval, de tijd gekomen de balans van de geschiedschrijving eens op te maken. Twee mogelijkheden staan daartoe open. De eerste behelst de verschenen literatuur aan een kritisch onderzoek te onderwerpen. De tweede gaat daaraan voorbij. Zij beschouwt die literatuur als min of meer bekend en wil juist aangeven welke onderwerpen nog níét zijn belicht. Het re-

¹ De rubriek ingezonden brieven in *NRC-Handelsblad* van begin september 1991 getuigt hiervan.

sultaat van die aanpak vormt een inventaris van thema's die zijn blijven liggen. De overweging, dat die dan kennelijk de moeite van een onderzoek niet loonden, lijkt voorbarig. Onvoldoende belang is maar één van de redenen, waarom een onderwerp kan blijven liggen. Soms is juist het omgekeerde het geval. Dan is een te grote gevoeligheid de reden waarom onderzoekers een onderwerp mijden. Soms blijven archieven gesloten of zijn stukken verloren gegaan. Soms is de materie om andere redenen weinig toegankelijk. Ook de militaire geschiedenis moet zich laten leiden door bronnen. Waar die ontbreken of lijken te ontbreken, staat de onderzoeker met lege handen.

Bronnen zijn maar één van de „sterren” waardoor een onderzoeker zich laat leiden. Minstens zo belangrijk is de terreinafbakening. Het maakt, zoals gezegd, nogal wat uit, of een onderzoeker de oorlog om Indië in 1945 of in 1949 laat eindigen. Voorts zijn natuurlijk het moment en de plaats vanwaar uit de onderzoeker werkt van belang. Tijdens de Koude Oorlog leek de strijd om Indië voltooid verleden tijd. Interessant als curiosum, maar meer ook niet. Onder de huidige omstandigheden kan men daarover anders denken. Interventies, kleinschalige operaties, vervaging van de grens tussen militaire en politieke taken, uitzending van dienstplichtigen, *out of area*-activiteiten, transportcapaciteit voor de lange afstand, zorg voor veteranen, opvang van refugiés. Wie voor deze soort verschijnselen staat, stelt andere vragen aan het verleden. Hem vallen dan andere zaken op. Plotseling blijken lijnen dóór te lopen, die in het Verre Oosten afgebroken leken. Dan blijken allerlei regelingen, die hun wortels in de Koude Oorlog leken te hebben, van oudere datum.

Hierboven gaf ik twee mogelijkheden het werk van historici te beoordelen: kijken naar wat gedaan is en naar wat nog moet worden gedaan. Ik kies voor de tweede. Zonder uitputtend te zijn, wil ik een aanwijzing geven van de onderwerpen die nader onderzoek verdienen.

Integratie

Niet zelden ligt aan militaire geschiedbeoefening een opdracht ten grondslag. Soms is die opdracht formeel verstrekt. Mogelijk is ook, dat de onderzoeker zichzelf een opdracht stelt. Hij wil in dat

geval bepalen hoe een bepaalde eenheid of afdeling zich in de strijd heeft gehouden. Uit zo'n opdracht vloeit een zekere beperking voort. Daarmee doel ik níét op gebrek aan kritische zin aan de zijde van de onderzoeker; er is een andere beperking in het spel. Wie een bepaald onderdeel centraal plaatst, loopt kans de oorlogvoering in waterdichte compartimenten te verdelen. Zo'n onderzoeker richt zich in het bijzonder op aspecten van de luchtoorlog of de oorlog ter zee en doet daarmee het totaal van het krijgsverloop geen recht. Japan vocht geen afzonderlijke land-, zee-, luchtoorlog uit. Zijn eerste, overrompelende successen hingen nu juist samen met de wijze waarop het die op elkaar had afgestemd. Geen van de aangevallenen had op die geïntegreerde oorlogvoering direct een antwoord klaar. Als zodanig vormt de latere, verbrokkelde geschiedschrijving een zuivere weergave van de verbrokkelde defensie van toen. Aan Japanse zijde eenheid, aan Nederlandse kant een gebrek daaraan. Toch schiet een aanpak die het hierbij laat tekort. Centraal hoort de vraag te staan: hoe ging Indië verloren? Deze leidt tot een andere invalshoek dan: hoe gingen daar de Koninklijke marine en de Militaire luchtvaart van het KNIL ten onder?

Wie de eerste organisatie centraal plaatst, komt op andere beslissingsmomenten uit dan wie zich op de tweede concentreert. Ph. M. Bosscher bv. staat uitvoerig stil bij de besluitvorming die tot de slag in de Javazee zou leiden [2]. Hij schetst daaromtrent een meningsverschil. De eskadercommandant, schout-bij-nacht Doorman, scheen weinig voor een rechtstreeks treffen te voelen. Het leek hem verstandiger de overgebleven zeestrijdkrachten te sparen, ermee uit te wijken en een gunstiger gelegenheid te kiezen om terug te slaan. De commandant zeemacht, vice-admiraal Helfrich, verwierp die overweging, mede om politieke redenen. De Koninklijke marine vertegenwoordigde in Indië een koloniale mogendheid. Het morele recht te heersen zou ze verspelen, als zij zonder slag of stoot haar zeestrijdkrachten een goed heenkomen liet zoeken. Zo kwam het tot de slag in de Javazee, die Bosscher — in navolging van Helfrich — niet op voorhand als een tactisch uitgemaakte zaak wil beschouwen. Wèl meent hij dat de uitkomst van die slag het lot van Indië bepaalde.

De historicus van de Militaire Luchtvaart van het Indische leger, dr. P. C. Boer, suggereert een andere conclusie [3]. Uit zijn studie valt op te maken, dat hij de beslissing in Indië bij de luchtsrijd rond Borneo zoekt. Dat eiland beheerste, met zijn vliegvelden, de toegangen tot de Javazee. Zolang die vliegvelden niet vielen en de Militaire luchtvaart ter beschikking stonden, kon de vijand het hoofdeiland niet naderen. Ging Borneo verloren, dan lag de rest van de archipel open. Dan was alle verdere weerstand niet meer dan een achterhoedegevecht, voor de Japanners niet meer dan *mopping up*. Boer vraagt met zijn proefschrift niet alleen aandacht voor een tot dan verwaarloosd onderdeel van de strijd. Impliciet waagt hij zich ook aan een ontmythologisering van de slag in de Javazee. In plaats van een laatste poging Java respijt te geven, beschouwt Boer die slag als een tactisch en strategisch zinloze actie. Doormans aarzeling vóór de slag was terecht. Helfrichs afweging van kansen berustte op een te beperkte visie op de totale militaire situatie. Voor Helfrich wogen politieke argumenten zo zwaar, omdat hij de uitkomst van een zeeslag niet als op voorhand hopeloos beschouwde. Boer ziet die uitslag als irrelevant. De strijd om Indië ging boven Borneo verloren. Zelfs als de slag in de Javazee tot een andere uitkomst had geleid, had dat geen verschil gemaakt. Mèt of zónder die slag kon Java de Japanners op korte termijn niet ontgaan.

Boscher en Boer hebben de degenen nooit rechtstreeks gekruist. Het gaat er trouwens niet om hier het gelijk van de een of de andere te bepalen. Aan de orde is slechts de stelling, dat in beider aanpak een beperking ligt. Een grotere eenheid van benadering is nodig, gekoppeld aan meer inzicht in de Japanse beoordeling van het verzet van de Nederlandse (en geallieerde) wapens. De geschiedenis van militaire onderdelen voorziet in een duidelijke behoefte en bevredigt een alleszins begrijpelijke nieuwsgierigheid. Toch zou zij pas aan bod mogen komen als een afgerond beeld omtrent de gehele oorlogvoering is gevormd. Wie die volgorde omdraait, blijft met een versplintering achter, die meer vragen oproept dan beantwoordt. Natuurlijk, detailstudies zijn nodig om tot een totaalbeeld te geraken. Duidelijk moet echter zijn, dat die inspanning zich uiteindelijk op dat beeld moet richten. Gebeurt dat niet, dan krijgt

de verbrokkelde, slecht geïntegreerde vooroorlogse defensie zo haar vervolg in de naoorlogse militaire geschiedenis.²

Een ander onderwerp dat aandacht behoeft, zijn de veranderingen in de defensietopstructuur, die kort vóór en tijdens de oorlog zijn ingevoerd. Die wijzigingen zijn, na vijftig jaar, nog steeds niet uitgekristalliseerd en brengen van tijd tot tijd de krijgsmacht in beroering. Over de eerste aanzetten is betrekkelijk weinig bekend. Welke factoren zijn daarop van invloed geweest? Welke rol hebben buitenlandse voorbeelden en krachten gespeeld? Hoe keken toenmalige politici en hoge ambtenaren tegen die veranderingen aan? Hoe beoordeelden zij bv. het optreden van luitenant-admiraal J. Th. Furstner als bevelhebber der zee-strijdkrachten en als (informeel) bevelhebber over alle Nederlandse strijdkrachten? Hoe ondergingen KNIL-officieren en Indische ambtenaren het leiderschap van Helfrich als bevelhebber der strijdkrachten in het Oosten? Hoe ver zijn naderhand plannen gegaan om deze „geïntegreerde” opzet te handhaven? Van wie gingen die plannen uit? Wie verzetten zich ertegen, met welke argumenten? Welke invloed heeft direct na de oorlog de „Raad voor militaire aangelegenheden van het Koninkrijk” uitgeoefend? Welke lijn loopt van dit college naar het comité chefs van staven? Welke beleidsevaluaties hebben plaatsgevonden, welke verwachtingen en politieke ambities speelden een rol? Hoe beducht waren politici precies voor de invloed van militairen als admiraal Helfrich en de generaals Spoor en Kruls?

Het is interessant in het verlengde hiervan het beeld te bepalen, dat deze hoge officieren later in de geschiedschrijving en journalistiek hebben gegrift. Dat beeld lijkt nogal vaag, mogelijk omdat Nederland niet goed raad weet met op de voorgrond tredende militairen. Een zelfde lot was indertijd generaal Van Heutsz beschoren, omtrent wiens politieke ambities tal van geruchten de ronde deden. Tussen wierrook en verguizing moeten de betrokken officieren dan soms lang wachten op evenwichtige studies met oog voor nuances.³ Het

² Een poging verschillende facetten van de strijd en de voorbereiding daarop te belichten: G. Teitler (red) — *De val van Nederlands-Indië*. Dieren (1982).

³ Als voorbeeld t.a.v. gen S. H. Spoor mag gelden: P. M. H. Groen — *Marsroutes en dwaalsporen. Het Nederlandse militair-strategische beleid in Indonesië 1945-1950* (diss.). Leiden (1991).

behoeft voorts geen betoog dat onderzoek, gericht op het ontstaan van de moderne defensietopstructuur, van geïntegreerde hoofdkwartieren, staven en inlichtingendiensten, actuele betekenis toekomt. Ook de voorbereiding op *civil affairs*-taken, is van belang. Bestuurlijke, politieke en militaire verantwoordelijkheden vloeiden samen waar Nederlandse instanties zich opmaakten om (voorlopig onder geallieerde vlag) gebied van de bezetter over te nemen. In hoeverre was *civil affairs* speelbal, in hoeverre autonoom? Wie zich vandaag de dag beraadt op interventies en oog heeft voor het niet-militaire deel van die taak, beseft het belang van een duidelijk antwoord op deze vraag. Jammer genoeg valt op dit terrein nog veel te onderzoeken.

Dat zelfde geldt voor enkele strategische zaken. Als voorbeeld noem ik de ommezwaai van de Koninklijke marine in haar beoordeling van Indië als strategisch anker. De uitkomst van die ommezwaai is bekend; over de toedracht zelf veel minder. Wie gaf de stoot tot die herwaardering? Op welke wijze hing zij samen met de kans op de vorming van een zelfstandige luchtmacht? Welke inspiratie ging voor marineofficieren uit van de omgang met Britse en Amerikaanse collega's? Welke rol speelden verwachtingen ten aanzien van toekomstige conflicten en allianties? Hoe groot was — op de achtergrond de invloed van vice-admiraal J. W. Termijtelen, chef van de Marinestaf in Londen, voorzitter van diverse *interservice* staf- en studievergaderingen en, van juli 1944 tot eind augustus 1945, directeur van alle Nederlandse luchtstrijdkrachten?

Belevingswereld

Wie deze reeks vragen overziet, aarzelt misschien tussen verwondering en verontrusting. Wat moet er nog veel gebeuren! Waarom zijn die witte vlekken op de kaart niet al lang ingekleurd? De late academische wasdom van de militaire geschiedenis speelt Nederland hier ongetwijfeld parten. Ook de weerbaarheid van het materiaal speelt een rol. Toch vormt dit laatste geen onoverkomelijk obstakel. Haast alle bovengenoemde onderzoeksthema's betreffen het beleid van de hoogste en hogere militair-politieke organen. Is voor hun doen en laten eenmaal belangstelling gewekt, dan blijkt bronnenmateriaal vaak wel voorhanden.

Ook over de toegankelijkheid daarvan hoeven onderzoekers zich zo langzamerhand geen zorgen meer te maken. Geheel anders ligt dat voor de onderste regionen van de krijgsmacht. Mede daarom wachten ook op dit niveau nog vele vragen op antwoord. Hoe ondergingen de gewone militair en schepeling de oorlog en de politieke acties? Indië, met zijn etnisch heterogeen samengestelde krijgsmacht, biedt haast ideale mogelijkheden voor vergelijkend onderzoek. Veel meer dan een paar aanzetten is echter nog niet gegeven. Toch geeft het impressionistische boek *De verre oorlog* van de psychiater N. Beets zicht op wat systematisch onderzoek kan verrichten [4]. Evenmin zijn alle autobiografische mogelijkheden afgetast. *Een beetje oorlog*, van R. Nieuwenhuys, treedt met zijn literaire allure natuurlijk direct naar voren, maar de onderzoeker zou meer kunnen vinden [5]. Ongebruikt is zeker de schat aan gegevens, die krijgsmachtcommissies, belast met de beoordeling van het gedrag van militairen tijdens de oorlog indertijd hebben verzameld. Hoe ondergingen die militairen de strijd, de ontredde- ring, de vlucht- en evacuatiepogingen, het kamp- leven, de vernederingen, de bevrijding? Welke verschillen vallen daarbij op tussen beroepsmilitairen en dienstplichtigen, tussen Nederlanders, Indische Nederlanders en militairen van inheemse landaard? Hoe ondergingen de laatsten de druk van Japanse zijde lid te worden van Heiho-korpsen? Hoe reageerden zij op het Indonesische nationalisme en op de aanraking met Britse en Amerikaanse instanties?

Belangwekkend is ook de veranderingen te volgen in de relatie tussen krijgsmacht en samenleving vlak voor de oorlog, tijdens de maanden van strijd en gedurende de politieke acties. Die fasering overlapt met de ontwikkeling van Nederland van koloniale tot dekoloniserende mogendheid. Hoe onderging de krijgsmacht dat proces? Wat bewoog precies de oorlogsvrijwilliger en welke was zijn maatschappelijke achtergrond? Hoe onderging de dienstplichtige de uitzending in het kader van de politieke acties? Sommige van deze vragen zijn deels te beantwoorden met behulp van literaire bronnen. Oorlog, uitzending en acties brachten vele pennen in beweging. Aan de hand van brieven, romans, novellen, enz. kan de onderzoeker aan de slag om zich een beeld te vormen van de

belevingswereld van de direct betrokkenen [6]. Hier zo goed als elders kan vergelijkend onderzoek ons inzicht verdiepen. Op macropolitiek niveau is de Nederlandse dekolonisatie al naast de Britse en Franse geplaatst. Op lager niveau en op strikt militair terrein moet nog veel gebeuren. Des te merkwaardiger is dat, omdat Britten, Fransen, Nederlanders en later Amerikanen ervaring opdeden in dezelfde regio. Wie aan Vietnam denkt en de Amerikaanse nederlaag daar, stelt vragen over de rol van de media, over dienstweigering en desertie. Hoe lag dat in het Britse, Franse, Nederlandse geval? Hoe hielden krijgsgeschiedenissen Nederlanders, Indische Nederlanders en inheemse militairen zich in de kampen? Hoe verhield zich dat gedrag tot de houding van Britten, Australiërs, Fransen, Amerikanen in dezelfde situatie? Welke verschillen, welke overeenkomsten vallen op, hoe zijn die te verklaren? Bij welke categorie vielen de meeste slachtoffers? Daarnaast rijst de vraag: wie maakte de meeste slachtoffers? Nederland kende tijdens de politonele acties zijn *Ontsporing van geweld*.⁴ Welke patronen kwamen elders voor? Leiden alle contraguerrilla's tot dezelfde problemen of zijn verschillen waarneembaar?

Eén van de opmerkelijkste gaten in de militaire geschiedenis betreft het KNIL. Deze organisatie verrees na de Japanse capitulatie als een feniks uit haar as en verdween korte tijd later. Die ingrijpende operatie heeft tot nog toe nauwelijks aandacht getrokken. Sinds kort lijkt in deze situatie kentering te komen, maar het is nog te vroeg hiervan veel resultaten te verwachten [7]. De late ontdekking van dit thema wekt bepaald bevreemding. De opheffing van het KNIL vormde voor de betrokken militairen een traumatische ervaring. De huidige inkrimping en reorganisatie van de Nederlandse krijgsmacht vallen in het niet bij wat KNIL-militairen overkwam. Hun beroep, hun bestaan, hun organisatie, in veel gevallen hun staat, hun zekerheden... alles viel in korte tijd weg. Voor Nederland vormde dat proces een sociaal, juridisch en organisatorisch probleem van aanzienlijke omvang. Voor de nieuwe Indonesische staat bracht het grote politieke problemen mee. Westerlingen „APRA”-coup en latere afscheidingsbewegingen hielden daarmee nauw verband [8].

⁴ De titel van een studie van J. A. A. van Doorn en W. J. Hendrix. Rotterdam (1970)

Voor beide landen zijn de gevolgen trouwens tot heden merkbaar. Dat geldt ook voor het Indische-veteranenprobleem. Ook hier zou Nederland baat hebben bij wat meer kennis omtrent het verleden. Alleszins waarschijnlijk is, dat Nederlandse militairen in de toekomst betrokken bij (burger)oorlogen in Europa en daarbuiten. De strijd in het verre Oosten en de nasleep leren, dat zo'n ervaring de uitgezonden militairen niet onberoerd laat. Kenmerkend voor de verwerking van die ervaring is, dat eventuele problemen zich pas na geruime tijd openbaren. Even kenmerkend is dat de oplossing van die problemen, behalve individuele zorg, ook aandacht voor veteranengroepen vraagt. Bij de opkomst van de verzorgingsstaat kon er maar weinig aandacht af voor veteranen. Nu de verzorgingsstaat afkalft, is het interessant bij te houden hoe overheid, krijgsmacht en samenleving straks met de veteranen van morgen omgaan.

Het KNIL is verdwenen. Voor een klein deel van zijn leden was voortzetting van de militaire loopbaan in de Koninklijke landmacht weggelegd. Aan Indonesische zijde vond, op veel kleinere schaal, een soortgelijke ontwikkeling plaats. Ook daar konden enkele oud-KNIL-militairen in hun beroep werkzaam blijven. Hoe verliep aan beide zijden de verdere carrière? Zowel de Koninklijke landmacht als het Indonesische leger maakten toen ingrijpende veranderingen door. Belemmerden of bevorderden die de opvang van de ex-KNIL-militairen? Ook hierbij geldt trouwens weer het belang van vergelijkend onderzoek. Naar aanleiding van gebeurtenissen in sommige Britse en Franse koloniën voltrokken zich soortgelijke processen. Opnieuw blijkt trouwens inzicht in deze materie van méér dan academisch-historische waarde. Alle Westerse koloniale mogendheden hebben deze problemen doorgemaakt, in welke vorm en omvang dan ook. Met het Sovjetrussische rijk op instorten, doen zich daar binnenkort stellig vergelijkbare moeilijkheden voor. Ook Joegoslavië zal niet eraan ontkomen. De centrale, multinationale krijgsmacht desintegreert voor een deel, terwijl daaromheen een bont gezelschap ontstaat van lokale milities, regionale eenheden, particuliere knokploegen, nationale strijdgroepen, enz. Persoonlijke tragedies en veel organisatorische problemen begeleiden dat proces, waarover soms een dichte mist hangt. Merkwaardig is, dat commentatoren dikwijls erover spreken alsof er nooit

precedenten zijn geweest. En dat terwijl Nederland in Indië als één van de eersten met dat bijltje heeft gehakt.

Hierboven stond ik stil bij de neiging de strijd tegen Japan niet als één geheel te zien, maar te beschouwen vanuit het standpunt van de afzonderlijke krijgsmachtdelen. Voor de laatste fase van de oorlog in het Verre Oosten — de strijd tegen het Indonesische nationalisme — is dat in zekere zin wéér het geval. Tegen Japan domineert de marinevisie, tegen de nationalistische die van de landstrijdkrachten (KNIL en KL). In beide gevallen was van eenzijdigheid sprake, maar duurde het lang voordat aanvullende gegevens werden ingevoerd. Met dat al wordt bij die landstrijdkrachten nauwelijks onderscheid gemaakt tussen KNIL en Koninklijke landmacht. In de gangbare voorstelling van zaken vormden beide organisaties een goed samenwerkend geheel. Van wrijvingen en onderlinge moeilijkheden zou indertijd weinig zijn gebleken. Eerst kort geleden is dat beeld in zijn absolute vorm als een mythe ontmaskerd. Op het hoogste bevelsniveau bleken de betrekkingen tussen KNIL en Koninklijke landmacht minder hartelijk dan gedacht [9]. Aan die spanningen lag bovendien méér dan persoonlijke tegenstellingen ten grondslag. Er waren duidelijke militaire meningsverschillen in het spel, náást het probleem dat het KNIL zijn „eerstgeboorterecht” in de knel zag komen. De vraag rijst of die moeilijkheden zich ook op het midden- en lagere niveau openbaarden. Vanzelfsprekend is dat niet. Zeer wel denkbaar is dat de contacten tussen beide organisaties daar geen aanleiding tot irritaties gaven. Zekerheid daaromtrent bestaat echter

niet en, hoe pijnlijk dat onderwerp ook is, eromheen draaien leidt tot niets. Beter is van het omgekeerde standpunt uit te gaan. Het zou in de militaire geschiedenis hoogst uitzonderlijk zijn als twee, voor verschillende taken opgeleide, organisaties zich in staat tonen zonder al te veel wrijving samen te werken. Opnieuw blijkt de actualiteit van dit probleem. Waar in de toekomst nationale en internationale verbanden, méér dan in NAVO-verband gebruikelijk was, op ad-hocbasis gaan samenwerken, moet niemand vreemd opkijken van aanloopfricties. Ook op dit punt kan Nederland uit eigen ervaring putten.

Terugblik

Het voorgaande toont, dat de oorlog in het Verre Oosten verre van uitputtend is onderzocht. Een tweede conclusie luidt, dat veel van de vragen die nog op antwoord wachten, actuele betekenis toekomt. Merkwaardig genoeg is die betekenis nu zelfs groter dan in het recente verleden. Ter verklaring hiervan wijs ik erop, dat de oorlog om Indië eindigde, toen Nederland bij de Koude Oorlog betrokken raakte. Tijdens het Oost-Westconflict leek de strijd om Indië in een ver verleden te zijn uitgevochten. Relevantie voor lopende zaken scheen hij niet te hebben en belangstelling ervoor was dan ook strikt „historisch”. Met de Koude Oorlog achter ons, lijkt de strijd om Indië aan herkenbaarheid te winnen. Zijn relevantie groeit en daarom valt te hopen, dat bovenstaande opsomming van onderzoeksleemtes niet tot moedeloosheid leidt. Als zij dat effect sorteert, schiet zij haar doel voorbij. Zij wil een uitdaging zijn, een oproep tot actie.

Literatuur

1. J. C. H. Blom — *In de ban van goed en kwaad. Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland*. Bergen (1983).
2. Ph. M. Bosscher — *De Koninklijke marine in de Tweede Wereldoorlog*, dl 2, hfdst. 9. Franeker (1986).
3. P. C. Boer — *De luchtstrijd rond Borneo. Operaties van de Militaire luchtvaart KNIL in de periode december 1941 tot februari 1942* (diss.). Amsterdam (1987).
4. N. Beets — *De verre oorlog. Lot en levensloop van krijgsgevangenen onder de Japanner*. Meppel (1981).
5. R. Nieuwenhuys — *Een beetje oorlog. Java 8 december 1941 - 15 november 1945*. Amsterdam (1979).
6. G. Teitler en D. C. L. Schoonoord — De krijgsmacht in het koloniale avondrood. Het Nederlands-Indonesische conflict in de romanliteratuur. *Maatstaf* (1989)(8/9)128.
7. A. den Hoed — Het KNIL in de knel. De ontbinding van het KNIL en het lot van de militairen, in: G. Teitler en J. Hoffenaar (red) — *De politionele acties. Afwikkeling en verwerking*. Amsterdam (1990).
8. J. A. de Moor — Kapitein Westerling en de APRACoup: het einde van een mythe, in G. Teitler en J. Hoffenaar [7].
9. G. Teitler — Onrust aan de top. De betrekkingen tussen KNIL en KL en het vertrek van generaal-majoor H. J. J. W. Dürst Britt in de zomer van 1948. *Med. Sectie Mil. Gesch. Landmachtstaf* 13(1990)78.

dr. H.L. Zwitzer

luitenant-kolonel voor bijzondere diensten b.d.

Nederlands oorlogsverklaring aan Japan

Op een moment dat tegen Nederlands-Indië nog geen acties waren ondernomen heeft de Nederlandse regering op 8 december 1941, na het bekend worden van de Japanse aanval op Pearl Harbor, onmiddellijk en zonder aarzelen besloten Japan de oorlog te verklaren. De beantwoording van de vraag welke de overwegingen zijn geweest die aan deze drastische beslissing ten grondslag hebben gelegen vergt in de eerste plaats een kort exposé inzake Nederlands internationale positie, gevolgd door een overzicht van de eraan voorafgaande gebeurtenissen.

Nederlands positie in de wereld

Zowel voor het Rijk in Europa als voor de gebiedsdelen in Azië en Amerika ging het neutrale Nederland ervan uit dat, bij schending van het grondgebied, de vijand zo krachtig mogelijke tegenstand moest worden geboden, totdat derden te hulp zouden komen. Voor Nederland zelf werd in een dergelijk geval gerekend op de steun van Engeland. Weliswaar was dat niet in een bondgenootschap geregeld, zoals dat nagenoeg onafgebroken wel het geval was geweest vanaf het derde kwart van de 17e eeuw tot aan de val van de Republiek der Verenigde Nederlanden in 1795. Wederzijdse maritieme, commerciële en defensieve belangen speelden een onuitgesproken rol om na de Napoleontische tijd de oude situatie te herstellen; zij het zonder een formeel bondgenootschap. Illustratief in dit verband is dat Engeland in 1814 bereid was aan Nederland, op enkele uitzonderingen na, de koloniën terug te geven die in de voorgaande jaren door de Britten waren bezet of veroverd. Voorwaarde was dat smelting van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden zou plaatsvinden, zodat het vergrote Nederland in het nieuwe Europa een bolwerk tegen Frankrijk zou vormen.

Overigens moet men uit de Engels-Nederlandse afhankelijkheidsrelatie niet de gevolgtrekking maken dat de twee landen op basis van gelijkwaardigheid tegenover elkaar stonden. Dat was al niet zo geweest ten tijde van het formele bondgenootschap gedurende het Ancien Régime toen Engeland, als het erop aankwam, in de eerste plaats zijn eigen belangen liet spreken. Zo was dat bv. het geval geweest aan het einde van de Spaanse Successieoorlog toen Engeland geheime onderhandelingen en afspraken met de gezamenlijke vijand Frankrijk liet prevaleren boven het genootschap met de Republiek. Een ander voorbeeld is Englands houding ten tijde van de Belgische Opstand in 1830 die tot de afscheiding van de Zuidelijke Nederlanden leidde. Ongetwijfeld beïnvloed door het onhandige optreden van Koning Willem I en de prins van Oranje, de latere Koning Willem II, bleek Engeland niet van zins de samenvoeging van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden te herstellen. Het idee van een veroveringszuchtig Frankrijk leefde niet meer zo sterk als in 1815, waardoor Engeland minder was geïnteresseerd in handhaving van dat bolwerk tegen Frankrijk.

Ook nadien is het diverse keren voorgekomen dat de Engelse *raison d'état*-politiek, uitsluitend gericht op het belang van de staat, ten nadele van Nederland was of zou kunnen worden. Een voorbeeld van het laatste is Englands poging het Verdrag van Londen van 1824 te herzien. Dat voorzag in de terugtrekking van Engeland uit Benkoelen en Billiton waartegenover Nederland afstand deed van zijn bezittingen in Voor- en Achter-Indië, en van Malakka en Singapore. Kort na de Belgische afscheiding in 1840 probeerde Engeland zich, op voet van gelijkheid met Nederland, toegang te verschaffen tot de markt in Nederlands-Indië, die (zij het nog min of meer belemmerd door, overigens lage, rechten) met die van

Nederland één geheel vormde. Engeland wilde daarvan meeprofiteren, echter zonder Nederland wederkerigheid aan te bieden in Brits-Indië, dat economisch gezien in een zelfde verhouding tot het moederland stond als Nederlands-Indië.

De onderhandelingen over de herziening van het verdrag uit 1824 in de door Engeland gewenste zin duurden tot 1843 maar mislukten, wat niet wegneemt dat Engeland zijn oog gericht bleef houden op de Indische Archipel. Via een stroman, de beruchte James Brooke, kwam het in het bezit van Noord-Borneo en van het kolenrijke eiland Laboean. Brookes optreden is een van de oorzaken geweest dat Nederland zijn gezag in de Archipel begon uit te breiden om nog meer gebiedsverlies te voorkomen. Men is daarin redelijk geslaagd, maar kon niet voorkomen dat Engeland in 1857 de ten zuidwesten van Java gelegen Cocoseilanden en in 1888 het ten zuiden van Java liggende Christmaseiland in bezit nam, gebieden die in 1829 nog als Nederlands werden beschouwd. Met andere woorden: Nederland kon weinig uitrichten zodra de belangen van machtiger mogendheden in het geding waren. Dat gold evenzeer voor Engeland, waarop Nederland zelfs in geval van nood hoopte te kunnen steunen.

Het na 1840 verkleinde Nederland heeft zich aan die situatie aangepast door op internationaal terrein een politiek van onthouding en neutraliteit te voeren. Het parool was zich buiten internationale conflicten te houden. In overeenstemming daarmee is de uitspraak van de Nederlandse minister van buitenlandse zaken uit het kabinet Rochussen-Van Bosse (1858-1860), J.K. baron van Goltstein, die zich tegenover een sollicitant liet ontvalen „dat er aan zijn departement niet hard te werken viel”. Zich geheel onttrekken aan wat zich op het wereldtoneel voordeed bleek een onmogelijkheid en naast de onthoudings- of neutraliteitspolitiek ontwikkelde zich het idee dat Nederland een missie had te vervullen en een vooraanstaande rol diende te spelen op het gebied van de internationale rechtsorde, zodat het volkenrecht in de plaats zou komen van de machtspolitiek der grote mogendheden. Mooie gedachten laten zich echter niet dwingen en het legalisme dat Nederland, uiteraard mede uit eigen belang propageerde, bleek in de internationale politiek slechts acceptabel bij onbelangrijke conflicten. Afzijdigheid en legalisme konden niet verhinderen dat Neder-

land bleef wat het na de Belgische omwenteling was geworden: een klein land. Door zijn grote koloniale rijk misschien wel niet geheel een *quantité négligeable*, maar wel een mogendheid die niet een dusdanig respect kon afdwingen dat haar voor rampen zou kunnen behoeden.

Verloop der gebeurtenissen tot 1940

Militair gezien was Nederland tegenover grotere mogendheden een weinig indrukwekkende natie. Slechts in de afronding van het koloniale grondgebied in Azië kon het, gesteld als het daar was tegenover een zwakkere tegenstander, militair zijn invloed doen gelden. Soms ook weinig overtuigend, zoals de Atjeh-oorlog heeft bewezen, die 40 jaar heeft moeten duren (1873-1913) alvorens Nederland zijn gezag min of meer definitief in Noord-Sumatra kon vestigen. Zelfs daarna moest men in Atjeh voortdurend op zijn hoede zijn.

Nederlands betrekkelijke militaire machteloosheid leidde tot de in de aanvang van dit artikel genoemde defensiepolitiek, die ervan uitging dat, mocht Nederland ondanks zijn neutraliteitspolitiek in een conflict betrokken raken, die neutraliteit zou laten varen en zich zou aansluiten bij een van de bij het conflict betrokken grote mogendheden.

Dat veiligheidsbeleid was van toepassing op Nederland zelf en op de koloniën en was in feite de logische consequentie van de positie die Nederland als kleine neutrale mogendheid in het internationale krachtenveld bekleedde. Het noemde zich neutraal, maar het was om economische, financiële en geopolitieke redenen niet in staat zich als een werkelijk neutrale natie te gedragen en zich tot de tanden te bewapenen om zich geheel zelfstandig een vijand van het lijf te kunnen houden. Het dichtst bij die opvatting kwam het rapport uit 1913 van de een jaar tevoren ingestelde Staatscommissie die voorstellen moest indienen inzake het verdedigingsstelsel van Nederlands-Indië. Zij kwam tot de conclusie dat de vloot aanzienlijk moest worden uitgebreid om zich, in afwijking van het geldende stelsel dat de verdediging tot Java beperkte, overal in het eilandenrijk te weer te kunnen stellen tegen schending van de Nederlandse neutraliteit. De hoofdtaak van de verdediging zou dus bij de marine komen te liggen en niet meer bij het leger, zoals tot dusver het

geval was geweest. De regering conformeerde zich in 1916 aan die zienswijze, en in 1917 werden alvast twee kruisers op stapel gezet, alsmede torpedobootjagers en onderzeeboten. In 1920 echter kwam de regering terug op haar standpunt uit 1916 omdat zij tot het inzicht was gekomen dat

...de verdediging te water, zowel in het Moederland als in de Koloniën, zal moeten geschieden met zg. klein materieel, omdat het bouwen, op de hoogte van de tijd houden en bemannen van een vloot van groot materieel onze krachten in elk opzicht verre te boven zou gaan.

Voorbijgaande aan de in 1923 door de Tweede Kamer verworpen vlootwet, die een uitvloeisel was van het in 1920 geformuleerde standpunt, en het vervolgens door de regering ingetrokken ontwerp-vlootwet uit 1925, kwamen ten slotte in 1927 de in Nederland opgestelde „Defensiegrondslagen voor Nederlands-Indië” tot stand. Onomwonden wordt daarin uitgesproken dat als

...Nederlandsch-Indië ondanks het ernstig pogen om buiten den oorlog te blijven, daarin toch betrokken wordt, (...) de aanwezige weermacht met de voorhanden middelen zich zo goed mogelijk tegen elke bezetting van ons gebied (zal) verzetten, in afwachting van den steun, die ons mocht worden verleend. (cursivering HZ)

In deze formulering ligt de gedachte besloten dat een conflict in Azië in de eerste plaats tussen de grote mogendheden zou worden uitgevochten, en dat Nederlands-Indië, mocht het daarbij betrokken raken, een nevenoperatiegebied zou zijn. Dat blijkt bv. uit punt 6 van de Defensiegrondslagen en de in 1930 daarop gegeven toelichting. Daarin is de organisatie van het leger aan de orde gesteld in relatie tot de verdediging van Java. Deze zou moeten zijn berekend op het onschadelijk maken van landingsdivisies van kruisereskaders op de kust van Java, met name bij de vlootbasis Soerabaja en bij Tandjong Priok, de haven van Batavia, meer niet; „elke gedachte aan deugdelijk voorbereide en uitgeruste ondernemingen tot verovering of blijvende vestiging op Java”, diende men uit het hoofd te zetten, zodat men „bij het organisatiewerk (...) zich derhalve alleen te richten (heeft) op nevenondernemingen op beperkte schaal”. Opmerkelijk dat deze formulering tot stand kwam nog voordat de economische wereldcrisis uitbrak, die vanaf 1931 aanmerkelijke bezuinigingen op de Indische defensie tot gevolg zou hebben. Anders

gezegd: men moet onderscheid maken tussen de bescheiden rol die men als kleine mogendheid gedwongen was op defensiegebied te spelen, neergelegd in het regeringsstandpunt uit 1920, en de bezuinigingen die een gevolg waren van de economische crisis, die in 1929 in de Verenigde Staten was uitgebroken.

Die crisis betekende het einde van de welvaart die in de jaren '20 in Indië had geheerst. De pijler van die welvaart was de export van rubber, thee, suiker en olie, producten die echter sterk afhankelijk waren van de wisselende prijzen op de wereldmarkt en die vrij snel door de crisis werden getroffen. Hierdoor stakte de export, daalde de koopkracht, en daarmee ook de import. Alsof zij daarop hadden gewacht sprongen de Japanners in het gat dat de daling van de import had veroorzaakt, en overstroonden na het begin van de economische crisis Nederlands-Indië met goedkope industriële producten van de meest uiteenlopende aard. Hun economische penetratie, mogelijk gemaakt als gevolg van de sinds 1870 in Nederlands-Indië heersende vrijhandelspolitiek en het liberale toelatingsbeleid t.a.v. immigranten, hield in dat zij niet alleen hun producten in Indië wilden verkopen, maar ze ook op Japanse schepen wilden vervoeren, en via een door Japanners beheerst distributienet aan de man wilden brengen. Zou de Nederlandse regering in 1933 niet hebben ingegrepen door beperkingen op te leggen, dan zou de Nederlands-indische economie zodanig zijn gemanipuleerd dat alleen Japan de voordelen ervan zou trekken en de Indonesische bevolking van dat optreden het voornaamste slachtoffer zou zijn geworden.

Overigens dient wel erop te worden gewezen dat Japan, na het uitbreken van de economische crisis in 1929, zelf de dupe was geworden van buitengewone invoerheffingen op Japanse producten. Het is dus wel verklaarbaar dat het zijn goederenstroom naar Nederlands-Indië verlegde waar dergelijke beperkingen (nog) niet bestonden. Dat wil niet zeggen dat dit een verklaring zou zijn voor de hervatting van de Japanse expansiepolitiek, met het doel zich te verzekeren van markten die Japan door protectionistische maatregelen waren ontzegd. Dat zou een te gemakkelijke, op de grondslag van westerse maatstaven opgestelde, redenering zijn die geen rekening houdt met in Japan al sinds de 19e eeuw levende overtuiging dat het was

voorbestedemd uiteindelijk de hele wereld te overheersen.

In Tokio had het indammen van de Japanse goederenstroom naar Indië uiteraard ergernis gewekt, iets wat de Nederlandse regering niet was ontgaan en die stelde dan ook voor besprekingen over de handel tussen Japan en Indië te openen. Op verzoek van Japan vonden die plaats in Batavia; ze begonnen in juni 1934. Eerder dat jaar had de Japanse regering, bij monde van de minister van buitenlandse zaken Hirota, openlijk verkondigd dat Japan in Oost-Azië een missie had te vervullen en dat het als enige de verantwoordelijkheid droeg voor de handhaving van de vrede in dat gedeelte van de wereld. Deze onverbloemde politieke stellingname was eigenlijk een openbaarmaking van het Japanse streven in Azië, en later in de wereld, een allesoverheersende rol te willen spelen. Daarmee in overeenstemming was het optreden van de leider van de Japanse handelsdelegatie Nagaoka Haruichi, die enkele dagen na aankomst in Batavia duidelijk maakte dat hij over politieke kwesties wilde spreken. Vanzelfsprekend werd daarop niet ingegaan, waarna de onderhandelingen zich voortsleepten. Na een aanvankelijke mislukking, werd ten slotte in 1937 een overeenkomst bereikt. De totale Japanse invoer in Nederlands-Indië was toen inmiddels gedaald tot 15% van de totale import (in 1934 nog 31%) en de invoer in dat jaar van goederen als katoenen en zijden stoffen bedroeg resp. 77 en 92%.

Japanse aspiraties waren reeds manifest geworden vanaf het laatste kwart van de 19e eeuw, toen het na een oorlog met China in 1895 in het bezit kwam van Formosa en de Pescadores. Na de oorlog van 1904/05 met Rusland verwierf Japan het zuiden van Sachalin, Port Arthur en het schiereiland Liaotoeng. In 1910 werd Korea een Japanse kolonie, en na de Eerste Wereldoorlog, waarin het aan de zijde van de Geallieerden vocht, kreeg het de voormalige Duitse koloniën in Azië als mandaatgebieden toegewezen (de Marianen, Carolinen en de Marshall-eilanden). Daarmee was Japan gepenetreerd in een gebied dat tot dusver uitsluitend in de belangensfeer van de VS en de Europese mogendheden had gelegen. De bezetting van Mandsjoerije in 1931, de openlijke verkondiging van zijn *self-styled* leiderschap in Oost-Azië en, wat Nederlands-Indië betreft, zijn pogin-

gen tot economische penetratie, waren nadere uitwerkingen van zijn streven die gebieden, met name ook China, te beheersen.

Het Japanse opdringen — dat mede had geleid tot het ambitieuze Nederlandse vlootplan uit 1913/1916 — had nu Nederlands-Indië bereikt en schiep bij de regering in Batavia de behoefte aan permanente informatie over de Japanse bedoelingen en het doen en laten van in Nederlands-Indië gevestigde Japanners. Dat resulteerde in de samsensmelting van de kantoren van Japanse en Chinese Zaken tot de Dienst Oost-Aziatische Zaken, die alle over Japan en de Japanners verzamelde inlichtingen coördineerde en doorgaf aan de regering in Batavia. Haar activiteiten steunden, behalve op de politie en de Politieke Inlichtingen Dienst, mede op het werk van de Generale Staf van het KNIL, gevestigd in het departement van oorlog in Bandoeng. Daar bevond zich een vertrek, de „Zwarte kamer”, ook bekend als Kamer 14, waar sinds 1931 pogingen werden gedaan de diplomatieke codes van Japan te kraken om aldus te weten te komen wat het in zijn schild voerde. Die pogingen werden met succes bekroond toen, op 6 november 1932, kap W.A. van der Beek erin slaagde de code van het Japanse ministerie van buitenlandse zaken te breken. De Japanners zijn nooit erachter gekomen en met het ontcijferen van de Japanse berichten, die veelal instructies bevatten voor de Japanse consuls in Indië (die consulaten waren brandpunten van spionageactiviteit) is men doorgegaan tot het uitbreken van de oorlog. Kamer 14 werd door Batavia ook ingeschakeld toen in 1934 de handelsbesprekingen begonnen en men uit de berichten tussen het ministerie van buitenlandse zaken in Tokio en de Japanse delegatieleider kon opmaken dat de Japanners van plan waren zich economisch en politiek van Nederlands-Indië meester te maken.

Het is in dit verband zinvol erop te wijzen dat in Washington in december 1921 tussen Frankrijk, Groot-Brittannië, Japan en de VS een verdrag tot stand was gekomen dat bepaalde dat de vier ondertekenaars elkaars eilandenbezit in de Pacific zouden eerbiedigen. Hoewel Nederland niet bij de totstandkoming van dat verdrag betrokken was geweest, legden de gezanten van de vier mogendheden tegenover de Nederlandse minister van buitenlandse zaken een verklaring af die erop neer-

kwam dat zij de rechten van Nederland m.b.t. zijn eilandenbezittingen in het gebied van de Pacific zouden respecteren; een voornemen waarvan Japan inmiddels was afgestapt.

Na de in 1937 tot stand gekomen overeenkomst bleef de Indische regering alert. De bezuinigingen op de krijgsmacht hadden hun dieptepunt bereikt en toen vanaf 1935 de politieke spanningen in de wereld toenamen, werd de noodzaak ingezien zowel de Nederlandse als de Indische defensie te versterken. Een ambitieus luchtverdedigingsplan voorzag in de aanschaf van bommenwerpers voor de Luchtvaartafdeling van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL). Die vliegtuigen hadden de taak een door de vijand in de Buitengewesten geschapen bruggehoofd, waartegen de vloot (wegens taken elders) niet had kunnen optreden, massaal aan te grijpen. In wezen betekende dat een afwijking van de in 1927 vastgestelde Defensiegrondslagen. In de toen geformuleerde gedachtegang lag de hoofdtaak van het leger op Java, met een ondersteunende taak voor de vloot, terwijl in de Buitengewesten de vloot als voornaamste neutraliteitshandhaver moest optreden, op bijzonder kwetsbare punten (de oliewinningsgebieden Tarakan en Balikpapan) gesteund door het leger. Thans echter leek men te zijn teruggekeerd tot de opvatting uit de Eerste Wereldoorlog dat tegen schending van de neutraliteit overal in de Archipel moest worden opgetreden. Een standpunt dat begin 1940 nog eens werd uitgedragen bij de presentatie van de plannen tot de bouw van slagkruisers voor de verdediging van Nederlands-Indië. De regering bracht toen naar voren dat de vloot in Nederlands-Indië een zodanige sterkte moest hebben dat de marine in staat moest zijn krachtdadig op te treden tegen een schending van de Nederlandse neutraliteit in de Indische Archipel.

Door de Duitse inval in Nederland in Mei 1940 en de daaropvolgende bezetting kwam van die plannen niets terecht. Indië zou het moeten doen met een vloot die nog geheel was toegesneden op de Defensiegrondslagen uit 1927. Hetzelfde gold voor het KNIL, dat weliswaar sinds 1936 bezig was aan een reorganisatie die meer strookte met de gewijzigde opvattingen van de regering, maar waarvan de resultaten nog maar weinig indrukwekkend waren.

Japan op de drempel van Nederlands-Indië

Het in 1937 door Japan in Peking uitgelokte incident was de inleiding tot de onmiddellijk erop gevolgde oorlog met China. Als reactie daarop hadden de VS, die in China grote belangen hadden, in de zomer van 1939, nog voor het uitbreken van de oorlog in Europa, het uit 1911 daterende handelsverdrag met Japan opgezegd, dat als gevolg daarvan in januari 1940 zou aflopen. Hoewel die opzegging niet werd gevolgd door een embargo, betekende het wel dat de Japanse import van olie en andere strategische goederen uit de VS in gevaar kon komen. Die invoer bedroeg tot dusver ca. 65% van de Japanse behoefte aan olie en 90% van ijzer en koper. Tegelijk met de opzegging van het verdrag had de Amerikaanse regering ook alle export onder haar controle gebracht.

Het is dus niet onbegrijpelijk dat Japan zijn blik richtte op Nederlands-Indië om de invoer van olie veilig te stellen en al op 2 februari 1940 ontving de Nederlandse regering een Japans verzoek besprekingen te beginnen over de wederzijdse handelsbetrekkingen. Op het moment van de Duitse inval in Nederland op 10 mei 1940, had de Nederlandse regering daarop nog niet geantwoord. Het verzoek was vergezeld gegaan van een nota waarin o.m. werd voorgesteld alle beperkende bepalingen op de wederzijdse handel en op de vestiging van elkaars onderdanen in de wederzijdse gebieden op te heffen. Voorts zou Nederland erop moeten toezien dat in de pers geen anti-Japanse publikaties zouden verschijnen. Op 12 mei — toen de Nederlandse regering wel iets anders aan haar hoofd had — overhandigde de Japanse gezant in Den Haag een memorandum waarin werd aangedrongen op een spoedig antwoord op de Japanse nota. Nadat de regering nog voor de capitulatie op 15 mei naar Londen was uitgeweken, volgde begin juni een antwoord, dat ten slotte leidde tot de zozeer door Japan gewenste besprekingen; die zouden in Batavia worden gehouden en in september 1940 beginnen.

Ook toen werd Kamer 14 ingeschakeld om uit te vinden wat, behalve de eisen die Japan op tafel had gelegd omtrent de levering van vitale grondstoffen, de Japanse bedoelingen waren. Uit onderschepte codetelegrammen van het Japanse ministerie van buitenlandse zaken aan de Japanse consul in Batavia en de leider van de Japanse

delegatie, werd duidelijk dat men erop uit was Nederlands-Indië af te houden van militaire samenwerking met de VS en Engeland. Voorts moest Nederlands-Indië worden gerustgesteld t.a.v. de Japanse bedoelingen, om daarmee te bereiken dat het de versterking van zijn defensie zou vertragen. Ten slotte moest alles in het werk worden gesteld Nederlands-Indië te betrekken in de door Japan te domineren „Groter Oostaziatische Gemeenschappelijke Welvaartssfeer”. Officieel was het streven naar de totstandkoming van een gemeenschappelijke welvaartssfeer in Oost-Azië op 1 augustus 1940 naar buiten gebracht in een toespraak van de Japanse minister van buitenlandse zaken, Yosuke Matsuoka. Die kwam erop neer dat het Japans taak en opdracht was zich in de huidige internationale situatie, door een actieve politiek, zoveel mogelijk te omringen met bevriende naties ter bevordering van de Groter Oostaziatische Gemeenschappelijke Welvaartssfeer. Vanzelfsprekend rekende de regering in Tokio daartoe ook Frans Indo-China en Nederlands-Indië. Niet toevallig de kolonies van mogendheden die door Duitsland onder de voet waren gelopen, het land waarmee Japan op 27 september 1940, samen met Italië het driemogendhedenverdrag zou sluiten. Daarmee was Japan de bondgenoot geworden van Duitsland, waardoor de Japanse aspiraties m.b.t. Nederlands-Indië in Batavia en bij de Nederlandse regering in Londen nog meer wantrouwen opriepen, en dat nog extra werd gevoed door de Japanse bezetting van Noord-Indo-China op 23 september 1940. Toch werden de besprekingen in Batavia niet afgebroken. De onderhandelingen leverden overigens geen resultaten op, ook niet toen Japan eind december een nieuwe delegatie stuurde onder leiding van Kenkichi Yoshizawa. Deze was in de omgang wat gemakkelijker dan zijn voorganger Kobayashi, wat niet verhinderde dat de besprekingen in juni 1941 werden afgebroken zonder dat, als gevolg van de overspannen Japanse eisen inzake de levering van olie en andere strategische grondstoffen, enig resultaat was geboekt. Die verlangens waren zo exorbitant dat zij bij aanvaarding in feite neerkwamen op de instelling van een *de facto* Japans gezag over Nederlands-Indië.

Na de val van Nederland had de regering in Batavia aanvankelijk een voorzichtige houding aangenomen die erop neerkwam dat, hoewel de Neder-

landse neutraliteit door de Duitse inval in feite had opgehouden te bestaan, de neutraliteitstoestand m.b.t. de koloniën bleef gehandhaafd. Na de Duitse inval in Noorwegen en Denemarken op 9 april 1940, had Japan bezorgdheid uitgesproken over iedere ontwikkeling die, als gevolg van een verergering van de oorlog in Europa, invloed zou kunnen hebben op de *status quo* van Nederlands-Indië. In dat verband werd gewezen op de onderlinge economische afhankelijkheid van Japan en andere landen in Oost-Azië met de zuidelijker gelegen gebieden, met name Nederlands-Indië. Een *status-quo*wijziging zou ernstige repercussies hebben voor de handhaving van de vrede en de stabiliteit in die gebieden. Een standpunt dat onmiddellijk werd herhaald na de Duitse inval in Nederland in mei 1940, waarbij nog eens werd beklemtoond dat Japan de *status quo* van Nederlands-Indië wenste te handhaven. De bedoeling van die verklaringen was duidelijk te maken dat Japan geen interventie in Indië zou dulden van welke mogendheid dan ook. Het resultaat was dat Engeland, de VS en Frankrijk verklaarden de bestaande toestand eveneens te zullen respecteren. Deze gang van zaken had tot gevolg dat in Europa Nederland deel uitmaakte van het geallieerde bondgenootschap, maar dat het rijkdeel in Azië zijn neutrale status vooralsnog behield tegenover andere mogendheden dan Duitsland.

Niettemin was de legerleiding in Indië van oordeel dat geheime contacten dienden te worden gelegd met Britse stafofficieren in Singapore. Aanvankelijk had dat overleg een officieus karakter vanwege de toen nog geldende neutrale status van Indië. Dat veranderde nadat Japan eind september 1940 met Duitsland en Italië het driemogendhedenverdrag had gesloten, dat het de vrije hand gaf in Oost-Azië een nieuwe orde te scheppen.

Deze zg. stafbesprekingen, waarbij inmiddels de marine was betrokken en waaraan later ook werd deelgenomen door Australische en Amerikaanse officieren, vonden daarna plaats onder stilzwijgende goedkeuring van de desbetreffende regeringen. De contacten en de gemaakte afspraken waren uitsluitend van militair-technische aard, waaraan elke politieke sanctionering ontbrak, zij het dat de regeringen wel werden ingelicht omtrent de bereikte resultaten. Uitgangspunt van de stafbesprekingen, waarvan er zes zijn gehouden, was het reeds begin 1941 door de VS en Engeland op een

geheime conferentie geformuleerde *Europe first*-principe. Voor de te verwachten strijd met Japan had dat tot gevolg dat aanvankelijk een verdedigende oorlog zou moeten worden gevoerd, totdat Duitsland zelf in het defensief zou zijn gedrongen en verslagen.

Als politiek gewenste ontwikkeling zagen de militairen dat een aanval op één van de landen die bij het overleg waren betrokken, als een aanval op alle zou worden beschouwd. Voorts zou moeten worden vastgesteld welke agressieve daden van Japan als een *casus belli* zouden gelden, die alsdan door een gezamenlijk militair optreden zouden moeten worden beantwoord.

Nederland had graag gewild dat de militaire besprekingen ook politieke consequenties zouden hebben. Ondanks diverse pogingen van de Nederlandse regering in die richting, hebben zowel de VS als Groot-Brittannië zich, tot het uitbreken van de oorlog in de Pacific, op geen enkele wijze willen verplichten gewapenderhand de zijde van Nederland te kiezen als Indië door Japan zou worden aangevallen. Engeland niet omdat het de handen vol had in Europa. Het verst waartoe de Britten bereid waren te gaan was een verklaring dat zij in een dergelijk geval het uiterste zouden doen wat in hun vermogen lag om Nederland te helpen. Het was evenwel aan Zijner Majesteit regering voorbehouden te bepalen welke stappen of militaire maatregelen uitvoerbaar zouden zijn om het gestelde doel (hulp aan Nederland) te bereiken. De VS hadden rekening te houden met de publieke opinie die sterk was gekant tegen deelneming aan een oorlog; bovendien was Amerika formeel nog steeds een neutraal land, ondanks de materiële hulp die het de Geallieerden gaf in de strijd tegen Duitsland. Voorts probeerden de VS tot het uiterste door onderhandelingen het Japanse opdringen tot staan te brengen en te keren. In de besprekingen die de regering met Japan voerde ging zij uit van vier, in het voorjaar van 1941 geformuleerde, grondbeginselen: respect voor de territoriale integriteit en soevereiniteit van elk der naties; niet-inmenging in de binnenlandse aangelegenheden van andere landen; steun aan het principe van wederzijdse gelijkheid, ook op handelsgebied; handhaving van de *status quo* in de Pacific. Japan was allesbehalve in die soort abstracte beginselen geïnteresseerd. Tokio wenste concrete zaken: beëindiging van de Amerikaanse

hulp aan China; opheffing van de inmiddels ingevoerde embargo's, zoals dat op schrootijzer; economische onafhankelijkheid die zou uitmonden in een autarkie voor Oost-Azië, onder leiding van Japan. Het zag zichzelf als de stabiliserende en leidende factor in dit deel van de wereld, waaromheen zich de andere landen als volgelingen dienden te schikken. Vanuit dat standpunt kon Japan dan ook niets anders doen dan de Amerikaanse eisen afwijzen inzake algehele terugtrekking uit Indo-China en beëindiging van de oorlog tegen China.

Praktisch gezien waren het onoverbrugbare tegenstellingen die zonder meer op een oorlog moesten uitlopen. Begin juli 1941 viel in Japan het definitieve besluit een politiek te volgen die zou leiden tot de vestiging van de „Groter Oostaziatische Gemeenschappelijke Welvaartssfeer” en van de wereldvrede. In concreto hield dit in dat Japan zich opmaakte voor een oorlog, zij het dat men vooralsnog de aan de gang zijnde onderhandelingen over de gebieden in Zuidoost-Azië zou voortzetten. Tegelijkertijd begonnen de voorbereidingen tot een oorlog. Maatregelen werden genomen om over te schakelen op een oorlogseconomie en nog in juli 1941 bezetten Japans leger en vloot het zuiden van Indo-China. Voorts werd spoed betracht met de verdere opstelling van operationele plannen tegen de Filipijnen, Malakka, Java en andere delen van Nederlands-Indië. De Japanse marine was sedert januari al bezig geweest met het operatieplan voor de aanval op Pearl Harbor, waarvoor thans in de baai van Kagoshima de oefeningen zouden beginnen. Ook was men in diezelfde maand al begonnen met voorbereidingen tot het drukken van noodgeld voor de gebieden die men zou gaan bezetten. In november 1941 waren reeds allerlei administratieve bepalingen gereed die als leidraad voor de Japanse bezettingsautoriteiten moesten dienen.

De Japanse bezetting van Zuid-Indo-China leidde tot een reeks van maatregelen tegen Japan. De VS besloten de Japanse tegoeden te bevriezen, d.w.z. dat gebruik ervan de goedkeuring van de Amerikaanse regering behoeft. De mogelijkheid dat Japan olie uit de VS zou betrekken bleef dus bestaan. Engeland nam soortgelijke maatregelen. Nederlands-Indië ging een stap verder en legde voorlopig het hele deviezenverkeer tussen Indië en Japan stil. De uitvoer naar Japan, Mantsjoek-

wo, China en Indo-China werd onderworpen aan een vergunningenstelsel. Voorts mochten banken zonder vergunning van het departement van economische zaken geen gelden meer ontvangen of betalen voor rekening van Japanse onderdanen. Dit was een reactie op de Japanse beslissing van 7 juli om de uitvoer naar Nederlands-Indië sterk te beperken. Op 20 juli was die dan ook nagenoeg nihil geworden. Het ligt in de rede te veronderstellen dat die Japanse maatregel een gevolg was van het kort tevoren gevallen besluit over te gaan op een oorlogseconomie.

Een maand nadat Japan Zuid-Indo-China was binnengetrokken, ontving de Nederlandse regering een verzoek van de Britse minister van buitenlandse zaken, Sir Anthony Eden, om zich, evenals Engeland zou doen, achter een eventuele Amerikaanse verklaring te stellen waarin verdere maatregelen tegen Japan zouden worden aangekondigd als dat land een nieuwe daad van agressie zou plegen. Nadrukkelijk zou daaraan worden toegevoegd dat de VS zich niet zouden laten weerhouden „indien (die maatregelen) tot oorlog zouden leiden”. Het Britse verzoek was voor de Nederlandse minister van buitenlandse zaken aanleiding zijn Engelse collega erop te wijzen dat een dergelijke verklaring Nederland niet zou passen omdat het „in het Verre Oosten slechts een defensief apparaat heeft; in tegenstelling met de Verenigde Staten, die over een grote vloot beschikken”. Binnen het Nederlandse kabinet was men het echter wel erover eens dat aan een dergelijke verklaring adhesie moest worden betuigd omdat, bij verdere maatregelen van Amerika en Engeland, Nederland „niet aan den kant kan blijven staan”. De tekst van die verklaring, zo besloot de ministerraad, zou in voorkomend geval moeten luiden dat Nederland niet werkeloos zou blijven als Japan, voor zover dit het zuidwesten van de Pacific betrof, nog verder zou opdringen. Twee maanden later nam de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, jhr. mr. A.W.L. Tjarda van Starkenborch Stachouwer het standpunt in dat een oorlog in de Pacific niet „plaatselijk beperkt (kan) blijven” en dat deze

...het gehele Aziatische deel van de Pacific (zal) bestrijken. Nederlandse belangen zijn in deze niet van Engelse en Amerikaanse belangen te scheiden en bij spanning is het niet doenlijk intrigerende en spionnerende Japanse consulaten te handhaven en internering van Japanners uit te stellen.

De minister van koloniën, Ch.J.I.M. Welter, was het met die zienswijze eens en schreef op 27 oktober 1941 in een brief aan zijn ambtgenoot van buitenlandse zaken, mr. E.N. van Kleffens:

Breekt een oorlog in den Pacific uit, waar ook, waarin Engeland en Amerika tegenover Japan staan, dan is de teerling geworpen en zijn wij als Pacific-mogendheid daarin betrokken – of wij het willen of niet. Het is dan echter m.i. beter aanstonds de consequenties te trekken uit de feiten, zoals die zich voordoen, en dadelijk aan de zijde van Amerika en Engeland deel te nemen aan den strijd, waarin wij later toch worden gewikkeld.

Een dag later besloot het kabinet die gedragslijn te volgen en op 4 november werd in een vergadering van de ministerraad meegedeeld dat ook de koningin haar instemming ermee had betuigd. Men bedenke wel dat op dat ogenblik noch Groot-Brittannië, noch de VS enige harde garantie hadden gegeven Japan de oorlog te verklaren als Indië zou worden aangevallen.

De bereidheid van de Nederlandse regering onmiddellijk de kant van Engeland en Amerika te kiezen en, als het moest, de wapens tegen Japan op te nemen, valt te verklaren uit Nederlands positie als kleine mogendheid, hoe paradoxaal dat misschien moge klinken. Uit het voorgaande kan worden vastgesteld dat voor de verdediging van Nederlands-Indië, wilde die met enige kans op succes worden gevoerd, bondgenootschappelijke steun onontbeerlijk zou zijn. Duidelijk was ook dat Nederlands-Indië voor Japan van zeer groot belang was als alternatieve grondstoffenleverancier. Niet onlogisch leek daarom de gedachte dat het eilandenrijk vroeg of laat toch bij een conflict zou worden betrokken. Onmiddellijk kiezen voor Amerika en Engeland betekende dan ook dat Nederland zich in het verre Oosten bij voorbaat van bondgenoten voorzag, zelfs al zou Japan Nederlands-Indië nog niet hebben aangevallen. De moeite die men deed zich als een goed bondgenoot te gedragen, ook toen er nog geen sprake was van een bondgenootschap, was daarvan een gevolg. Die houding kon ertoe leiden dat de Nederlandse belangen in de knel kwamen en dat men herhaaldelijk door de bondgenoten-in-spe voor verrassingen kon worden geplaatst. Terecht, vanuit hun standpunt, hielden die hun belangen altijd goed in de gaten, wat onontkoombaar meebracht dat zij minder belangstelling hadden voor

de belangen van anderen, die zich aan de periferie van hun gezichtseinder bevonden. Zo ontving de regering in Batavia pas vier dagen na de afkondiging officieel bericht van de Amerikaanse bevroingsmaatregelen van eind juli 1941, die zonder voorafgaand overleg met Nederland waren afgekondigd. Gezien het mislukken van de Nederlands-Japanse handelsbesprekingen had het voor de hand gelegen als Nederland in die Amerikaanse stappen was gekend. Het was immers niet denkbeeldig dat Japan, nu het was afgesneden van Amerikaanse importen en van Indië niet had kunnen krijgen wat het had willen hebben, de olie en andere grondstoffen met geweld zou zien te krijgen.

Ondanks dergelijke irritatie wekkende voorvallen bleef Nederland door dik en dun vasthouden aan een op een naïef vertrouwen gebaseerde bondgenootschappelijke samenwerking, een vertrouwen waarvoor men steun meende te vinden in de positie van Nederlands-Indië als belangrijke grondstoffenleverancier t.b.v. de geallieerde oorlogvoering.

De oorlogsverklaring

De Japanse verrassingsaanval op Pearl Harbor in de ochtend van 7 december 1941 Hawaï-tijd, en de aanvallen op diverse punten op Malakka, die wegens het tijdsverschil aldaar in de vroege ochtend van 8 december plaatsvonden, waren op 7 december 's avonds in Londen bekend geworden. Enkele uren daarna, om 1 uur 's nachts op 8 december, kwam het Nederlandse kabinet bijeen en besloot, na telefonisch verkregen goedkeuring van de koningin, aan Japan mee te delen dat Nederland zich met dat land in oorlog achtte. In zijn uiteenzetting aan de koningin had minister-president P.S. Gerbrandy betoogd dat thans een beslissing moest worden genomen, enerzijds vanwege het tijdsverschil met Indië en de daar te nemen maatregelen, en anderzijds omdat de VS en Engeland „spoedig moeten weten dat zij op ons kunnen rekenen, nu zij zijn aangevallen”. Op deze tweede reden was, zonder enige andere argumentatie, de inhoud gebaseerd van de oorlogsverklaring die de Nederlandse gezant in Tokio, gen. J.C. Pabst, op 10 december aan de Japanse regering overhandigde. Daarin stond met zoveel worden:

... dat Nederland, aangezien Japan vijandelijkheden heeft geopend tegen twee mogendheden, waarmede Nederland bijzonder nauwe betrekkingen onderhoudt, den staat van oorlog acht te bestaan tussen zich en Japan.

Die oorlogsverklaring was een logische consequentie van de eerder ingenomen standpunten van de Nederlandse regering en van de dringende behoefte zich te verzekeren van bondgenoten i.v.m. de verdediging van Nederlands-Indië. Men kan twisten over de vraag of het zo verstandig is geweest onmiddellijk de kant van de VS en Engeland te kiezen, zonder dat men nog zelf was aangevallen. De kaarten waren echter tevoren al geschud en gezien de Japanse aspiraties achtte men dit de enig juiste beslissing. Dat verklaarde ook luitenant-gouverneur-generaal dr. H.J. van Mook in de laatste vergadering van de Volksraad op 6 maart 1942:

Indien wij neutraal waren gebleven zou ons lot volledige onderwerping gelijk Indo-China en Siam zijn geweest, en terzijdeschuiving van ons Koninkrijk bij de besprekingen waarin na de overwinning der Geallieerden de toestand der wereld zal worden bepaald.

Dat deze overwegingen een illusie waren, zou na de oorlog pas blijken.

De strijd te land

Kort na het uitbreken van de oorlog in de Pacific begaf Churchill zich naar de VS om met president Roosevelt afspraken te maken over de te volgen strategie en de organisatie van de oorlogvoering.

In deze zg. Arcadia-conferentie (22 dec. 1941 - 14 jan. 1942) werd besloten tot een permanente samenwerking van de Engelse en Amerikaanse chefs van staven, de *Combined Chiefs of Staff*, met zetel in Washington. Zij gaven directieven inzake militaire operaties en logistieke kwesties.

Voorts kwam het tot de oprichting van het zogeheten *ABDA* (American-British-Dutch-Australian) *Command*. Op 30 december werd als bevelhebber daartoe de Brit gen Sir Archibald Wavell aangewezen. Hij vestigde zich met zijn staf in Lembang op West-Java. Zijn opdracht was het behoud van de Maleise Barrière, d.w.z. de lijn Singapore — Zuid-Sumatra — Java — Timor — Port Darwin in Australië. De legercommandant in In-

dië, gen H. ter Poorten, kreeg binnen de staf het bevel over de landstrijdkrachten.

Bij hun opmars naar de Zuidelijk gelegen gebieden hadden de Japanners zich tot doel gesteld de westelijke mogendheden uit Azië te verdrijven door de verovering van de Filippijnen, Goeam, Hongkong, Malakka, Birma, de Bismarck-archipel en Nederland-Indië. Het Japanse operatieplan t.a.v. Nederlands-Indië was gericht op een snelle verovering van de oliegebieden op Borneo en Sumatra, en op een daarna spoedig in te zetten aanval op Java, dat zo snel mogelijk moest worden bezet. Voor de strijd te land in Nederlands-Indië zette Japan het 16e Leger in, onder gen Hitoshi Imamura, dat bestond uit de 2e, 38e en 48e Divisie en uit de Sakaguchi-brigade. De 38e Divisie, die uit het zuiden van China kwam, had als opdracht de verovering van Ambon en Timor en van de olievelden op Zuid-Sumatra. De Sakaguchi-brigade, die eerst op de Filippijnen zou worden ingezet, moest daarna de oliegebieden op Borneo en omstreeks begin februari Bandjermasin in het zuiden van dat eiland hebben bereikt. Vandaar uit zou het luchtoffensief tegen Java worden ingezet. In het operatieplan werd ervan uitgegaan dat eind februari het meesterschap in de lucht zou zijn verkregen, waarna de 2e en 48e Divisie, de Sakaguchi-brigade en het Shohi-detachment (onderdeel van de 38e Divisie) aan de verovering van Java zouden beginnen.

Op de dag dat Wavell op Java arriveerde, 10 januari, landden de Japanners voor het eerst op Nederlands-Indisch grondgebied. In één dag bezetten troepen van de 38e divisie de voornaamste punten in de Minahasa, het noorden van Celebes. Eenheden van dezelfde divisie gingen op 11 januari op het voor de oostkust van Borneo gelegen olie-eiland Tarakan aan wal. De Nederlandse troepencommandant besloot 24 uur later de strijd te staken, nadat tevoren de oliebronnen in brand waren gestoken. Op 24 januari landden de Japanners bij Balikpapan, dat reeds door de Nederlandse troepen was verlaten nadat ook hier de olie-installaties waren vernield. Op de westkust van Borneo bezetten zij op 29 januari Pontianak. De verovering van Bandjermasin was op 10 februari een feit. Eerder al, op 2 februari, hadden de op Ambon gelegerde Australische troepen moeten capituleren.

Tot die datum was elders in de Pacific de strijd

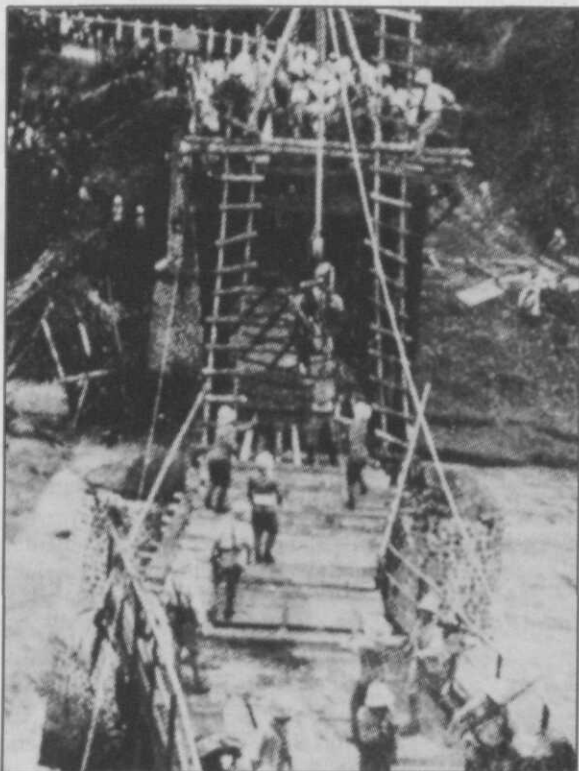

Aankomst van gen Sir Archibald Wavell op vliegveld Kemerajoran te Batavia op 10 januari 1942; vlnr: de Britse consul-generaal te Batavia, H.F.G. Walsh, gen Wavell, en de commandant van het KNIL, Igen H. ter Poorten (SMG/LAS)

even desastreus voor de Geallieerden verlopen. Op 20 december 1941 hadden de Japanse troepen de vliegbasis Davao op het Filippijnse eiland Mindanao veroverd. Op 25 december was de Britse kroonkolonie Hongkong in hun handen gevallen, en aan het einde van die maand hadden zij de Amerikanen van het eiland Luzon op de Filippijnen verdreven en de hoofdstad Manilla bezet. De verovering van Malakka (verdedigd door de 9e en 11e Brits-Indische Divisie, de 38e Brits-Indische Brigade en de 8e Australische Divisie) was opgedragen aan het 25e Japanse leger. Na hun landing op 8 december in het noorden van het schiereiland en de verovering van het vliegveld Kota Baroe nog op diezelfde dag, stootten de Japanners snel door naar het zuiden. Op 19 december hadden zij Penang in handen en eind december waren zij opgerukt tot het midden van Malakka. Op 27 januari waren zij zover gevorderd dat zij een bedreiging vormden voor de vlootbasis Singapore. Alle nog aanwezige Britse troepen op Malakka kregen toen opdracht zich op het eiland terug te trekken, dat op 15 februari moest capituleren.

De val van Singapore bezegelde ook het lot van Nederlands-Indië. De *Combined Chiefs of Staff* bepaalden dat ABDA-Command naar elders moest worden verplaatst, maar op voorstel van Wavell gingen zij ermee akkoord dat het commando zou worden ontbonden. Op 25 februari was het zover en generaal Wavell vertrok om het bevel

over Brits-Indië en Burma op zich te nemen. Het gevolg van de opheffing van het commando was dat versterkingen die op weg waren naar Java naar elders werden gedirigeerd en het eiland vrijwel zonder hulp van bondgenoten zou worden verdedigd. Met de omsingeling van Java waren de Japanners al begonnen. Op 14 februari landden Japanse parachutisten bij Palembang op Zuid-Sumatra dat zij zes dagen later met de, weliswaar

Maart 1942, Japanse troepen herstellen een brug tijdens hun opmars op West-Java (SMG/LAS)

vernield, olievelden geheel in handen hadden. Ten oosten van Java waren zij op 19 februari geland op de zuidkust van Bali dat op 24 februari in hun bezit was.

De tegen het advies van de Nederlandse eskadercommandant, sbn Doorman, op 27 februari gevoerde slag in de Java-Zee, waarbij nagenoeg de hele Nederlandse vloot verloren ging, kon niet verhinderen dat de Japanners in de nacht van 28 februari op 1 maart op vier plaatsen op Java aan land gingen. Door een stoutmoedige actie van het Shohi-detachement wisten zij zich al in de vroege ochtend bij verrassing meester te maken van het vliegveld Kalidjati ten westen van Poerwakarta op West-Java.

Gelet op wat zich sinds 8 december had afgespeeld, was het een illusie te menen dat met de vier op Java beschikbare regimenten van het KNIL de vijand tot staan zou kunnen worden gebracht, laat staan weer in zee zou kunnen worden gedreven. Alleen op papier waren plannen uitgewerkt om op Java een mobiel veldleger van zes snel verplaatsbare gemechaniseerde brigades van de grond te krijgen. Van de daarvoor in Amerika gedane bestellingen waren bij het uitbreken van de oorlog nog alleen munitie en ca. 40 gepantserde verkenningsvoertuigen afgeleverd. Van de meer dan 600 bestelde tanks was er nog niet één aangekomen.

Met de nederlaag in het vooruitzicht was er dus maar één keus: zo goed en zo kwaad als het ging proberen de vijand zo lang mogelijk te binden om hem niet de gelegenheid te geven zijn troepen elders in te zetten. Niet langer dan een week, zoals voorspeld door de voorganger van lgen Ter Poorten, de in oktober 1941 bij een vliegtuigongeluk omgekomen lgen G.J. Berenschot, heeft het KNIL op Java de strijd kunnen volhouden. Een tegenaanval op Kalidjati sloeg de vijand af door een onophoudelijk bombardement op de oprukkende colonne, die geheel uit elkaar werd geslagen. Ook een op 2 maart met aanvankelijk succes ingezette aanval op het door de Japanners bezette Soebang, ten noorden van Bandoeng, liep uiteindelijk op niets uit. Op 5 maart rukten de Japanners Batavia binnen en zetten vanuit Soebang de aanval in tegen de Tjiater-stelling om zich toegang te verschaffen tot de Preanger-hoogvlakte, waar Bandoeng lag en waar sinds de opheffing van *ABDA-Command* de Indische regering zich had gevestigd. Op 6 maart hadden de Japanners met tanks de Tjiater-stelling doorbroken, nadat de daar gelegerde infanterie aanvankelijk had standgehouden, en lag de weg naar Bandoeng voor hen open.

Het initiatief tot de capitulatie is uitgegaan van de Japanse bevelhebber, gen Imamura die, toen men van Nederlandse kant had besloten tot de overgave van Bandoeng, alleen maar bleek te willen spreken over een algehele capitulatie van het KNIL, die dan ook op 9 maart via de radio werd bekendgemaakt. Die capitulatie luidde het einde in van de Nederlandse aanwezigheid in Azië, het doel dat de Japanners voortdurend voor ogen had gestaan. ▷

Nabeschouwing

De pogingen van Nederland zich te omringen met bondgenoten is op zichzelf een logisch gevolg geweest van de situatie waarin Indië verkeerde. Dat men echter als klein land geen onbeperkt vertrouwen moet hebben in bondgenoten is een conclusie die de Nederlandse regering evenwel nooit heeft getrokken. Het feit dat machtiger bondgenoten in de eerste plaats hun eigen belangen zullen behartigen is in de internationale politiek een keihard gegeven. Kleine landen staan hier dikwijls machteloos tegenover en zullen, als zij geen enkel tegenspel bieden, voortdurend achter het net vissen.

Wie het verdere verloop van de oorlog bestudeert moet helaas tot de conclusie komen dat de Nederlandse regering op dit gebied niets had geleerd. Zij waande Nederland groter dan het werkelijk was en liep rond met overspannen ideeën over de eigen belangrijkheid. In het verkeer met de grootmachten bood de regering weinig of geen tegenspel, liever toonde ze zich verongelukkig en raakte

geïrriteerd omdat de grote mogendheden te weinig oog hadden voor de Nederlandse belangen. Deze houding, gecombineerd met het vertrouwen dat men desondanks in de bondgenoten stelde, schiep een soort blinde vlek t.a.v. de eigen belangen. Een van de treffendste voorbeelden in dit verband is wel de beslissing van Engeland en de VS in juli 1945 te Potsdam geweest om de *theatre*-grenzen in het Verre Oosten te wijzigen. Nederlands-Indië viel daardoor niet meer onder de *South West Pacific Area* van gen MacArthur, maar onder het *South East Asia Command* van adm Mountbatten. Dit betekende dat de afspraken die met de VS waren gemaakt inzake de herbezetting van Nederlands-Indië na de Japanse nederlaag, van het ene op het andere moment van nul en gener waarde waren (afspraken die met Engeland uiteraard niet bestonden). In 1943 was de Nederlandse regering al gewaarschuwd dat Engeland om redenen van prestige zijn bevelsgebied in Azië wilde uitbreiden, maar met open ogen, zonder enig tegenspel te bieden, heeft de Nederlandse regering dat toegelaten. Men kent de desastreuze gevolgen.

Literatuur

- M.A. Aziz — *Japan's colonialism and Indonesia*. Den Haag (1955).
- H. Feis — *The road to Pearl Harbor. The coming of the war between the United States and Japan*, 7e dr. Princeton (1971).
- J.A. Jonkman — *Het oude Nederlands-Indië*. Assen (1971).
- A. Kersten — *Buitenlandse Zaken in ballingschap. Groei en verandering van een ministerie 1940-1945*. Alphen aan den Rijn (1981).
- A.E. Kersten en A.F. Manning (red) — Documenten betreffende de buitenlandse politiek van Nederland 1914-1945. Periode C, dl 3, 1 juni - 7 december 1941, in: *Rijks Geschiedkundige Publicatiën*. Grote serie, 172. Den Haag (1980).
- J.J.C. Voorhoeve — *Peace, profits and principles. A study of Dutch foreign policy*. Leiden (1985).
- H.L. Zwitser — *Verwikkelingen rondom de capitulatie van het Koninklijk Nederlands-Indische Leger in maart 1942*, in: G. Teitler — *De val van Nederlands-Indië*. Dieren (1982).

U bent actief dienend officier van KL of KLu,

maar gaat binnenkort de dienst verlaten.

U wilt echter wèl graag maandelijks de Militaire Spectator blijven ontvangen?

Dat k n: als lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap (contributie f 30,- per jaar; buitenland f 40,-) vindt u hem iedere maand in de bus, en tevens viermaal per jaar „Mars in Cathedra”.

Meldt u als lid bij de secretaris: Beringlaan 13, 2803 GA Gouda.

dr. Ph. M. Bosscher

kapitein-luitenant ter zee (sd) b.d.

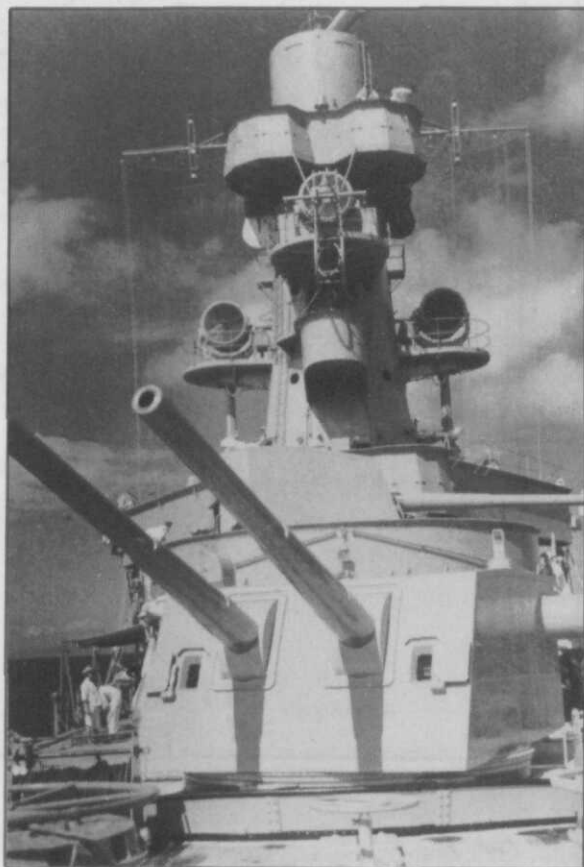
De slag in de Javazee en wat daaraan voorafging

Hr. Ms. vliegkampschip Karel Doorman voerde als embleem een geharnaste krijgsman met in de rechterhand een doornen tak, geheel overeenkomstig het familiewapen Doorman. De embleemspreuk was *Ik val aan; volgt mij*. Wij weten niet of het de eerste jaren na de oorlog al in brede kring bekend was dat wij hier met een mystificatie te doen hebben, waarschijnlijk ontstaan kort na de val van Nederlands-Indië, op Ceylon of in Australië. Een feit is dat binnen een organisatie van welker cultuur zelfspot een wezenlijk element uitmaakt een alternatief devies de ronde deed: „Ik val aan, volgens mij”. Toen enkele jaren geleden de heraldische presentatie van het fregat Karel Doorman aan de orde kwam en voorwerp werd van het gebruikelijke overleg tussen de Hoge Raad van Adel, de minister van defensie en diens adviseurs, kwam het tot de vaststelling van een andere embleemspreuk: *Follow me*. Ditmaal geen woorden die schout-bij-nacht Doorman in de mond waren gelegd maar een authentiek citaat.

In de nacht van 26 op 27 februari 1942 en de daaropvolgende morgen heeft de geallieerde *Striking force* tevergeefs gezocht naar de Japanse landingsvloot, bestemd voor Oost-Java. In de vroege middag kwam echter een radiosein binnen met recente gegevens betreffende de positie van de vijand. De *Striking force* was toen op weg naar Soerabaja, onder meer om olie te laden. Na ontvangst van het sein deed Doorman haar onmiddellijk op tegenkoers gaan. Zijn vlaggeschip, Hr. Ms. De Ruyter, seinde optisch naar alle eenheden van de geallieerde strijdmacht: *Follow me. The enemy is ninety miles away*.

Ofschoon men in het algemeen de voorkeur heeft voor het Nederlands is voor deze embleemspreuk

het Engels gekozen omdat Doorman een internationaal eskader onder zijn bevel had, dat bestond uit Nederlandse, Britse, Australische en Amerikaanse bodems. Gezien vanuit hedendaags perspectief mag het zeker merkwaardig worden genoemd dat in 1942 bijna 80 jaar waren verstreken sedert voor het laatst Nederlandse oorlogsschepen deel hadden uitgemaakt van een dergelijke internationale formatie en voor een krijgsoperatie waren uitgevaren. Het ging toen overigens tegen de *daimio* (leenvorst) van Tsjosjoe, in Zuidelijk Japan. Dus ook een Japanse opponent, in casu een eigengereide vazal van de *tenno*. Dat was echter wel de enige overeenkomst. In 1864 was het Rijk

Voorbatterij en brugcomplex van Doormans vlaggeschip Hr. Ms. De Ruyter

Nederlands-Indië anno 1941

van de Rijzende Zon nog bezig zijn eenheid te verwezenlijken en kon nog geen vuist maken tegen de buitenwereld.

Wij staan op het program

Nadat die eenheid was verwezenlijkt — niet zonder hulp van Nederland — is Japan voor dat zelfde Nederland binnen enkele decennia een geduchte bedreiging geworden. Al in 1916 schreef gouverneur-generaal mr. J. P. Graaf van Limburg Stirum aan minister van koloniën Pleyte: „Men make zich geen illusies, wij staan op het program”. Men moest toen vrezen dat Nederland alleen zou staan in het geval van een Japanse aanslag op zijn bezit in Zuidoost-Azië. Het Brits-Japanse bondgenootschap van 1902 werd evenwel aan het begin van de jaren '20 niet vernieuwd. Bovendien kwam in 1922 te Washington tot stand wat wij wel het eerste „strategic arms limitation treaty” mogen noemen, gesloten op initiatief van de Verenigde Staten, juist met het oog op handhaving van de status quo in het Stille-Oceaan gebied. Dat verdrag had inderdaad het verhoopte stabiliserende effect. Bovendien mocht men in het vervolg te Den Haag en Buitenzorg erop hopen dat, mocht Japan trachten het evenwicht te verstoren, de Britten zouden ingrijpen en een slagvloot naar de Aziatische wateren zouden dirigeren voor een tegenactie vanuit Singapore, de enige basis waarin zij tijdens het interbellum veel hebben geïnvesteerd. In dit licht moet ook het Brits-Duitse vlootverdrag van 1935 worden gezien: Whitehall wilde de Duitsers apaiseren om zo de handen vrij te krijgen voor eventuele interventie in het Stille-Oceaan gebied. De kans dat de Britten zich gedwongen zouden zien in dat deel van de wereld in te grijpen was intussen een stuk reëler geworden. Onder invloed van de in 1929 uitgebroken malaise, die juist in Japan een ware ravage veroorzaakte, waren daar de agressieve, expansionistische stromingen aanmerkelijk krachtiger geworden. Vanaf omstreeks 1930 manifesteerden zich in het leger twee facties, waarvan de ene aanstuurde op confrontatie met de Sovjet-Unie, en de andere verder wilde gaan met penetratie in China. In marinekringen bestond meer enthousiasme voor expansie naar de *Nan-yo*, de „zuidelijke zeeën”: Zuidoost-Azië en de eilanden in het zuidwestelijke deel van de Stille Oceaan. Een aan-

Hr. Ms. bevoorradingsschip Zuiderkruis met onderzeeboten

hanger van deze tendens publiceerde medio jaren '30 een boek met de programmatische titel *Japan must fight Britain*.

Deze ontwikkelingen baarden de Westerse landen met belangen in Azië grote zorgen. Zulks met name omdat het door de toenemende spanning in Europa steeds meer een illusie werd dat een Britse slagvloot tijdig tussenbeide zou kunnen komen in het geval van Japanse agressie. Enkele maanden voordat de Tweede Wereldoorlog losbarstte stelde het Britse *Committee of Imperial Defence*:

... there are so many variable factors which cannot at present be assessed, that it is not possible to state definitely how soon after Japanese intervention a Fleet could be dispatched to the Far East. Neither is it possible to enumerate precisely the size of the Fleet that we could afford to send.

Slagkruiserplan versus harmonische vloot

De zojuist geciteerde waarschuwing was bestemd voor intern gebruik. Bij de Marinestaf in Den Haag zou zij overigens op vruchtbare bodem zijn gevallen. Al vanaf omstreeks 1930 hield men zich daar vrijwel voortdurend bezig met het maken van plannen voor het geval het tot een krachtmeting met Japan zou komen. De neutraliteitspolitiek verhinderde uiteraard dat men daarbij zocht naar, of uitging van, steun door bondgenoten. Wat men wél kon doen — en niet zonder resultaat dééd — was een kern vormen van officieren die goed op de hoogte waren van de Japanse taal en mentaliteit en pogen het gecodeerde berichtenverkeer van de Japanse marine te penetreren. Vanaf 1936, resp. 1938, beschikte men bij de marineattachés te

Gouverneur-generaal jhr. mr. A. W. L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer en CZM vice-admiraal H. Ferwerda inspecteren de gewapende wacht aan boord van Hr. Ms. Sumatra

Londen, resp. Washington over belangrijke luis-terposten. Wat door hen werd gemeld over voor-uitzichten op Britse of Amerikaanse steun bij een confrontatie met Japan was zeker niet bemoedi-gend.

Het laatste vooroorlogse plan voor de maritieme verdediging van Nederlands-Indië was dan ook, althans officieel, gebaseerd op de gedachte dat men bij een aanval op Nederlands-Indië niet meer zou kunnen rekenen op de snelle hulp van ande-ren. Vandaar dat de Chef van de Marinestaf, vice-admiraal J. Th. Furstner, de bouw bepleitte van drie slagkruisers met omlijstende oppervlakte-eenheden, en een zodanig aantal grote zeevlieg-tuigen dat de sterkte van deze toestellen in Indië op 96 kon worden gebracht.

In mei 1940 was de behandeling van dit „slagkruiserplan” in de Staten-Generaal nog niet begon-nen. Of het daar goedkeuring zou hebben gevon-den is twijfelachtig. Men is het over de merites nooit eens geweest. Ook niet binnen de marine. De commandant der zeemacht in Nederlands-Indië, vice-admiraal H. Ferwerda, gaf met vele ande-ren de voorkeur aan uitbreiding van het be-staande potentieel met kruisers, jagers, onderzee-boten en vliegtuigen. Men kon dan verder werken volgens de conceptie van wat de „harmonische vloot” werd genoemd: een organisatie waarin de vliegtuigen, oppervlakteschepen en onderzeebo-ten optimaal op elkaar waren ingespeeld. Ferwer-

Het voormalige pantserschip De Zeven Provinciën in zijn nadagen, toen het als Soerabaia dienst deed voor de opleiding van inheemse schepelingen

da stond stellig op vastere grond dan Furstner. Toch mag van het slagkruiserplan worden be-weerd dat uitvoering stellig de veiligheid van Ne-derlands-Indië aanmerkelijk zou hebben vergroot. Drie slagkruisers — wij moeten daarbij denken aan aangepaste versies van het Duitse type „Gnei-senau”, bewapend met drie drielingstorens van 28 cm alsmede 40 mm luchtafweergeschut, systeem Bofors/Hazemeyer — zouden niet alleen de mari-tieme krachtsverhoudingen in het Stille-Oceaan-gebied diepgaand hebben veranderd maar ook Japan bij de uitvoering van een offensief tegen de Indische archipel tot veel groter krachtsinspanning-en hebben gedwongen dan het zich in 1941/42 metterdaad heeft moeten getroosten.

Praten en afwachten

Nadat in de voorzomer van 1940 het Duitse offen-sief West-Europa had overspoeld was de discussie over onderwerpen als het slagkruiserplan uiter-aard academisch geworden. Acuut leek daarente-gen de herziening van de verhouding tussen Japan enerzijds, en het Britse imperium en het Konink-rijk der Nederlanden anderzijds. In augustus 1940 poneerden de Britse chefs van staven:

A general settlement, including economic concessions to Ja-pan, is desirable.

Mocht zulks niet worden bereikt dan zat er naar hun mening niets anders op dan

... to play for time, cede nothing until we must, and build up our defences as soon as we can.

Een maand daarvoor had de Nederlandse minister van koloniën, Ch. J. I. M. Welter, in een nota aan Koningin Wilhelmina gepleit voor

... den opbouw van een vriendschappelijke economische en voor zoveel mogelijk politieke, verhouding.

Bij Welter had die gedachte een lang leven, getui-

ge diens gesprek met zijn collega Van Kleffens (Buitenlandse zaken) in het voorjaar van 1941, een gesprek dat Van Kleffens, toen hij het ruim 40 jaar later releveerde, het woord „ontrouw” in de pen gaf.

Inmiddels was evenwel, ook in internationaal verband, het opwerpen van een dam tegen het Japanse expansionisme aan de orde gekomen. Eind november 1940 en opnieuw eind februari en eind april 1941 werd daarover gesproken in conferenties te Singapore. Een systeem werd ontworpen van twee echelons *protected air bases*. Vandaar uit moest de verdediging van Zuidoost-Azië worden gevoerd zolang de Britse slagvloot nog niet vanuit Singapore kon opereren.

Een vrucht van de Singaporeconferenties waren de „Plenaps”, de *Plans for the employment of Naval and air forces of the Associated Powers in the Eastern theatre in the event of war with Japan*. Deze voorzagen erin dat, als het tot oorlog kwam, door de Nederlandse autoriteiten een kruiser en twee onderzeeboten onder Brits operationeel bevel zouden worden gesteld. Indien de Japanse aanval zich in eerste instantie tegen Malakka richtte zouden daarbij nog drie onderzeeboten komen. De Plenaps voorzagen ook in actie van de *United States' Asiatic Fleet*, een niet onaanzienlijke strijdmacht, bestaande uit 3 kruisers, 13 — verouderde — torpedobootjagers, 28 onderzeeboten en een aantal hulpschepen, waaronder moederschepen voor zeevliegtuigen. Of deze vloot, gecommandeerd door admiraal Thomas C. Hart, inderdaad tegen de Japanners in actie zou komen was evenwel tot begin december 1942 onzeker. De Verenigde Staten waren immers nog steeds formeel neutraal. Pas een terloopse opmerking van president Roosevelt tegen de Britse Ambassadeur in Washington, Graaf Halifax, bracht zekerheid. Op 1 december 1941 liet eerstgenoemde zich ontvallen dat, bij een Japanse aanval op Brits of Nederlands gebied, „we should obviously all be in it together”.

Pearl Harbor en Koeantan

Het door Roosevelt bedoelde geval deed zich voor op 8 december 1941, kort na middernacht, toen Japanse troepen landden bij Kota Baroe op de Oostkust van Malakka. Enkele uren later begon

Boordvliegtuig van Hr. Ms. De Ruyter

de aanval van Japanse marineluchtstrijdkrachten op de U.S. Pacific Fleet te Pearl Harbor.

Voor het verloop van de strijd in het Verre Oosten was overigens waarschijnlijk nog veel belangrijker wat twee dagen later (10 december 1941) gebeurde bij Koeantan, eveneens op de Oostkust van Malakka. Eind oktober 1941 had Churchill doorgedreven dat het slagschip Prince of Wales en de slagkruiser Repulse naar Singapore zouden worden gedirigeerd. Zij zouden fungeren als voorhoede van de later te zenden *main fleet* en in die rol, zo hoopte hij, een afschrikwekkende werking hebben op de Japanners. Op 10 december waren die twee schepen, met begeleidende jagers, op de terugweg naar Singapore, nadat zij tevergeefs hadden getracht contact te krijgen met delen van een Japanse invasievloot. In de ochtend van 10 december werden zij beide binnen enkele uren tot zinken gebracht door Japanse torpedo- en bomvliegtuigen.

Inmiddels waren de Nederlandse strijdkrachten conform de Plenaps in actie gekomen. Glenn Martin bommenwerpers van de Militaire Luchtvaart (KNIL) voerden verkenningsvluchten uit boven Malakka. Onderzeeboten ageerden in de Zuidchinese Zee op de flank van de Japanse opmars. Aanvankelijk werd daarbij goed, zelfs spectaculair, succes geboekt. Tijdens de eerste zes weken van de oorlog verloor de vijand door hun aanvallen een torpedobootjager en 12 van de voor

hem zo kostbare transportschepen. Dat resultaat spreekt te meer wanneer men zich realiseert dat onder Brits operationeel bevel geen sprake was van handhaving van het flottielje- of divisieverband en dat men ageerde tegen zwaar geëscorteerde doelen in over het algemeen ondiep water. Terzelfder tijd waren de oppervlakteschepen, verenigd in het eskader onder bevel van schout-bij-nacht K. W. F. M. Doorman, voornamelijk bezig met het escorteren van voor Singapore bestemde troepenkonvoeien. Meer offensieve actie, met name tegen Japanse formaties die bezig waren met landingen, werd door Doorman en diens staf ernstig overwogen. Dat zij uitbleef kwam onder meer door het uitblijven van Amerikaanse assistentie.

Abdacom en Abdafloat

„Poor old Hart . . . is quite unfitted for his job, he has no kick in him at all.” Aldus een Britse waarnemer op 21 januari 1942 over de Amerikaanse vlootvoogd. Dat oordeel was wellicht wat erg rigoureuus. Toch viel de U.S. Asiatic Fleet in de eerste oorlogsmaanden bepaald niet op door offensief optreden. Tekenend was dat men kennelijk meer interesse had voor het „hoogst primitief uitgeruste” Port Darwin in Noord-Australië dan voor Soerabaja, de best geëquiperde marinebasis in Zuidoost-Azië. Toch is Hart nog, toen het begin januari 1942 kwam tot de oprichting van het *A(merican)-B(ritish)-D(utch)-A(ustralian)-Com(mand)*, belast met de functie van bevelhebber der geallieerde zeestrijdkrachten (*Abdafloat*).

De Striking Force

Het was ook nog onder zijn formele verantwoordelijkheid dat het op 2 februari kwam tot de vorming van een *Striking force* waarin alle beschikba-

re geallieerde kruisers en jagers waren verenigd. Het bevel daarover werd toevertrouwd aan de Nederlandse eskadercommandant. Hart stond toen overigens wel op het punt te worden afgelost wegens „ill health”. Als zijn vervanger werd aangewezen vice-admiraal C. E. L. Helfrich, die tot dan toe als Commandant der Zeemacht in Nederlands Oost-Indië had „gewacht achter de coulisen”.

Op 4 februari 1942 kwam de *Striking force* voor het eerst in actie. Tijdens de opmars voor een raid naar Straat Makassar werd zij in de Javazee aangevallen door Japanse bommenwerpers die waren opgestegen van het pas veroverde vliegveld Kendari (Celebes). Nadat de Amerikaanse kruisers Houston en Marblehead waren getroffen besloot Doorman het gevecht af te breken en tijdelijk te retireren naar de Indische oceaan.

Dat patroon zou zich nog enkele malen herhalen. Men trachtte de vijand aan het kleeft te komen maar nog voordat men zicht van hem had gekregen werd die opzet verijdeld door het verschijnen van Japanse vliegtuigen. Dat was onder meer het geval op 15 februari 1941, toen men de Japanse invasievloot voor Banka en Palembang wilde aanvallen. Op „Black Sunday”, de dag waarop Singapore zich overgaf, werden de geallieerde schepen urenlang bestookt met bommen en torpedo's.

Anders ging het in de nacht van 19 op 20 februari, bij de aanval in Straat Badoeng. De opzet was toen een aanval te doen op de Japanse schepen die bezig waren met een landing op Bali. De actie zou in het duister worden uitgevoerd door twee echelons: het eerste bestond uit twee Nederlandse kruisers, een Nederlandse en twee Amerikaanse jagers, het tweede uit de Nederlandse kruiser Tromp en de Amerikaanse Des(troyer) Div(ision) 58. Het was juist de soort aanval waarop de Nederlandse schepen zich bij uitstek hadden voorbereid. Het resultaat van die actie werd echter een

Jagers van het eskader bij hoge vaart

bittere teleurstelling. Drie Japanse jagers werden beschadigd, waarvan één zwaar. Daartegenover stond zware schade aan de Tromp, het verlies van de Piet Hein, alsmede schade aan de Java en de Amerikaanse jager Stewart.

De slag in de Javazee

In de slag in de Javazee, de langste zeeslag van de Tweede Wereldoorlog, heeft het Japanse luchtwapen uiteindelijk maar een bescheiden rol gespeeld. De Nachi en de Haguro, de zware kruisers die de kern vormden van de dekkingsmacht der voor Oost-Java bestemde invasievloot, zijn echter wel op cruciale momenten door hun boordvliegtuigen op de hoogte gehouden van Doormans bewegingen. Het zal wel altijd een raadsel blijven waarom de *Striking force* haar boordvliegtuigen niet heeft gebruikt. Naar alle waarschijnlijkheid waren zij niet ingescheept: een vliegklaar boordvliegtuig betekent immers een „benzinebom aan dek”. Het gevecht heeft zich echter zo dicht onder de kust van Java afgespeeld dat zij ook vanaf sawahs of meren hadden kunnen opereren. De geallieerde schepen waren dus „blind”, een zwaarwegende handicap, zeker toen de strijd zich tot diep in de nacht voortzette.

Een tweede handicap van ernstige aard waren de heterogene samenstelling en het geïmproviseerde karakter van de *Striking force*. Zij was niet eerder als formatie bij elkaar geweest en bestond uit schepen van drie verschillende marines. De onderlinge communicatie ging uiterst moeizaam, zozeer zelfs dat — aldus de commandant van één der Nederlandse jagers die aan het gevecht deelnamen — eigenlijk alleen maar „follow-the-leader”-tactiek kon worden toegepast.

Ten slotte moet worden bedacht dat de opvaren-

den van de betrokken schepen door de voortdurende dreiging uit de lucht moreel en fysiek waren uitgeput. Dat kan met name de schietresultaten hebben beïnvloed. Vooral de afstandwaarnemers moeten het moeilijk hebben gehad.

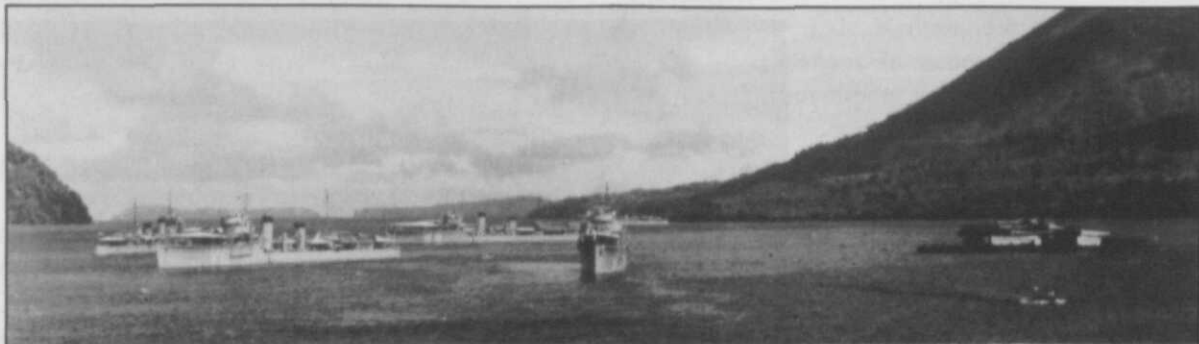
Bovendien hadden de Japanners een uiterst onaangename tactische verrassing in petto: de *long lance*, een 61 cm torpedo met een maximale reikwijdte van bijna 30.000 m. Waarschijnlijk zijn zowel Doormans vlaggeschip, Hr. Ms. De Ruyter, als Hr. Ms. Java het slachtoffer geworden van die soort torpedo's.

. . . in zijn debvoir

Na 1813 was Doorman de tweede vlagofficier van de Koninklijke marine van wie — zoals dat indertijd ook van Isaac Sweers is gebeurd — kon worden geschreven dat hij *in zijn debvoir* is gesneuveld. Wij moeten aannemen dat hij vrijwillig aan boord van zijn vlaggeschip is gebleven. Wij weten niet of hij bij het nemen van de zwaarwegende beslissing zulks te doen is beïnvloed door de wetenschap dat de geallieerde militairen — Nederlanders, blank en bruin, maar ook Britten, Amerikanen, Australiërs — opdracht hadden de strijd voort te zetten *without thought of evacuation*. Misschien is het goed het elfde deel van De Jongs grote werk over het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog ter hand te nemen en daar woorden van Albert Besnard te lezen die zeker overweging waard zijn:

Kon men een geestesgesteldheid als die welke toen in Indië heerste à la minute ter zijde stellen en de mensen vertellen dat de marine om nuchtere, logische en strategische redenen weg zou varen, zonder een poging om Indië en vrouwen en kinderen te verdedigen? . . . De gouverneur-generaal noch Helfrich hadden hiertegen verraad kunnen plegen. Zij hebben het ook niet gewild.

Het eskader ten anker, ergens in de Archipel

drs. W. Mastenbroek

vaandrig van de Koninklijke luchtmacht

De Militaire Luchtvaart van het KNIL

Nederlands-Indiës val een keerpunt

De capitulatie van het KNIL op 8 maart 1942 vormde een breuk in de geschiedenis van de Militaire Luchtvaart (ML) in Nederlands-Indië. In dit artikel wordt nagegaan in hoeverre de inzet van de ML/KNIL onder invloed van de val van Nederlands-Indië en de daaropvolgende verwickelingen tijdens de Japanse bezetting van Zuidoost-Azië is gewijzigd.

Japanse tactiek

Op het moment dat de Tweede Wereldoorlog in Azië was uitgebroken, vormden noch het tot zinken brengen van het grootste gedeelte van de Amerikaanse *Pacific Fleet* te Pearl Harbor op 7 december 1941, noch de simultaan uitgevoerde aanval op de Filippijnen en Malakka voor Japan een doel op zich. De ambities reikten verder. Japan wenste een „Groter Oostaziatische Gemeenschappelijke Welvaartssfeer” te creëren en trok in december 1941 ten oorlog met het uiteindelijke oogmerk zich meester te maken van grondstoffen als rubber, tin, bauxiet en vooral olie, die in Zuidoost-Azië ruim voorhanden waren.

De Japanse militaire top wist zich, door de uitschakeling van een belangrijk deel van de Amerikaanse en Britse aanvalskrachten in de eerste weken van de oorlog, de mogelijkheid te verschaffen een half jaar nagenoeg ongestoord operaties in dat gebied uit te voeren. Vooral de olievelden in Nederlands-Indië beschouwden de Japanners als onmisbaar voor de consolidatie van de uitbreiding van hun Keizerrijk.

Bij het begin van de vijandelijkheden op Malakka

De auteur is als dienstplichtig wetenschappelijk medewerker werkzaam bij de Sectie Luchtmacht-historie van de Luchtmachtstaf.

en de Filippijnen, daags na de verrassingsaanval op Pearl Harbor, paste de Japanse legerleiding een tactiek toe die aan de inzet van het luchtwapen een belangrijke rol toekende. Terwijl de Japanse troepen op de stranden landden, vielen bommenwerpers de belangrijkste vliegvelden aan en fungeerden jachtvliegtuigen als luchtschild voor zowel de bommenwerpers als de grondtroepen. Het inzetten van manschappen onder dekking van een sterke „luchtmacht” vanaf landbases en vliegdekschepen bleek een verbazingwekkend effectieve conceptie. Met slechts elf gronddivisies, 1200 vliegtuigen en 400 gevechtsschepen kon Japan zich min of meer vrijelijk meester maken van grote gebieden in Zuidoost-Azië.

Het lijkt op het eerste gezicht niet moeilijk de belangrijkste factoren aan te duiden die aan de Japanse bliksemoverwinningen ten grondslag lagen: de gevechtservaring uit de al vanaf 1937 woedende Chinees-Japanse oorlog die de Japanse expansiedrang goed van pas kwam; het verrassings-element dat goed werd uitgebuit en de combinatie van tactiek, numeriek overwicht en moderner materieel die ten slotte ervoor zorgde dat de Japanners in een vroeg stadium van de oorlog het zee- en luchtoverwicht wisten te verwerven.

Er was echter nog een andere, niet minder fundamentele reden in het geding: de zwakte van de tegenstanders. De krijgsmachten van de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Nederlands-Indië waren in die tijdsspanne vooral kwalitatief nog betrekkelijk slecht uitgerust en konden maar weinig weerstand bieden. Op de langere termijn bleek de Japanse tactiek v.w.b. de inzet van het luchtwapen minder succesvol, maar tegenover zwakke opponenten met nog slechts een latent militair potentieel en verouderde strategische opvattingen traden tekortkomingen nog niet aan het licht. ▷

Diepgaand conflict

Het tekort aan verdedigende middelen dat Groot-Brittannië en de VS in Zuidoost-Azië ten tijde van het interbellum kenden, gold voor Nederland in versterkte mate. Tussen 1930 en 1936 was de defensiebegroting voor „de Oost” tot de helft gereduceerd. Enerzijds moet dit worden toegeschreven aan de grote economische crisis die begon door te werken, anderzijds aan de heersende politieke opvatting dat de bepalingen van het Vlootverdrag van Washington uit 1922 voldoende garanties boden voor de handhaving van de neutraliteit in de Stille Zuidzee, de toenemende agressieve instelling van Japan ten spijt. Pas toen de Japanse militaire top kort voor de jaarwisseling van 1934/35 besloot deze overeenkomst tot wapenbeheersing naast zich neer te leggen en een aanvalsoorlog tegen Nederlands-Indië tot de reële mogelijkheden ging behoren, kwam daarin verandering.

Overigens moest eerst een diepgaand conflict tussen het KNIL en de Koninklijke marine worden beslecht. In de eerste helft van de jaren '30 werd de mogelijkheid afgetast om te komen tot de oprichting van een Staatsluchtmacht, maar dit plan bleek niet levensvatbaar. Aangezien zowel de legerleiding van het KNIL als de Nederlandse marineleiding weinig waren ingenomen met het verlies van de zeggenschap over hun respectieve luchtvaartdiensten, voelden zij niet veel voor het plan. Ze zouden op die wijze namelijk een flink stuk invloed in de verdediging van Nederlands-Indië kwijtraken aan de minister van defensie in Den Haag.

Beide partijen eisten versterking van het eigen wapen ten koste van het andere. De defensie van het eilandenrijk was in de ogen van de Commandant Zeemacht in Indië in hoofdzaak een maritieme aangelegenheid en het vliegtuig behoorde alleen voor de verdediging van de vlootbasis in Soerabaja te worden ingezet. De Legercommandant van het KNIL vanaf 1935, lgen M. Boerstra, was daarentegen overtuigd van het nut van een sterke strategische macht in de lucht die de hele Nederlands-Indische Archipel en de omliggende wateren kon bestrijken. Hij baseerde zich daarbij op uitspraken als die van kap H. Behrens van de toenmalige Indische Luchtvaartafdeling, die al in 1922 schreef:

Afb. 1 De Glenn Martin-bommenwerper, hier type WH-2 reg.nr M-538, was bij de aanvang van de strijd om Nederlands-Indië eigenlijk al verouderd

Wenscht men iedere aanranding van ons gezag over den Archipel met alle kracht waartoe wij, kleine natie, in staat zijn te keeren, dan zal men de Luchtvaartafdeeling hebben op te voeren als een „first line of defence”. De bijzondere omstandigheden waaronder wij hier verkeerden, zijn zoo in ons voordeel, namelijk een eilandenrijk dat iedere aanvallende over zee heeft te naderen, dat hierdoor de kans wordt geboden om afdoende te voorzien in de defensie van den Archipel. Zoo ergens ter wereld, dan is het voor een juist defensie-systeem van Nederlandsch-Indië geboden naast Land- en Zeemacht een luchtvaart „te scheppen”. [1]

Het meningsverschil liep zó hoog op, dat de effectiviteit van het Indische defensiebestel gevaar begon te lopen.

In december 1936 hakte de voorzitter van de ministerraad, tevens minister van koloniën en minister van defensie ad interim, dr. H. Colijn de knoop door ten gunste van het KNIL. Het beste middel om Nederlands-Indië tegen mogelijke oorlogsagressie te beschermen zou zijn de verdediging door een „luchtmacht” van — in vergelijking met de door de marine gewenste dure slagschepen — aanmerkelijk goedkopere strategische bommenwerpers.

Mede onder invloed van dit kabinetsbesluit gingen de defensiebudgetten vanaf 1936 een stijgende lijn vertonen. Er werden voor die tijd moderne Glenn Martin Model 139 bommenwerpers aangeschaft en voorts werd geld uitgetrokken voor de aanleg van nieuwe vliegvelden op de verderweg gelegen eilanden van Nederlands-Indië. Deze waren hard nodig om de enorme afstanden in de Archipel te kunnen overbruggen. De ML wilde haar vliegers op deze manier in staat stellen vijan-

Afb. 2 Bommen laden in een Glenn Martin; de Glenns waren niet in staat de Japanse opmars lang genoeg te stuiten, zodat ook het kerneiland Java in Japanse handen viel

delijke landingspogingen in ieder geval zó lang te voorkomen, dat het kerneiland Java ondertussen met geallieerde hulp kon worden versterkt. In *De Stuurkolom*, orgaan van de ML/KNIL, werd deze periode van verhoogde defensie-inspanning later als volgt gekarakteriseerd:

Zo worden de jaren na 1935 hoogtij-dagen in de geschiedenis van de M.L., waarin de langverbeide uitbreiding met élan en vakmanschap wordt benut. Het wapen, van hoog tot laag doortrokken van een „neem-er-nog-eentje“-geest toont aan, dat het, als het uur van handelen slaat alle genoegens ondergeschikt weet te maken aan hetgeen dan het voornaamste wordt: de plicht, de opbouw van de luchtmacht, de gevechtskracht in de lucht, de verdediging van het bedreigde grondgebied. ([2]1949(6)5)

In de discussie omtrent de verdediging van Nederlands-Indië legde Igen Boerstra zeer sterke nadruk op de waarde van de bommenwerper. Pas wanneer het aantal bommenwerpers op peil zou zijn gebracht, viel de aankoop van nieuwe jachtvliegtuigen, die beter waren dan de reeds beschikbare jagers, te overwegen. Tot die tijd moesten de vliegers de snelheid en wendbaarheid van de Glenn Martin uitbuiten (afb. 1 en 2). Die instelling kwam deels voort uit de geringe financiële mogelijkheden, maar stoelde ook op overwegingen inherent aan een bommenwerperstrategie die luchtheerschappij helemaal niet insloot: de aan te schaffen jachttoestellen zouden voornamelijk dienen als escorte voor de Glenn Martins. De directe luchtverdediging en tactische ondersteuning van het veldleger en troependetachementen kregen een veel lagere prioriteit.

Strijd om Indië

Op 30 november 1941 werd de Militaire Luchtvaart als eerste onderdeel van het KNIL gemobiliseerd. Het Koninkrijk der Nederlanden verklaarde zich, in de verwachting dat de nodige geallieerde steun zou worden verleend in geval van een rechtstreekse confrontatie, op 8 december officieel in oorlog met het Japanse Keizerrijk. De daaropvolgende strijd om Nederlands-Indië was een typische luchtstrijd. De Japanners benutten hun leger- en marineluchtmacht om het luchtverwicht in handen te krijgen; pas daarna voeren de konvooien met de invasietroepen uit en volgden er (amfibische) landingen.

De Militaire Luchtvaart voerde aanvankelijk aanvallen uit op de naderende vijandelijke vloot. Het resultaat was mager. Vervolgens probeerde het luchtwapen uit alle macht de Japanse opmars in de Nederlands-Indische buitengewesten te vertragen. Een opsomming van alle acties is op deze plaats ondoenlijk; hiervoor zij verwezen naar de boeken van P.C. Boer. Hier volstaat te vermelden dat ondanks de felle tegenstand en de geallieerde hulp niet kon worden voorkomen dat de Japanse troepen in de nacht van 28 februari op 1 maart op de noordkust van Java landden.

Nog dezelfde dag viel het vliegveld Kalidjati op West-Java in vijandelijke handen. De Japanners gingen het gebruiken als uitvalsbasis voor hun luchtmacht tegen de landstrijdkrachten van het KNIL, die terugtrokken naar de laatste verdedigingsgordel ten noorden van Bandoeng. Dat betekende dat de verdedigende strategie van de ML/KNIL was mislukt.

Het Commando ML besloot in de laatste fase van de strijd het luchtwapen als ondersteuning aan het grondleger aan te bieden, in een poging de vijand alsnog uit Kalidjati te verdrijven. Vreemd genoeg werd van de beschikbare luchtsteun bijna geen gebruik gemaakt. De meeste legerofficieren waren niet bekend met de mogelijkheden van het vliegtuig en vertrouwden slechts op de capaciteit van de grondstrijdkrachten. In de avond van 6 maart viel de Tjiater-stelling in Japanse handen en daarbij kwam ook de radioapparatuur van de terugtrekkende KNIL-eenheden in vijandelijk bezit. Aanvragen tot luchtsteun werden op deze ma-

nier voor het verdere verloop van de strijd nage-
noeg onmogelijk gemaakt.

De vijandelijke grondstrijdkrachten werden voor
het laatst op 7 maart bestookt door vier overge-
bleven Brewster Buffalo-339D-jagers, aangevoerd
door kap-vlieger-wnr J.P. van Helsdingen (afb. 3).
Het was een moedige, maar vertwijfelde actie.
Aangezien de Brewsters veruit in de minderheid
waren, hadden de ML-vliegers geen enkele kans.
Kap Van Helsdingen werd neergeschoten en over-
leefde de missie niet. Eén dag na zijn dood capi-
tuleerde het Koninklijk Nederlands-Indisch Le-
ger.

Tot het laatst toe hadden de vliegers weerstand
geboden, al konden hun acties niets anders zijn
dan speldeprikken tegenover een oppermachtige
vijand. De Militaire Luchtvaart ging, in de meest
letterlijke zin van het woord, vechtend ten onder.

Bij Koninklijk Besluit van 14 juli 1948 is Van
Helsdingen op grond van die actie postuum bijge-
schreven in het register van ridders der derde
klasse van de Militaire Willemsorde. De andere
vliegers die aan die laatste vlucht deelnamen, zijn
koppelgenoot sgt-vlieger G.M. Bruggink, elnt
A.G. Deibel (afb. 4) en vdg J.F. Scheffer, zijn
benoemd tot ridder der vierde klasse van de Mili-
taire Willemsorde. In het geval van Scheffer ge-
schiedde de bijschrijving postuum; hij is tijdens de
oorlog in krijgsgevangenschap omgekomen.

Als waardering voor de prestaties die de ML/
KNIL als collectief tijdens de oorlog met Japan
had geleverd, kende Koningin Wilhelmina haar
op 16 maart 1942, acht dagen na de capitulatie,
een vaandel toe met het ordeteken van ridder
der vierde klasse van de Militaire Willemsorde.
Voorts ontvingen talrijke militairen van de ML
individueel een dapperheidsonderscheiding.

Keerpunt

Het Japanse succes in de Zuidoostaziatische cam-
pagne van december 1941 tot juni 1942 valt o.m.
toe te schrijven aan de omstandigheid dat in stra-
tegisch opzicht traditioneel ingestelde legers als
het KNIL geen afdoende antwoord hadden op de
conceptie van de tactische luchtsteun aan grond-
strijdkrachten. Toch wisten de Japanners niet erin
te slagen de behaalde overwinningen te consolide-
ren. Daarvoor zijn diverse redenen aan te voeren.

Afb. 3 Kapitein-vlie-
ger-waarnemer J.P.
van Helsdingen

Afb. 4 Eerste luitenant-vlieger-waarnemer A.G. Deibel bij
een Brewster Buffalo-339D (reg.nr B-3110); hij overleed in
1951 na een ongeluk met een Gloster Meteor-straalvlieg-
tuig

In de eerste plaats zagen zij zich geconfronteerd
met grote logistieke problemen. De afvoer van
grondstoffen uit en de aanvoer van voorraden
naar de bezette gebieden vormden vanwege de
geringe capaciteit van de Japanse koopvaardij een
zeer kwetsbare onderneming. Als de geallieerde
legers kans zouden zien die „levenslijn” van het
Japanse oorlogspotentieel af te snijden, zou de
verdere besteding van de veroverde gebieden
zeer problematisch worden.

Ook wreekte zich dat de Japanse militaire top de
geldende voorschriften v.w.b. de tactische inzet
van het luchtwapen steeds nagenoeg kritiekloos
uitvoerde. Die inflexibiliteit in het militaire den-
ken bood de geallieerden, in het streven de ver-
diensten van de vijandelijke aanpak teniet te
doen, de mogelijkheid hun beleid daarop af te
stemmen.

Voorts moet worden gememoreerd dat de aanvan-
kelijke Japanse voorsprong op militair-technolo-
gisch gebied gaandeweg door de geallieerden werd
ingelopen. Het geallieerde vliegtuig werd naarma-

te de oorlog voortduurde zelfs geavanceerder dan zijn Japanse tegenvoeter, mede omdat de technologische vernieuwing in Japan niet krachtig genoeg ter hand werd genomen.

Ten slotte zij vermeld dat de Japanse militaire leiding het Amerikaanse moreel, de wil tot overwinnen, onderschatte en een te lage dunk had van het Amerikaanse vermogen grote militaire operaties tot een goed einde te brengen.

In de loop van 1942, vooral na de slag bij Midway in juni van dat jaar, keerden in de Stille Zuidzee de krijgskansen. Het geallieerde opperbevel kwam geleidelijk aan, op basis van inmiddels opgedane ervaringen met de Japanse tactiek, tot de conclusie dat een massale inzet van het luchtwapen voldoende mogelijkheden zou kunnen bieden voor de vernietiging van de vijandelijke luchtmacht.

Het keerpunt in de luchtstrijd voltrok zich op 7 augustus 1942 met de Amerikaanse inneming van het in Japanse ogen onbetekenende eilandje Guadalcanal. De tijdens die actie bevochten lokale luchtheerschappij rond de Solomoneilanden werd voorts door de Amerikaanse legerluchtmacht stilaan via een typische *hop-over*-veroveringstactiek uitgebreid in de richting van Nieuw-Guinea en de Filippijnen. Een tweede aanval opentplooiden zich enige tijd daarna langs de noordelijk gelegen eilandengroepen in de Grote Oceaan. Hier werd door de marineluchtmacht eveneens het *hop-over*-systeem toegepast.

Rol van de ML

Een bescheiden gedeelte van het geallieerde luchtwapen dat de oorlog tegen Japan voortzette, werd gevormd door een kleine groep ML-vliegers die op de een of andere manier aan krijgsgevangenschap in Indië was ontsnapt en naar Australië had kunnen uitwijken. In januari 1943 werden deze ML'ers onder operationeel bevel geplaatst van gen D. MacArthur (VS), opperbevelhebber van de geallieerde strijdkrachten in de *South West Pacific Area* (SWPA), het Amerikaanse deel van het

Afb. 5 B-25 Mitchell-bommenwerpers van 18 Squadron NEI in formatie

Aziatische strijdtonel. Dat gebied omvatte behalve het grootste gedeelte van Nederlands-Indië tevens Australië. In de praktijk impliceerde het dat het Wapen der Militaire Luchtvaart van het KNIL onder lgen G. C. Kenney (VS) van het *Allied Air Forces*-commando kwam te staan. Het werd georganiseerd in enkele zelfstandige *Netherlands East Indies*-squadrons (NEI), geleid door Nederlandse commandanten en logistiek deels rechtstreeks ondersteund door de Amerikanen en deels door de *Royal Australian Air Force* (RAAF).

Het 18 Squadron NEI, uitgerust met B-25 Mitchell-bommenwerpers (afb. 5), was vanaf januari 1943 tot aan het einde van de oorlog operationeel. Eind 1943 werd een aantal Curtiss P-40 Kittyhawk-jagers gebundeld tot het eveneens inzetbare 120 Squadron NEI (afb. 6). De vrij late oprichtingsdatum van dit laatste squadron moet vooral worden gezocht in het tekort aan vliegers. Pas in oktober 1943 arriveerde de eerste volleeerde groep jachtvliegers uit Jackson. Op die Amerikaanse legerluchtmachtbasis was sedert 18 april 1942 de *Royal Netherlands Military Flying School* (RNMFS) gevestigd. Deze vond haar oorsprong in de in februari van dat jaar uit Nederlands-Indië naar Australië geëvacueerde en vervolgens naar de VS verplaatste ML-vliegopleiding.

Het geheel van geallieerde oorlogshandelingen tegen Japan overziend, hebben de Nederlands-Indische eenheden slechts een rol in de marge kunnen

Afb. 6 Aangezien 120 Squadron NEI pas operationeel werd toen het Nieuw-Guinea-offensief reeds in volle gang was, werden de Curtiss P-40 Kittyhawks op het eiland Biak geplaatst

spelen. Het 18 en 120 Squadron NEI vervulden een offensieve rol, die vooral was gericht op steun voor de linkerflank van de Amerikaanse aanval op Nieuw-Guinea.* Dat offensief was in eerste instantie op touw gezet om de Japanse levenslijn te doorbreken, maar voornamelijk om Japan uiteindelijk tot een onvoorwaardelijke overgave te dwingen.

Zonder twijfel heeft de ML-organisatie lering getrokken uit de geallieerde samenwerking betreffende de inzet van het luchtwapen. Het werd tijdens de operationele inzet van de NEI-squadrons allengs duidelijk, dat de omstandigheid dat Japan de luchtheerschappij niet wist te handhaven, spoedig tot zijn nederlaag zou leiden.

Naoorlogse situatie

In de conferentie van Potsdam besloten de geallieerde leiders op 24 juni 1945 tegemoet te komen aan de aan Engelse zijde levende wens tot verlegging van de grenslijn tussen het Amerikaanse SWPA en het Britse gedeelte van het Aziatische oorlogstoneel, het *South East Asia Command* (SEAC). Dat gebeurde op een dusdanige manier dat de verantwoordelijkheid voor de bevrijding van Nederlands-Indië en de zeggenschap over de NEI-squadrons bij de Britse adm Lord Mountbatten kwam te liggen. De Engelsen namen hiermee uit prestigeoverwegingen een taak op zich waartegen zij niet goed waren opgewassen en dat had grote nadelige gevolgen voor het herstel van het Nederlandse gezag in de Indische Archipel.

Twee dagen na de capitulatie van Japan op 15 augustus 1945 riepen inheemse nationalistende onafhankelijke *Republik Indonesia* uit. De eerste Engelse bezettingstroepen arriveerden pas in oktober en het zou nog nagenoeg een jaar vergen alvorens Nederland genoeg strijdkrachten in het gebied zou kunnen stationeren om het gezag op het eilandrijk weer over te nemen. Daardoor was de regering in Den Haag direct na de oorlog niet in staat de rol te spelen die zij zichzelf in Nederlands-Indië had toebedacht.

Medio 1946 stonden de Nederlands-Indische eenheden niet meer onder Brits opperbevel. De we-

* Mede om de herinnering aan de inzet van de NEI-squadrons levend te houden, is op 7 december 1991 te Canberra door de Chef Defensiestaf gen P. J. Graaf, samen met de Chef van de Australische strijdkrachten gen P. Gratton, een Nederlands oorlogsmonument onthuld.

Afb. 7 P-51 Mustang-jachtvliegtuigen, na de oorlog in operationeel gebruik genomen door 121 en 122 Squadron

deropbouw van het KNIL, i.c. de Militaire Luchtvaart werd nu krachtig ter hand genomen. Met grote voortvarendheid werden oude vliegvelden die zich in Nederlandse handen bevonden hersteld. De bestaande voormalige NEI-squadrons werden uitgebreid met vier nieuwe eenheden: het 121 en 122 Squadron, uitgerust met P-51 Mustang-jagers (afb. 7); het 19 Transportsquadron, dat met C-47 Dakota's vloog en het 20 Transportsquadron, dat zich aanvankelijk bediende van tot transportvliegtuigen omgebouwde B-25 Mitchells en dat later eveneens met C-47's vloog. Tevens werden de 17 Verkenning- en Artilleriewaarnemingsafdeling (Varwa), opererend met de Piper L-4J Cub, en de PVA (Photoverkenningafdeling) opgericht.

Een nieuw element in de opbouw van de ML was de samenwerking met het Directoraat der Nederlandsche Luchtstrijdkrachten dat in juni 1944 te Londen was opgericht om de terugkeer naar, en de opbouw van het luchtwapen in Nederland voor te bereiden. Als direct gevolg van die samenwerking konden de operationele vliegeenheden in de Oost worden uitgebreid met de 6e Artillerieverkenningafdeling (ARVA, gebruik makend van de Auster Mk-III), spoedig gevolgd door het 322 Squadron (met Spitfires uit RAF-voorraad). Voor de verdediging van de bases werd een groot aantal Luchtvaarttroepen (LVT) van de Nederlandse Militaire Luchtvaart uitgezonden, alsmede een luchtdoelartilleriegroep. De batterijen van die groep werden verdeeld over de vliegvelden op Java en Sumatra.

De visie in de kringen van de Militaire Luchtvaart op tactiek en strategie van het luchtwapen was door de strijd tegen Japan om Nederlands-Indië en de invloeden die het wapen daarna in geallieerd verband had ondergaan in belangrijke mate veranderd. Kol P.J. de Broekert verklaarde bij de aanvaarding van het Commando over de Indische ML in 1946:

De oorlog, welke achter ons ligt (...) heeft (...) de betekenis der luchtmacht zoo duidelijk aangetoond, dat het niet te boud is om te zeggen, dat geen operatie meer denkbaar is zonder luchtheerschappij vooraf, dan wel zonder steun tijdens de actie. ([3]1946(9)7)

Politionele acties

Om het groeiende verzet tegen het herstel van het vooroorlogse gezag in de Archipel te breken gingen de Nederlandse strijdkrachten in de vroege ochtend van 21 juli 1947 over tot een gewapende actie. Daarbij zou ook de ML/KNIL worden ingeschakeld. Aan de inzet van het vliegtuig tegen een binnenlandse „vijand” zaten vele haken en ogen vast, gezien de moeilijkheden die het opereren in een bergachtige jungle meebracht. De hardnekkigheid van de weerstand, de omstandigheid dat de Indonesische Republiek de beschikking had over, zij het een bescheiden aantal, vliegtuigen en het militaire belang dat na de strijd tegen de Japanners aan het luchtoverwicht werd toegekend, vormden echter genoeg redenen om het luchtwapen in de actie te betrekken.

De Militaire Luchtvaart vervulde in die Eerste Politionele Actie voornamelijk een tactische rol. Aangezien de Republikeinse luchtmacht, de *Angkatan Udara Republik Indonesia* (AURI), niet bij machte was geweest de heerschappij in de lucht te verwerven was een korte strategische inzet van ML-materieel (operatie PELIKAAN) voldoende om de oude, van Japanse oorsprong afkomstige, Indonesische vliegtuigen voor het merendeel op de grond te vernietigen. Alle overige operationele acties, zoals verkenning, duikaanvallen en bevoorradig, waren bedoeld als ondersteuning van de grondstrijdkrachten. De Commandant ML kolwnr C.W. van der Eem sprak zich op 17 april 1948, getuige het verslag in *De Vliegende Hollander*, positief uit over het verloop van de ingreep:

Na de oorlog moest de M.L. geheel opnieuw worden opgebouwd. Hoe deze opbouw werd aangepakt, blijkt uit de wijze waarop zij zich tijdens de politionele acties heeft geweerd, en uit de successen die werden behaald. De M.L. heeft in die dagen getoond, dat de M.W.O. terecht aan haar werd geschonken. ([3]1948(6)94)

Na interventie door de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties en een korte tijd van voor beide partijen onbevredigende besprekingen over een

Gemenebest als mogelijk compromis, werd anderhalf jaar na het eerste conflict aan Nederlandse zijde opnieuw tot een gewapende actie besloten (Tweede Politionele Actie, 19 december 1948). Aangezien die ingreep veel ruimer van opzet was, zou ook een groter beroep op de Militaire Luchtvaart worden gedaan.

Andermaal werd het wapen grotendeels tactisch ingezet. De Republikeinse vliegvelden werden in de korte strategische operatie ZUIDERKRUIS gezuiverd van de paar toestellen die de AURI nog over had. De Kittyhawks, Mustangs en Spitfires van de ML voerden daarna van dag tot dag tactische ondersteuningsvluchten uit waar zich kortstondige gevechtsaanrakingen voordeden. De Austers en de Piper Cubs deden dagelijks hun verkenningen en werkten veelal samen met jagers, bommenwerpers en de artillerie door het aangeven van vijandelijke doelen. De omvangrijkste vorm van tactische ondersteuning werd echter geleverd door het 20 Transportsquadron dat, aangevuld met KLM-materieel en -personeel, niet alleen de luchtlandingstroepen vervoerde die werden ingezet bij de succesvolle inneming van de Indonesische hoofdstad Djokjakarta op de eerste dag van de actie, maar voorts ook fungeerde als aan- en afvoerlijn voor de grondstrijdkrachten.

Op het moment dat ook deze actie door de Veiligheidsraad werd veroordeeld, stonden belangrijke gebiedsdelen en alle hoofdwegen van Java en Sumatra weer grotendeels onder Nederlands gezag, hetgeen mede valt toe te schrijven aan de effectiviteit van de naoorlogse inzet van het Nederlands-Indisch luchtwapen.

Conclusie

De opbouw van de Militaire Luchtvaart van het KNIL heeft in het laatste anderhalve decennium van haar bestaan enkele keren diepgaande wijzigingen ondergaan. Tussen 1936 en 1942 richtte de organisatie zich nog geheel op de afweer van een vijand, opererende van buiten de Nederlands-Indische landsgrenzen. Daarbij paste een typisch vooroorlogse strategische verdedigingsmacht van bommenwerpers. Van het belang van de luchttheerschappij was de ML zich nog niet terdege bewust. Een conceptie waarin dit aspect volledig was uitgewerkt, zou v.w.b. het Aziatische strijdt-

neel pas in de loop van 1942 in geallieerde kring opgang maken.

Van 1943 tot en met 1945 participeerden eenheden van de ML in operaties die deel uitmaakten van een groot offensief in de Pacific. Hier leerde het Nederlandse personeel het belang van het luchtoverwicht kennen en deed in dit verband een aantal praktische ervaringen op. In de periode van medio 1946 tot aan haar opheffing in 1950 toonde de ML aan dat haar organisatie de tactische ondersteuning van de eigen grondtroepen tegen een binnenlandse „vijand” effectief kon uitvoeren.

De ML legde in het tijdvak 1936-1950 bovenal een flexibele opstelling aan de dag, terwijl zij organisatorisch gezien hard op weg was uit te groeien tot een volwaardige Nederland-Indische „luchtmacht”. Op het moment dat de Nederlandse regering Indonesië onder druk van de internationale

politiek moest opgeven, werd de ontwikkeling van de ML/KNIL naar een onafhankelijke luchtmacht echter afgebroken. Genm A. Baretta, Commandant Legerluchtmacht Nederland, verzekerde het ML-personeel echter in *De Vliegende Hollander*:

Al beseffen wij, dat het voor hen, die thans tot de Militaire Luchtvaart in Indonesië behoren, een diepe teleurstelling moet zijn om, door de omstandigheden gedwongen, hun werk aldaar ontijdig af te breken, toch hopen wij, dat de wetenschap, dat voor hen nog een taak is weggelegd bij de opbouw van de verdediging in Europa, hen tot morele steun zal zijn. ([3]1950(1)7)

Tal van ML'ers keerden terug naar het moederland en werden opgenomen in de Nederlandse luchtmacht, die mede door hun inzet wél konden uitgroeien tot een zelfstandig krijgsmachtdeel.

Literatuur

1. M. van Haselen — *25 jaar militaire luchtvaart in Nederlands-Indië*. Batavia (1939)62.
2. *De Stuurkolom*. Officiële uitgave Bureau Voorlichting luchtmachtstaf 4(1949); 5(1950).
3. *De Vliegende Hollander*. Officieel orgaan van de Koninklijke luchtmacht 2(1946)...7(1951).

VOORTS:

- P.C. Boer — *De luchtstrijd rond Borneo*. Operaties van de Militaire Luchtvaart KNIL in de periode december 1941 - februari 1942. Houten (1987).
- P.C. Boer — *De luchtstrijd om Indië*. Operaties van de Militaire Luchtvaart KNIL in de periode december 1941 tot maart 1942. Houten (1990).
- B. Collier — *Japanese aircraft of World War II*. Londen (1979).
- P.J. Drooglever — Het Indische defensiedebat in de jaren '30, in: *De val van Nederlands-Indië*. Dieren (1982)7-58.
- P.M.H. Groen — *Marsroutes en dwaalsporen*. Het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945-1950. Den Haag (1991).
- R. Higham — *Air power: a concise history*. Manhattan (1988).
- A.P. de Jong (red) — *Vlucht door de tijd*. 75 jaar Nederlandse luchtmacht. Houten (1988).

- Th.J. de Jong — *Van Rudelsheimstichting tot Van Helsingenkazerne* (Brochure 2 SLH/LS). Den Haag (1991).
- P.G.H. Maalderink — *De Militaire Willemsorde sedert 1940*. Rijswijk (1982).
- H.G. Meijer — *Bronzen Leeuw. Bronzen Kruis*. Militaire Dapperheidsonderscheidingen. Amsterdam (1990).
- H.J. Neuman — *Impasse te Londen: Nederlands veiligheidsbeleid 1940-1945*. Utrecht (1990).
- Pen Gun*. Weekblad voor de Nederlandse strijdkrachten 1(1945); 2(1946).
- E. Segikawa — *Pictorial history of Japanese military aviation*. Londen (1974).
- G. Teitler — Het KNIL en de Indische defensie, in: *De val van Nederlands-Indië*. Dieren (1982)42-58.
- G. Teitler — *De slagluchtmacht*. Med. Sectie Mil. Geschiedenis/LAS. Den Haag (1984)(7)93-146.
- O.G. Ward — *De Militaire Luchtvaart van het KNIL in de jaren 1942-1945*. Houten (1986).
- O.G. Ward — *De Militaire Luchtvaart van het KNIL in de naoorlogse jaren 1945-1950*. Houten (1988).
- M.W.A. Weers — Waardoor de geallieerden de lucht oorlog wonnen. *Mil. Spect.* 150(1981)(10)441-448.
- H.L. Zwitser — *Het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger in Australië 1942-1945*. Med. Sectie Mil. Geschiedenis/LAS (1985)(8)67-90.

dr. C.M. Schulten

directeur RIOD, Amsterdam

De media en de aanval op Indië

De verontwaardiging die de reacties van de Nederlanders op de Japanse aanval op Indië kenmerkte was in wezen bepaald door een traditionele visie op oorlogvoering. Geen oorlogsverklaring, onverhoedse aanval, verraderlijke manier van optreden, kortom een verwerpelijke Japanse handelwijze. Vooral het ontbreken van een oorlogsverklaring was laakbaar. Dat Duitsland allang van dat gebruik was afgestapt, bracht geen verandering in het denken teweeg. Men zou zich echter kunnen afvragen hoe de autoriteiten zouden hebben gekeken, wanneer een officiële oorlogsverklaring was overhandigd? Verbaasd, want dat zouden ze niet hebben verwacht. Toch behoorde het tot de traditie zich verontwaardigd te tonen. Bovendien was de Japanse aanval geen donderslag bij heldere hemel. Door middel van radio en kranten was het grote publiek goed geïnformeerd over de realiteit van de oorlogsdreiging en van een verraderlijke aanval mag dan ook niet worden gesproken. In feite zou men echter moeten spreken van een geslaagde strategische overvaling.

In het bezette Nederland was het nieuws van de Japanse aanval op Pearl Harbor, en daarmee de oorlog van de geallieerden met Japan, op maandag 8 december 1941 bekend. De Nederlandse bladen publiceerden over het gebeuren en gaven commentaar. De bevolking kon in de gecontroleerde pers de gebeurtenissen volgen. De feitelijke gegevens waren in zekere zin betrouwbaarder dan die welke door de regering in Londen werden verspreid. Het Duitse bezettingsregime had immers niets te verbergen, want bondgenoot Japan was aan de winnende hand. De werkelijkheid viel moeilijk te geloven.

De Nederlandse missionaris H. van Straelen was in 1941 in Tokio. Later, in 1944, beschreef hij hoe het nieuws destijds op hem was overgekomen:

Radio-luidsprekers vervulden de lucht met hun geschetter. De menschen leken me erg zenuwachtig en angstig te zijn en ik achtte het 't beste zoo gauw mogelijk naar huis te gaan. De Japanner — alhoewel in normale omstandigheden kalm en uitermate beheerscht — bezit een vulcanisch gemoed. En als het begint te rommelen, is het toch beter, dat men, als enkele Europeaan, hem maar niet in den weg treedt. Thuis gekomen vond ik kranten met de grootst mogelijke koppen en dien dag en de volgende dagen konden we lezen: „Pearl Harbor volledig verwoest. Guam aangevallen en veroverd. Wake in vlammen. Landing in Malakka. De Repulse en Prince of Wales in den grond geboord”, enz. Het kwam ons allemaal ongelooflijk voor.

Voor de NSB was het gebeuren bijzonder gecompliceerd. De beweging had in Indië een toegewijde aanhang die Mussert in 1935 hartelijk had ontvangen en Indië paste geheel binnen het nationalistische besef van de NSB. In 1937 echter keerden velen zich af van de NSB, toen duidelijk werd hoe racistisch en pro-Duits de beweging was. Eind 1939 telde de NSB in Indië nog maar 1708 leden en 1016 begunstigers.

Zicht op de Japanners

In 1941 hing het onweer in de lucht. Uiteraard werd met bezorgdheid naar de betrokken hemel gekeken, maar aan zelfvertrouwen ontbrak het niet. De *Java-Bode* van 5 februari 1941 citeerde triomfantelijk uit *Het Nieuws van den Dag*:

Onze regeering te Londen en die te Batavia zijn zich daarvan ten volle bewust. Heel Indië staat achter de Indische en de Nederlandsche regeeringen, die er Tokio op wijzen, dat er een eind komt ook aan ons geduld.

Op 3 december 1941 meldde Radio Oranje bij monde van L. de Jong dat het ABCD-front gereed was om een Japanse agressie te keren. Een dag later zei hij:

Dat is de geest van het ABCD-front: Amerika, Brittanje, China en de Dutch. Dat zijn wij.

De idee bestond dat men de Japanners zou wegvagen! Zo noteerde dr. G.H.C. Hart, die in Londen hoofd van de economische afdeling van het ministerie van koloniën was, op 21 februari 1941 in zijn dagboek:

De Koningin verwacht binnen enkele dagen oorlog met Japan en spreekt daarover met een ontstellende luchthartigheid en ondeskundigheid: „we moeten ze maar flink aanpakken en als ratten verdrinken”. Afgezien van deze weinig vorstelijke en weinig christelijke ontboezeming, blijkt er wel uit, dat Zij slecht wordt voorgelicht.

Soms wordt de indruk gewekt dat men de Japanners schromelijk onderschatte. Het zouden bv. slechte militairen zijn. Enerzijds hebben wij hier te maken met een karikatuur die later zo vaak is gekopieerd, dat een vertekend beeld is ontstaan. Anderzijds was die eventuele onderschatting niet bij alle tijdgenoten aanwezig. In een door de Nederlandse regering te Londen in een oktober 1941 gepubliceerd boekje staat onomwonden:

The Japanese are a people of considerable qualities.

Niet duidelijk was wat Japan nu precies van plan was. Gedacht werd dat het Rusland zou aanvalen. Dat hoopte Hitler natuurlijk, omdat zijn opmars naar Moskou was vastgelopen en een vermindering van de Russische druk hem welkom was. Hij werd echter in het ongewisse gelaten, zoals hij zelf trouwens de Japanners ook niet had geïnformeerd over de Operatie Barbarossa.

Op zondag 7 december 1941 wees Radio Oranje op de hoog opgelopen spanning en liet het volgende positieve geluid horen:

De eerstvolgende dagen zullen ons waarschijnlijk verduidelijkend nieuws brengen. In elk geval staat één ding vast: nooit is de eensgezindheid tusschen de ABCD-staten groter geweest, nooit waren zij beter voorbereid op alle gebeurtenissen.

Enkele uren later — men houde rekening met het tijdsverschil — vond de aanval op Pearl Harbor plaats.

Reacties uit Londen

Koningin Wilhelmina gaf op 8 december een proclamatie uit, die zij door minister-president Ger-

Hoe herkent men een Japanner?

DE Japanners zijn over het algemeen klein van stuk, hetgeen in hoofdzaak veroorzaakt wordt door opvallend korte beenen, welke vaak ook krom zijn. De meeste Japanners lopen met naar binnen gekeerde teenen, hetgeen — mede ten gevolge van de korte, kromme beenen — een eigenaardigen gang veroorzaakt. Ook de armen van een Japanner zijn doorgaans opvallend kort, korter dan van eenig ander ras ter wereld. Wanneer een Japanner zich verkleed zou hebben als een Indonesiër of Chinees, zou hij toch in vele gevallen door zijn korte armen en den eigenaardigen gang verraden worden. Japanners hebben zeer vaak slechte oogen, meestal bijziend. Zeer vele officieren en onderofficieren dragen een bril. De Japanner houdt vaak ook van zichtbare gouden tanden. In het Japansche Leger wordt hoofdhaar zeer vaak kort gemillimeterd gedragen. Zeer vele Japanners zijn het „Jiu-Jitsu” machtig en verdachte personen, die men aan een onderzoek onderwerpt, dient men dan ook op een afstand te houden. Gevangenen kan men het best laten hurken met de gevouwen armen in den nek.

De Java-Bode van 15 december 1941 bracht op de voorpagina deze waarschuwendende informatie

brandy liet voorlezen. Wie de uitzending van Radio Oranje had gemist kon de tekst in de illegale pers, bv. in *Het Parool*, lezen. De koningin maakte daarbij bekend, dat het Koninkrijk der Nederlanden zich in staat van oorlog met Japan achtte. Terwijl Roosevelt — aldus Koningin Wilhelmina — zijn uiterste best deed de vrede te bewaren hadden de Japanse strijdkrachten „zonder voorafgaande oorlogsverklaring onverhoedse aanvallen uitgevoerd op Amerikaans en Brits gebied”. Via Radio Oranje sprak minister-president prof. dr. P.S. Gerbrandy op 9 december de „luisteraars

in alle deelen des Rijks" toe. Zoals hij zei werd niet alleen ons mooie Insulinde, maar de gehele wereld bedreigd door het agressieve Japan. Nederland stond niet alleen; het had duidelijk de zijde van de Verenigde Staten en Groot-Brittannië gekozen. Als christelijke natie hadden wij niet alleen aardse bondgenoten, er kwam ook steun van boven:

En brengt U in de dagen, waarop het wapen van den sluwen overvaller U en de Uwen misschien schrijnend treft, ook te binnen, dat zulk een roeping tot verdediging van wat ons dierbaar is, niet komt van beneden, maar van boven. Van Hem, Die als het aankomt op macht, waarvan de verwaten Japannezen droomen, eenvoudig zegt, dat alle volkeren der aarde bij Hem vergeleken minder zijn dan een druppel aan den emmer.

Helaas kwam ten gevolge van storingen de tekst in Indië verminkt over.

Reacties in de pers

Het *Dagblad De Locomotief* uit Semarang van 8 december 1941 sprak van een „uiterst laaghartige verrassing”. Ook het *Algemeen Indisch Dagblad* (9 december) betitelde de Japanse aanval op Pearl Harbor als lafhartig. Het verwijt van „lafhartig en verraderlijk gedrag” klonk in de geschiedschrijving nog lang door. In de Lekturama-reeks over de Tweede Wereldoorlog verscheen al in 1978 het deel over de strijd in het Verre Oosten; de titel is veelzeggend: „De laffe aanval op Pearl Harbor”.

Heel anders echter is de opvatting die in het *Bericht van de Tweede Wereldoorlog* (1970) werd verkondigd:

De aanval van de Japanners op Pearl Harbor op 7 december 1941 was – hoe uitermate belangrijk ook – niet meer geweest dan een knappe tactische manoeuvre om de Amerikaanse vloot uit te schakelen.

In *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (dl 11) bespreekt dr. L. de Jong dit probleem in alle zakelijkheid op grond van gezaghebbende literatuur.

Op 13 december kwam de *Pewartu Deli* met een curieuze opmerking. Het blad vroeg zich af waarom Japan niet officieel op de Nederlandse oorlogsverklaring had gereageerd. De Nederlandse

regering in Londen was toch de echte regering en haar vestiging aldaar was niet in strijd met onze grondwet. In Indië hield het uitblijven van de oorlogsverklaring de gemoederen bezig. Op 14 januari 1942 werd dit probleem behandeld in het inheemse blad *Pemandangan*. De redactie was, zoals velen, verrast. Op zijn minst had de Japanse regering toch een oorlogsverklaring kunnen sturen! Als verklaring werd geopperd dat Japan, door zulks niet te doen, poogde Indonesië te kleineren door het te beschouwen als een van de Nederlandse gebieden. Maar – aldus deze krant – Indonesië was een krachtig land dat reeds hard had teruggeslagen. Tot een echte oorlogsverklaring door Japan zou het echter niet komen. Op 12 januari 1942 gaf de Japanse regering wel een verklaring uit dat Japan op 11 januari noodgedwongen de vijandelijkheden tegen de Nederlandse strijdkrachten had geopend, omdat de Nederlandse regering op 8 december de oorlog had verklaard en de VS en Engeland gebruik maakten van het Nederlandse oorlogspotentieel. Maar, zo werd in de verklaring beklemtoond, Japan had niet het voornemen vijandelijke handelingen te verrichten jegens onschuldige inwoners van Nederlands-Indië.

Op 14 januari 1942 besteedden de Nederlandse kranten aandacht aan deze verklaring. *De Tijd* gaf een afstandelijk bericht, de *Haagsche Courant* daarentegen liet zich in de kaart kijken met het volgende.

De oorlogsverklaring van Japan aan Nederlandsch-Indië werd gedaan ongeveer een maand nadat Indië reeds door vijandige actie Japan duidelijk had gemaakt, aan welke zijde het staat. Hierop werd door bevoegde zijde in het bijzonder de aandacht gevestigd, waarbij erop werd gewezen, dat Japan een groote mate van lankmoedigheid en geduld jegens de heeren in Batavia heeft getoond, feitelijk reeds jarenlang en dat het na het uitbreken van den oorlog met Engeland en Amerika, niettemin Indië met groote consideratie heeft behandeld. De verblindheid en lichtzinnigheid, waarmede Indië den strijd tegen Japan is begonnen, werd hierbij nogmaals onderstreept. De geschiedenis herhaalt zich... De vijf-dagen-oorlog in Holland was het gevolg van een jarenlange hetze tegen Duitschland. Deze kunstmatig gevoede anti-Duitsche stemming in Holland had een toenemende ontstemming in Duitschland vanzelfsprekend ten gevolge en moest vanzelf tot de opvatting leiden, dat Nederland weleens de springplank voor Engeland zou kunnen worden.

De Nederlandse regering in Londen

Onze regering was uiteraard zeer verbolgen over de Japanse schanddaad, maar straalde tegelijkertijd een groot zelfvertrouwen uit. Het bondgenootschap was sterk, de Nederlandse Marine en het KNIL zouden hun mannetje staan en weldra kwamen berichten over heldendaden en de gevoelige klappen die men aan de Jap toebracht. Gelooft de regering hierin? Een lastige vraag om te beantwoorden, maar hoe het ook zij, met harde strijd voor de deur kon de regering moeilijk zeggen dat men weinig kansen had de vijand met succes te weerstaan. In het bezette Nederland werden in ieder geval de berichten over de spectaculaire verrichtingen van de Nederlandse onderzeeboten en de vliegtuigen van de Marineluchtvaartdienst met vreugde begroet. Men wilde in overwinningen geloven.

De NSB en Indië

Mussert had in Indië aanvankelijk een niet onbelangrijke aanhang gehad en binnen het nationalistische gevoel van zijn beweging namen de koloniën, parels van de Nederlandse grootheid, een voorname plaats in. Indië, Suriname en de Antillen hoorden nu eenmaal bij Nederland. De oorlogsverklaring van de Nederlandse regering aan Japan viel de NSB zwaar op het lijf. De NSB had zich al in november 1941 danig opgewonden, toen de VS Suriname en Curaçao in militaire bescherming namen. Tijdens zijn toespraak op 28 november 1941 in het Utrechtse Tivoli pakte Van Geelkerken danig uit tegen de Nederlandse regering in ballingschap:

De heeren verkwanselen het volksbezit... Suriname, onze twaalfde provincie, wordt gewoon verpatst.

De kameraden en „kameraadskes” werd in *Volk en Vaderland* voorgehouden dat de Amerikaanse „imperialistische aasgieren” die gebieden nimmer uit hun grijpklauwen zouden loslaten. *De Stormklok* van 24 december, in het folkloristische jargon „24 wintermaand” genoemd, slaakte de volgende pathetische kreet, die het ongetwijfeld in een volle zaal goed zou hebben gedaan:

Suriname, Curaçao, Oost-Indië; de vuisten ballen zich, de oogen vlammen: der vaderen erfdeel verkwanseld en verraden!

Daar kon de regering in Londen het mee doen. Toch was het bij de NSB niet alleen somberheid. De viering van het tienjarige bestaan van de beweging stond voor de deur. M.M. Rost van Tonningen had op 9 december in een brief aan Mussert reeds zijn bezorgdheid over de toestand in Indië uitgesproken. Een paar dagen later schreef hij hem:

Ik moge U het allerbeste toewensen in de zware taak van de opbouw van ons land, des te zwaarder, nu ons koloniaal Rijk definitief van ons afgescheurd dreigt te worden.

Na een onverwachte uitnodiging was Mussert met de nachttrein van 10 december naar Berlijn afgereisd om daar op 12 december 1941 de eed van trouw aan Hitler af te leggen. Op 11 december was hij aanwezig bij de Rijksdagzitting, bij welke gelegenheid Hitler Roosevelt verantwoordelijk stelde voor de uitbreiding van de oorlog en de kracht van de as Berlijn-Rome-Tokio beklemtoonde. Met de nachttrein van 12 december keerde Mussert terug, omdat hij aanwezig moest zijn op de grote feestvergadering van 14 december in Utrecht, ter viering van het jubileum van de NSB. Daar bracht hij een roerend verslag uit van zijn ontmoeting met Hitler. Ook *Reichskommissar* Seyss-Inquart sprak vriendelijke woorden, overigens zonder naar de toestand in Indië te verwijzen! Mussert liet zich de gelegenheid echter niet ontgaan. In zijn toespraak wees hij op de in zijn ogen waanzinnige beslissing van de Nederlandse regering om Japan de oorlog te verklaren:

Ik vermag niet in te zien hoe Indië op dit oogenblik voor Nederland behouden zal kunnen blijven, al zullen wij nimmer ons standpunt kunnen of willen prijsgeven, dat Nederland onvervreembare rechten heeft op Indië, omdat daar drie eeuwen lang het bloed en het zweet van honderdduizenden Nederlanders van Indië gemaakt hebben tot wat het nu is.

De oorlog met Japan betekende een verzwakking van Musserts positie. Voor het uitbreken van de strijd had hij nog gemeend ook Nederlands-Indië bij zijn Duitse meesters te kunnen vertegenwoordigen, maar nu was duidelijk geworden dat Duitsland bondgenoot Japan naar de ogen zou zien en zich weinig van de Nederlandse verlangens zou aantrekken. Voor Mussert en de zijnen lagen de kaarten geschud: Nederland was zijn koloniën kwijt. De schuldigen? Koningin Wilhelmina, de

Nederlandse regering in Londen en de Verenigde Staten.

De Nederlandse gelijkgeschakelde pers

In het algemeen was de feitelijke berichtgeving juist: Japan stevende af op een overwinning en door de Duitse bezetter viel niets te verbergen. Maar voor wat betreft de opinievorming was het van dik hout zaagt men planken. De *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 8 december sprak haar teleurstelling uit over het feit dat was gekozen voor de Verenigde Staten en Groot-Britannië, die werden beschouwd als verdedigers van de „oude orde”. De NRC was namelijk ervan overtuigd dat

... een nieuwe orde, waarin Europa één zal zijn, den waarborg zal moeten bieden voor behoud van welvaart en cultureel aanzien.

Het *Algemeen Handelsblad* (8 december 1941) merkte op:

Het vereenigde Europa en Japan keeren zich tegen de kapitalistisch-imperialistische belagers uit de nieuwe wereld en hun vooruitgeschoven posten van het wankelende Britse Rijk.

In Nederland volgde de bezetter nauwkeurig hoe de reacties van het grote publiek waren. De *Meldungen aus den Niederlanden* van 16 december 1941, samengesteld onder verantwoordelijkheid van de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD für die besetzten niederländischen Gebiete* stelde vast dat zowel in Duits-vijandige als in Duitsgezinde kringen de stemming bijzonder gedrukt was en de mening overheerste dat Indië voor Nederland verloren was. En voorts:

In gewissen Kreisen der NSB versucht man einerseits, die Parole zu verbreiten, der Führer, der die Selbständigkeit der Niederlande zugesichert habe, werde nach Kriegsende von Japan die Herausgabe Niederländisch-Indiens verlangen. Andererseits weist man aber auch darauf hin, daß einer solchen Lösung die Tatsache der Kriegserklärung der Niederländisch-Indischen Regierung an Japan starken Abbruch getan habe.

Reacties in de illegale pers

Het *Parool* van 9 december drukte allereerst de proclamatie van Koningin Wilhelmina af die, voor de radio voorgelezen door Gerbrandy, hier was

opgevangen. In diezelfde aflevering gaf Pieter 't Hoen (schuilnaam van Frans Goedhardt) onder de titel „Het Japansche gezwel gebarsten” een scherp commentaar. Hij wees op de economische zwakheid van Japan, de harde noot die dit land in China had te kraken en zijn kwetsbaarheid:

De Japansche steden zijn sinds eeuwen met het oog op aardbevingen voornamelijk van hout en bamboe opgetrokken. Wanneer de Amerikaansche Boeings hier hun brandbommen gaan neerwerpen, zullen er rampen gebeuren, waarbij het bombardement van Rotterdam in het niet zal zinken.

Door de verharding van de oorlog vormde het terreurbombardement kennelijk geen moreel probleem, wanneer het Japan betrof.

Verdere gebeurtenissen

Vanuit Londen maakte de regering melding van de successen van de Nederlandse strijdkrachten:

Met geestdrift, voldoening en rechtmatige trots heeft iedere Nederlander de krijgsdaden gevolgd in Indië van onze marine, van onze luchtmacht en van ons dapper Indisch Leger, dat reeds zo vele lauweren behaald heeft en voor wie wellicht nog zulk een moeilijke maar roemrijke taak is weggelegd.

Aldus Koningin Wilhelmina op 23 december 1941 voor de radio.

Nederlands Oost-Indië verloren

De Japanse overwinning en daarmee het verloren gaan van Oost-Indië waren een realiteit waar niemand omheen kon. In haar proclamatie van 3 maart 1942 zei Koningin Wilhelmina over de aanval van Japan op Java, waar de vijand op 1 maart was geland:

Ondertussen is een hevige strijd op Java ontbrand en betwist het dappere Koninklijke Nederlands-Indische Leger (KNIL) met leeuwenmoed aan de vijand het grondgebied van Java, zij aan zij met onze bondgenoten.

Ondanks de offers die het KNIL bracht viel er weinig eer te behalen. Op 8 maart tekende de bevelhebber van het KNIL, Igen H. ter Poorten, de capitulatie.

De *Telegraaf* van 9 maart 1942 opende met: „Strijd in Indië gestaakt? Het Ned.-Indisch leger zou wapenstilstand hebben gevraagd”. De volgende dag werd de nederlaag in de Nederlandse dagbladen

HET PAROOL

≡ VRIJ ONVERVEERD ≡

PROCLAMATIE VAN H.M. DE KONINGIN.

RIJKSGENOOTEN.

Het Koninkrijk der Nederlanden acht zich in staat van oorlog met Japan. Terwijl de onderhandelingen, die gaande waren tusschen de regeering van de Vereenigde Staten van Amerika en Japan nog niet geëindigd waren, terwijl president Roosevelt zich met het grootste geduld de uiterste moeite heeft gegeven tot het bewaren van den vrede in de Stille Zuidzee en een van Amerika's staatshoofd uitgaand beroep op den keizer van Japan nog niet beantwoord was, hebben Japansche zee-, land- en luchtmachtsonderkrachten zonder voorafgaande oorlogsverklaring onverhoeds aanvallen uitgevoerd op Amerikaansch en Britsch gebied. Aan de republiek der Vereenigde Staten van Amerika en het Britsche Rijk is daardoor de oorlog opgedrongen.

Gij weet, hoe Duitschland op dezelfde wijze, welke Japan nu in Azië volgt, tal van landen in Europa de een na de ander overviel. Japan, vervuld van denzelfden geest van agressie en minachting van het recht, volgt ook hierin het spoor van zijn Duitschen asgenoot.

Wij hebben geleerd. Noch de veiligheid van het grondgebied des rijks in het Oosten, noch de banden die ons verbinden aan onzen Britschen bondgenoot, noch de bijzondere betrekkingen die bestaan tusschen Nederland en de Vereenigde Staten, veroorloven de regeering van het Koninkrijk thans werkeloos toe te zien. Het Koninkrijk der Nederlanden acht zich met Japan in staat van oorlog, omdat de agressie, welke het er op voorzien heeft de landen die vrede willen, één voor één buiten gevecht te stellen, alleen in hecht bondgenootschap kan, moet en zal worden gekeerd. Nu de met ons bevriende Britsche en Amerikaansche volken worden overvallen, stelt het Koninkrijk der Nederlanden al zijn strijdkrachten en al zijn hulpbronnen ter beschikking van de gemeenschappelijke oorlogsvoering.

Een eeuwenlange lotsverbinding beheerscht de ontwikkeling van ons Koninkrijk. In den orkaan, die deze ontwikkeling bedreigt, richt het zich op om in vastberaden eenheid zijn plaats te handhaven in de wereld. Nederland heeft niet gearzeld zich onmiddellijk met moed te wenen toea het in Europa boosaardig werd overvallen. Indië zal niet wankelen, nu zulk een overval het in Azië dreigt. Indië was Nederland nabij in het uur der beproeving. Nederland en onze West zullen met Indië zijn, nu het de agressie weerstaat.

Ik reken op de vloot, het leger en de luchtmacht, op alle ambtenaren en op alle burgerlijke diensten wier oorlogsstaat begint. Ik en al mijn onderdanen rekenen op den moed, de vastberadenheid en volhardendheid van allen in Indië.

In vertrouwen op God, dien al mijn onderdanen in vrijheid willen dienen, die weet dat onze zaak rechtvaardig is en ons geweten rein is, aanvaarden wij met machtige bondgenooten den strijd. Wij zullen dezen strijd winnen en ons Koninkrijk, beproefd, maar gelouterd en gestaald tegelijk, zal krachtig en meer dan ooit één onder onze vrije vlag in een van agressie verlorene wereld, in onaantastbare fierheid staan.

LONDEN, 8 December 1941.

w.g. WILHELMINA.

Blijkens een mededeeling van den minister-president, den heer Gerbrandy, die van deze Proclamatie voor de microfoon van Radio Oranje voorlezing heeft gedaan, werd het oorspronkelijke document eveneens ondertekend door de op 8 December j.l. te Londen aanwezige Nederlandsche ministers.

◀ Het Parool van 9 december 1941 drukte op pagina 1 de proclamatie van Koningin Wilhelmina af

bevestigd. Door de berichtgeving was de bevolking echter op het nieuws voorbereid. Mussert voelde zich gedwongen op 10 maart 1942 via de radio de Nederlandse bevolking toe te spreken. Hij stelde de feiten vast. Nederland bezet door Duitsland; Curaçao en Suriname door de Verenigde Staten en Nederlands-Indië door Japan. Toch moest men blijven geloven in de toekomst. En, aldus de NSB-leider:

Laat nu iedere Nederlander zijn plicht doen, nu ons Vaderland in nood is en zonen van ons volk bij duizenden hun leven hebben gegeven in getrouwheid aan hun vaderland, zowel aan den Grebbeberg als in de onmetelijke vlakten van Rusland, zowel in de Java-Zee als op het plateau van Bandoeng.

Hoe nu verder? De regering in Londen en de illegale pers probeerden de moed erin te houden. Oost-Indië zou aan de handen van de Japanse bezetter worden ontrukkt.

Het illegale *Parool* van 23 maart 1942 kwam met een interessant commentaar. Het blad stelde de slechte verdedigingsvoorbereiding en het gebrek aan opereren van de geallieerden aan de kaak. De schuldvraag?

Niet in de eerste plaats Churchill of Roosevelt, noch de Engelsch-Amerikaansche admiraliteit en legerleiding, maar allen, die in de laatste tien jaren verantwoordelijk zijn geweest voor het rustig laten voortbestaan van de stemming van zelfgenoegzaamheid en laksheid, waaruit het totalitaire geweld de democratische landen zoo hardnekkig heeft opgeschrikt.

Een belangrijke fout — aldus het *Parool* — was geweest dat men de inlandse bevolking geen grotere zelfstandigheid had gegeven. Was zij namelijk meer bij de verdediging van het eigen land betrokken geweest, dan had de mogelijkheid bestaan een zeer sterk volksleger op de been te brengen, waarmee de bevolking dan haar verworven vrijheden had verdedigd. Dit laatste gegeven is ook terug te vinden in *Vrij Nederland* van 24 april 1942:

Het eenige volk, dat in staat bleek met inzet van alle krachten

▶ Toen in maart 1942 de strijd in volle hevigheid woedde, wierpen Japanse vliegtuigen boven Java deze pamfletten uit; op enkele onjuistheden na had de vertaalafdeling van de Japanse inlichtingendienst zijn zaakjes voor elkaar

den Japanner het hoofd te bieden was het Chineesche. Een vrij volk. Britisch-Indië en Nederlandsch-Indië werden beheerscht door andere mogendheden. Deze gebieden bezaten een koloniaal leger. Geen dezer volken heeft geleerd voor zichzelf te vechten. Een fout in de opvoeding? Zeker. Of het anders had gemoeten of gekund is een tweede vraag.

Voor de gelijkgeschakelde pers en de NSB was de zaak duidelijk. Door het onverantwoordelijke optreden van de Nederlandse regering in Londen was Nederland voor wat betreft zijn overzeese gebiedsdelen in zeer grote problemen geraakt en was de kans vrijwel nihil het verloren gegane te herwinnen. Het *Jahresbericht 1942 des Befehlshabers der Sicherheitspolizei und des SD für die besetzten niederländischen Gebiete* omschreef de stemming als volgt:

In den ersten Monaten des Berichtsjahres 1942 stand die allgemeine Stimmung der niederländischen Bevölkerung stark unter dem Eindruck der japanischen Erfolge in Ostasien. Mit Spannung und mit einer allgemeinen Niedergeschlagenheit verfolgte sie den Kampf um Singapur und den anschließend beginnenden Feldzug gegen Niederländisch-Indien. ▷

DRINGENDE WAARSCHUWINGEN

Aan Nederlanders in Indië

Het Keizerrijk Nippon heeft zijn machtige strijdkrachten naar Indië gezonden. De huidige regering in Indië is niets anders dan een groep marionetten van Engeland en van de Vereenigde Staten. Zij heeft geweigerd aan de opbouw van een gemeenschappelijke welvaarts sfeer in Oost-Azië deel te nemen, Nippon wenscht dat een nieuwe regering door de Indonesier gesticht worde, die bereid is met ons wil samen te werken.

Onze strijdkrachten zullen hen helpen tot stand te brengen. Hierbij verklaar ik met den meesten ernst het volgende, dat iedereen heeft in acht te nemen:

1. De strijdkrachten van de Japansche marine, het leger en de luchtmacht zijn overweldigend superieur en binnen een paar weken zal de geheele Indische Archipel bezet worden. Daarom is nu alle tegenstanden nutteloos.

2. Zij, die petroleum bronnen, inrichtingen van oliebedrijven, olietanks e. d. vernielen of daaraan een helpende hand bieden, zullen tezamen met alle hun familieleden en verwanten terstond doodgeschoten worden.

3. Schade toegebracht aan Japanners of Japansche bezittingen zal honderdvoudig gewroken worden.

4. Hollanders die met Japansche Troepen willen samenwerken zullen voor hun leven beschermd worden en hun eigendommen voor altijd veilig gesteld blijven.

De Opperbevelhebber der Japansche Strijdkrachten.

Slotopmerkingen

In Nederland was het grote publiek goed geïnformeerd over de feitelijke gang van zaken. De gelijkgeschakelde pers gaf doorgaans betrouwbare informatie. Zelfs de lezers van *De Militaire Spectator* konden in de maart- en april-afleveringen van 1942 „de oorlog in het Verre Oosten” volgen. Geheel verschillend waren commentaren en interpretaties. De illegale pers en Radio Oranje stonden uiteraard lijnrecht tegenover de nationaal-socialistische en gelijkgeschakelde pers. Illegale

bladen probeerden bij de bevolking het geloof in de eindoverwinning te stimuleren. Maar tevens ontstond een gedachtenwisseling over de toekomst van Nederlands-Indië.

Die gedachtenwisseling heeft zich voortgezet en is van belang geweest voor het naoorlogse beleid. Het feit dat de Verenigde Staten nu direct bij de oorlog waren betrokken, versterkte bij velen het vertrouwen in de eindoverwinning van de geallieerden op de As-mogendheden. Het beleid was erop gericht dat eerst de zege in Europa en vervolgens in Azië zou worden behaald.

De Colombo tragedie

door J.C. Bijkerk, 192 blz., geïll.
Uitg.: Van Wijnen, Franeker, 1991.
Prijs: f 24,50
ISBN: 90.5194.049.1

Een toepasselijke subtitel is: „een gerechtelijke dwaling aan het licht gebracht”. Ter ondersteuning en illustratie daarvan begint schr. met een citaat van Cicero: *Ius summum saepe summa injuria* (het hoogste recht is dikwijls het hoogste onrecht).

In 1942 werden op de Nederlandse vliegbasis in Canberra, Australië, drie oorlogsvliegers van het KNIL gearresteerd op verdenking van sabotage, hulp aan de Japanners en poging tot desertie. In het najaar van 1943 werden zij door de Zeekrijgsraad van de Nederlandse Marine veroordeeld. Men achtte bewezen dat zij van plan waren een B-25 Mitchell-bommenwerper te stelen om naar het door Japan bezette Java te vluchten. Daar zouden zij militaire geheimen aan de Japan-

ners hebben willen geven. Omdat de vliegers tot het KNIL behoorden en in Australië waren gevangen genomen en in arrest gesteld lag het voor de hand dat de zaak zou worden behandeld door een krijgsraad in bv. Melbourne. Om onduidelijke redenen vonden de uiteindelijke processen niet plaats in Australië, maar in Colombo, de hoofdstad van Ceylon, aan boord van het depot-schip *Plancius* van de Koninklijke marine. Een andere opvallende bijzonderheid was dat er bij de processen geen getuigen waren toegestaan die ter plaatse eventueel aan verhoor en kruisverhoor konden worden onderworpen, maar dat schriftelijke verslagen van de tijdens het vooronderzoek afgelegde verklaringen de bewijzen vormden. Tlnt-vlieger Will Burck (1911) werd veroordeeld tot levenslang (nadat de doodstraf was geëist). Sgt-vlieger Eric de Lyon (1916) werd veroordeeld tot 20 jaar (levenslang geëist), en dat gold ook voor sgt-vlieger Harry Kelder (1920). Het voornaamste directe bewijs voor de beschuldiging was het verslag van een drinkgelag op een avond in 1942, gebaseerd op de getuigenverklaring van sm-monteur Adriaan Scholte, die als vierde „samenzweerder” over het vluchtplan had meegepraat. Scholte was een agent-provocateur, die voor deze missie — die in feite niets anders was dan uitlokking — was aangesteld door maj Simon Spoor van de inlichtingendienst. Na de oorlog kregen de drie vliegers uiteindelijk gratie, maar hun carrières waren voorgoed ver-

woest. In dit boek krijgen de drie mannen eindelijk het eerherstel dat ze verdienen, zij het in twee van de drie gevallen helaas postuum.

In de jaren '60 is o.a. dit proces onderwerp geweest van een parlementaire enquêtecommissie die het regeringsbeleid in oorlogstijd moest onderzoeken. De dramatiek van het verhaal is door schr., voorzien van het noodzakelijke feitenmateriaal, tot een spannend boek verwerkt. Het is onthutsend te lezen hoe de „valkuil” voor de drie slachtoffers werd gegraven. Uit het verhaal blijkt overduidelijk dat het Nederlandse 18e Squadron een losbandige eenheid was die de „oorlog in Australië vierde”, maar tevens leefde in een spanningsveld van nietsdoen terwijl men was gescheiden van familie en dierbaren die aan de gevaren van de Japanners blootstonden. Het enige doel van de actie van Spoor en de daaropvolgende mogelijke veroordeling van de vliegers was een afschrikwekkend voorbeeld voor de rest van het squadron en het zo herstellen van de discipline. De lezer valt vervolgens van de ene verbazing in de andere; bv. over het omstreden besluit de zaak aan een Zeekrijgsraad over te dragen, over de toewijzing van de advocaten en de procesgang. Maar dat is nog niet alles, want tijdens de speurtocht van de auteur, maar ook tijdens de officiële onderzoeken van de parlementaire enquêtecommissie blijken grote delen van het dossier te zijn „verdwenen”.

Het onderwerp, de dramatiek van het verhaal en de boeiende schrijf-

stijl zijn voldoende aanleiding om dit boek te lezen.

G.J. BROEKS, kap int

Recht zo die gaat

De maritiem-strategische doelstellingen terzake van de verdediging van Nederlands-Indië in de jaren '20, door G. Jungslager, 229 blz., geïll. Uitg.: Van Soeren & Co, Amsterdam, 1991. Prijs: f 59,-. ISBN: 90.6881.017.0

Dit boek is de bewerking van een proefschrift en is tot stand gekomen m.m.v. de afdeling Maritieme Historie van de Marinestaf.

Schrijver behandelt de ontwikkeling van de maritieme strategie t.a.v. de verdediging van Nederlands Oost-Indië in de eerste 30 jaren van deze eeuw. Hij begint met een algehele oriëntatie over de organisatie van de Nederlandse Marine vanaf de laatste decennia van de 19e eeuw tot het begin van de Tweede Wereldoorlog. Daarbij wordt de soms moeilijke positie van de commandant Zeemacht in Indië duidelijk. Deze stond als vice-admiraal onder operationeel bevel van de Gouverneur-Generaal, maar administratief ressorteerde hij onder de minister van marine; competentieproblemen kwamen dan ook regelmatig voor. Bovendien hadden de achtereenvolgende bewindspersonen, zowel bij Koloniën als bij Marine, verschillende visies; hierdoor was het formuleren van een eenduidig en duidelijk beleid nauwelijks mogelijk. Vervolgens behandelt Jungslager de maritiem-strategische ontwikkelingen in het algemeen en geeft de visies weer van Corbett, Mahan, Tirpitz, maar ook van de Nederlandse Putman Cramer. Uitgebreid gaat hij daarna in op de ontwikkeling van de maritiem-strategische concepties voor de verdediging van Nederlands Oost-Indië. Daarbij valt op dat ook in die tijd veelvuldig commissies in het leven werden geroepen om problemen op te lossen (of weg te schuiven). Overigens was het in de discussies uit die tijd geen vraag wie de tegenstander zou zijn:

Afscheid

Na ruim 14 jaar heeft luitenant-kolonel b.d. drs. J.W.M. Schulten afscheid genomen als redactielid van de Militaire Spectator. In al die jaren heeft hij ervoor gezorgd dat het militair-historische element niet werd vergeten. Bovendien heeft hij ook ettelijke malen zelf als schrijver bijdragen geleverd, waarin duidelijk een eigen karakteristieke schrijfstijl herkenbaar was. Zijn laatste bijdrage als redacteur was het samenstellen van deze uitgave over de val van Nederlands-Indië in 1942.

Voor zijn inspanningen als redacteur zeggen wij hem hartelijk dank en wensen hem het allerbeste voor de toekomst. Overigens hopen wij dat hij nog verscheidene keren een artikel voor de Militaire Spectator zal schrijven.

Als nieuw redactielid is aangetreden drs. P.H. Kamphuis, die wij bij deze hartelijk welkom heten. Als hoofd Sectie Militaire Geschiedenis staat zijn deskundigheid ervoor borg, dat deze verbijzonderde vorm van geschiedschrijving op het juiste niveau in dit tijdschrift aan de orde zal blijven komen.

dat was Japan. De discussie ging vooral over wát moest worden verdedigd. Moest men rekening houden en zich voorbereiden op een aanval, die tot doel had de gehele archipel te bezetten, of moest men zich richten op het bestrijden van aanvallen met een beperkter doel? Ook werd heftig gediscussieerd over de vraag, hóé men een eventuele aanval moest bestrijden. Moest de vijandelijke oorlogsvloot worden bestreden of moest de transportvloot, die troepen vervoerde, worden aangevallen? Daarbij kwam ook de eventuele steun van de andere grote mogendheden in het gebied, Engeland en de VS, aan de orde. Uitgaande van een geheel zelfstandige verdediging, leidde het zich kunnen teweestellen tegen de oorlogsvloot tot een behoefte van 8 slagschepen, waarvan er 4 permanent in Indië aanwezig moesten zijn. Ondanks kritiek leek dit plan voor goedkeuring naar de Tweede Kamer te worden gezonden, maar het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog verhinderde dat. Nederland was niet in staat dergelijke kapitale schepen geheel zelfstandig te

bouwen. De toenmalige minister Rambonnet stelde vervolgens voor om verkenningskruisers te bouwen. Dat kon op Nederlandse werven gebeuren en paste ook in de andere visie betreffende de verdediging. Deze ging uit van een verdediging met voornamelijk kleine schepen. Het voorstel werd aanvaard en er werd begonnen met de bouw van twee kruisers.

Bij de discussie over een vloot van zware of lichte schepen was de van de verschillende middelen te verwachten effectiviteit van invloed. Over het nut en de inzetmogelijkheden van slagschepen, torpedo's, onderzeeboten en vliegtuigen is jarenlang heftig gediscussieerd. Vermoedelijk heeft dat ertoe geleid, dat beslissingen of niet werden genomen of werden uitgesteld. Opmerkelijk is overigens wel dat, ondanks die discussie, de bouw van een relatief groot aantal onderzeeboten betrekkelijk ongehinderd plaatsvond.

Bij de bekende (ontwerp)Vlootwet van 1924 is toentertijd gekozen voor het aangrijpen van de transportschepen. Daartoe zouden de onderzeeboten de hoofdmacht vor-

men. Om de vloot te lokaliseren waren verkenningselementen nodig, en ook de onderzeeboten hadden bescherming nodig bij de verplaatsing naar de operatiegebieden. Dat leidde tot een behoefte van een groot aantal relatief kleine schepen. De Vlootwet van 1924 was gebaseerd op de aanbevelingen van de commissie-Gooszen. Die plannen waren afgeleid van tactische hypothesen m.b.t. de wijze waarop en de gebieden in de archipel waar de verkenningen zouden moeten worden uitgevoerd. De omvang van de verkenningselementen, zowel schepen als vliegtuigen, was redelijk wiskundig bepaald; vreemd genoeg was dat niet het geval met de behoefte voor de hoofdmacht. Ook is het opvallend, dat bij vergelijking van het benodigde aantal schepen, de verkenningdienst over meer materieel zou gaan beschikken dan de hoofdmacht. Omdat het onderhoud in Nederland moest plaatsvinden, zou ten minste een vijfde van die

vloot niet ter beschikking zijn. Dat leidde ertoe, dat men die vloot als het minimaal noodzakelijke beschouwde. De regering wilde de vloot in twee periodes van 6 jaar realiseren. De Vlootwet, die in 1924 aan de Tweede Kamer werd aangeboden had slechts betrekking op het realiseren van de eerste helft, m.a.w. „het halve minimum”.

Nadat de vlootwet was verworpen, werd de omvang van de vloot gebaseerd op het beschikbare materieel; daaraan werden nog een aantal torpedobootjagers en enkele onderzeeboten toegevoegd. In feite werden van het oorspronkelijke plan slechts de verkenningselementen grotendeels gerealiseerd; de hoofdmacht is er niet gekomen.

Bij het opstellen van de verschillende plannen werd tevens uitgebreid gediscussieerd over plaats en aantal van de vlootbases, de gebieden die de tegenstander moesten worden ontzegd en de rol van het KNIL daarbij.

Eerst in de jaren '30 zouden wijzigingen in het beleid mogelijk zijn, maar toen was het te laat.

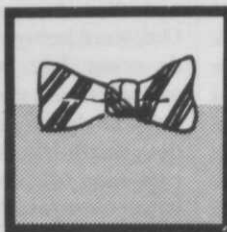
In dit boek ligt de nadruk op de totstandkoming van de Vlootwet van 1924, gezien vanuit vooral maritiem-strategisch perspectief. Alhoewel die wet slechts betrekking had op de helft van het benodigde minimum en op redelijke argumenten was gebaseerd, verhinderden de maatschappelijke, de politieke en financiële situatie de goedkeuring. De toen heersende drang om te ontwapenen en de financiële problemen van Nederland hielden de realisatie van een vloot van betrekkelijk geringe omvang tegen. Daardoor werd de verdediging van Nederlands Oost-Indië nauwelijks meer mogelijk. De rekening werd later gepresenteerd.

Alhoewel de omstandigheden altijd anders zijn, kan toch uit de gebeurtenissen van toen lering voor de toekomst worden getrokken. Een interessant boek! T. DE KRUIJF, bgen gn

OFFICERSDASSEN

choker

butterfly

das

shawl

F. G. VAN DEN HEUVEL

shirtmakers

LATE VOGELS 1882 - TOURNOOIVELD - DEN HAAG - TELEFOON 070 3460887
GIRO 392 35 - BANKIERS ALGEMENE BANK NEDERLAND

REGELS VOOR KOPIJ- VERZORGING

Ten einde bij de verwerking van kopij door redactie, produktieafdeling en zetterij onjuistheden en tijdverlies te vermijden en de eindcorrectie zo nodig — bij tijdgebrek — door anderen dan de auteur te laten verrichten, is het gewenst, dat aangeboden kopij zoveel mogelijk een uniform uitvoeringskarakter heeft en geen ruimte laat voor onjuiste interpretatie. Daartoe dient de kopij aan enkele normen te voldoen.

Om dit te bereiken zijn hieronder enkele aanwijzingen samengevat om auteurs te informeren omtrent de meest doelmatige uitvoering van kopij.

De auteurs wordt dringend verzocht de omvang van hun artikelen zoveel mogelijk te beperken. Zulks komt de leesbaarheid van hun bijdrage alsmede de variatie van de inhoud van ons maandblad ten goede. Als richtlijn kan men uitgaan van een gemiddelde van 6 blz. zonder, tot 8 blz. met illustraties. Eén pagina telt ca. 800 woorden; dit komt globaal overeen met 2 bladen A4, getypt met ruime marge en 1½ regelafstand.

1. MANUSCRIPT

1.1. Tekst

- a. Boven de titel (men houde deze kort): naam auteur met evt. academische titel; daaronder rang of functie.
- b. Kopij typen met anderhalve of dubbele regelafstand.
- c. Marge ca. 5 cm.
- d. Pagina's bovenaan doorlopend nummeren.
- e. Bij latere tussenvoeging van pagina's: nummer van voorgaande pagina, gevolgd door letter (a, b, ...).
- f. Spelling: voorkeurspelling (Van Dale / Woordenlijst Spellingcommissie).
- g. Opnieuw typen van een pagina aanbevolen in geval van veel doorhalingen/wijzigingen/correcties.

1.2. Tabellen

- a. Niet in tekst opnemen, doch op aparte pagina('s) aan het slot toevoegen.
- b. Doorlopend nummeren en nummer boven tabel plaatsen (Tab. 1, Tab. 2, enz.)
- c. Daarachter evt. titel(s) van tabel(len).
- d. In de tekst verwijzingen naar desbetreffende tabel(len) opnemen (nummer).
- e. Tabel-indelingen uitsluitend met horizontale lijnen.
- f. Tabellen dienen niets anders te bevatten dan letters/woorden en/of cijfers.

1.3. Literaturopgaven

- a. Samen te vatten aan het slot, onder kopje Literatuur.
- b. Literaturopgaven nummeren in volgorde van vermelding in artikel.
- c. Verwijzingen in de tekst d.m.v. desbetreffende nummer tussen rechte haken: [], achter naam schrijver of citaat.
- d. Vermelding tijdschriftartikelen in literatuurlijst als volgt: Auteur — Tijdschrift jaargang(jaar)(nummer)blz. Voorbeeld: F. J. van Doorn — Mil. Spect. 140(1971)(4)170.
- e. Vermelding van boeken: Auteur — Volledige titel. Uitgever, plaats (jaar)blz. (Vermelding blz. facultatief.) Voorbeeld: F. A. Etzioni — De moderne organisatie. Spectrum, Utrecht (1970)36.
- f. Vermelding brochures: Auteur — Titel brochure. Uitgever of firma, plaats (jaar)blz. (Paginacijfer facultatief.) Voorbeeld: P. van Duyn — Toepassingen van infrarood. N.V. Fictief, Den Dam (1971)4.
- g. In literaturopgaven is vermelding van titelatuur e.d. bij auteursnamen niet gebruikelijk.

h. Afkorting tijdschrifttitels volgens richtlijnen NEN 782.

i. Indien in een artikel niet expliciet naar de literatuur wordt verwezen, kan nummering van de opgaven achterwege blijven.

1.4. Voetnoten

- a. Deze beïnvloeden de leesbaarheid van een artikel ongunstig en dienen zoveel mogelijk te worden vermeden.
- b. Indien gebruik van enkele voetnoten onvermijdelijk is, dan per artikel doornummeren (dus niet per pagina) in met 1 beginnende reeks.
- c. Voetnootcijfers in de tekst, bij voorkeur ná desbetreffende zin, een halve regel hoger typen, zonder haken: 1.
- d. De voetnoten zélf, ook met voorin het cijfer een halve regel hoger, kunnen aan het slot, na evt. literatuurlijst, worden getypt (bij opmaak komen ze zoveel mogelijk onder de kolom(men), waarin de verwijzing staat).

2. ILLUSTRATIES

2.1. Foto's

- a. Foto's zwart-wit, glanzend: formaat liefst 9 × 12 of 13 × 18 cm (geen kleurenfoto's of diapositieven).
- b. Op de achterzijde vermelden: Mil. Sp./naam auteur/nummer waarmee in tekst naar de afbeelding wordt verwezen.

2.2 Tekeningen

- a. Geheel in Oostindische inkt, op calqueer- of wit tekenpapier; papierformaat max. ca. 25 × 35 cm. Inschriften niet typen (zie ook pt 2.3.).
- b. Letters/cijfers m.b.v. sjablonen zo groot tekenen, dat bij verkleining van tekening tot kolombreedte (ca. 7,5 cm) letter/cijferhoogte ten minste 1 mm is (in uitzonderingsgevallen kunnen grote tekeningen worden gereproduceerd over 1½ of 2 kolom = ca. 10 of 15 cm; max.-hoogte ca. 22 cm).
- c. In plaats van getekende sjabloonletters kunnen ook plak/afwrijfletters worden toegepast, waarvoor dezelfde maatnormen gelden.
- d. Wanneer het zwart-witcontrast optimaal is, zijn scherpe lichtdrukken op wit papier ook bruikbaar.
- e. Calqueerpapier alleen éénzijdig gebruiken.
- f. Millimeterpapier maakt reproductie onscherp, tenzij de liniëring lichtblauw is: bij reproductie vervalt deze liniëring echter.
- g. Buiten het te reproducere vlak, boven of onder tekening vermelden: Mil. Sp. / naam auteur / nummer waarmee in tekst naar afbeelding wordt verwezen (zie ook pt 2.3.). ▶

h. Tekeningen vóór inzending goed controleren: in een eenmaal vervaardigde opname is correctie vrijwel onmogelijk.

2.3. Onderschriften/legenda's bij afbeeldingen

a. Nummering van foto's en tekeningen doorlopend en dóór elkaar.

b. Verwijzingen in de tekst met: afb. 1 t/m afb. . . .

c. Onderschriften bij afbeeldingen zijn essentieel; men volsta dus niet met een nummering.

d. Onderschriften, getypt, aan het slot van artikel opnemen (ná evt. literatuurlijst en voetnoten), in volgorde van, en mét nummering. Zij behoeven niet op de achterzijde van foto's vermeld, noch op tekeningen getekend. Dit geldt ook voor evt. legenda's bij tekeningen, die (getypt) onder desbetreffende onderschriften kunnen worden opgenomen.

e. Bevat een legenda tekens/symbolen die niet kunnen worden gezet, dan dient de gehele legenda in de tekening opgenomen (getekend).

2.4. Algemeen

Foto's en tekeningen nimmer in tekst opnemen, doch altijd los bijvoegen.

3. DRUKPROEF

a. Als regel ontvangt de auteur een drukproef ter correctie, alsmede genummerde afdrucken van evt. illustraties ter kennisneming.

b. Hiervan kan worden afgeweken op verzoek van auteur of bij ontbreken van voldoende tijd voor deze procedure.

c. Voor het corrigeren zoveel mogelijk gebruik te maken van officiële correctietekens volgens NEN 632.

4. MENINGEN VAN ANDEREN

4.1. Aantal exemplaren

Bijdragen voor de rubriek „Meningen van anderen” dienen in tweevoud te worden ingezonden.

4.2. Tijdstip inzending

Indien een reactie op een artikel uiterlijk 1 week na verschijnen van dat artikel in het bezit van de redactie is, kan ze in principe, samen met een evt. wederwoord, op de kortst mogelijke termijn worden gepubliceerd.

5. RUBRIEK VAKPERS

5.1. Titel

Deze dient een zo woordelijk mogelijke vertaling te zijn van de titel van het gerefereerde artikel.

5.2. Bronvermelding

Aan het slot van het uittreksel een bronvermelding opnemen, bevattende: Auteur — titel oorspronkelijk artikel. Naam tijdschrift jaargang(jaar)(nummer)blz. (zie ook pt. 1.3.d.).

6. BOEKBESPREKINGEN

6.1. Titelbeschrijving

Medewerkers, die van de redactie een boek ter recensie ontvangen, gelieven de bespreking te doen voorafgaan door een volledige titelbeschrijving, bevattende: Titel, auteur, aantal blz., aantal afb., aantal tabellen*. Uitgever, plaats, jaar. (Importeur v. Ned.*). Prijs. (*: voor zover van toepassing). ISBN-nummer. Voorbeeld:

Die Streitkräfte der siebziger Jahre

door dr. F. Wiener, 192 blz., 159 afb., 12 tab. Uitg.: J. F. Lehmanns Verlag, München, 1971. Prijs: DM 20,-. ISBN: ...

6.2. Honorering

In tegenstelling tot artikelen en andere bijdragen worden besprekingen niet gehonoreerd; recensent mag het besproken boek behouden.

7. BEWIJSNUMMERS

Iedere auteur ontvangt automatisch en zonder kosten 5 bewijsexemplaren van het nummer waarin zijn artikel is opgenomen.

Meer exemplaren à f 3,- per nummer te bestellen door storting/overschrijving op bankgiro 51 43 38 997 t.n.v. Militaire Spectator, Den Haag, bij Algemene Bank Nederland N.V., Postbus 165, Den Haag (giro 71 12), onder vermelding van het gewenste.

8. HONORARIUM

Het auteurshonorarium voor artikelen bedraagt f 50,- per gedrukte pagina, incl. bijgeleverde, reproduceerbare illustraties, met een minimum van f 100,-. Voor de rubrieken Uit de vakpers en Meningen van anderen bedraagt het honorarium f 25,- per pagina.

9. NAAM, ADRES, GIRO/BANK AUTEUR

De auteur gelieve op de eerste pagina van zijn manuscript links bovenaan te vermelden: naam, adres en giro- of bankrekeningnummer.

10. KOPIJ-INZENDING, OVERLEG

Kopij te zenden aan: Redactie Militaire Spectator, p/a Defensieleergangen, MPC 16Y, Postbus 20701, 2500 ES Den Haag, tel. (015) 15 24 00.

Door auteurs, voor of tijdens het schrijven, gewenst overleg m.b.t. onderwerp, inhoud, mogelijkheid van plaatsing, gewenste omvang e.d. kan via evengoemd adres plaatsvinden.

Overleg m.b.t. reproduceerbaarheid van illustraties, alsmede over drukproeven/correcties: opmaakredactie/productieafdeling, Min. v. defensie/E509, MPC 16Y, Postbus 20701, 2500 ES Den Haag (tel. (070) 3 18 68 67, de heer L. W. Krumbholz).